

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЈОВАН ДУЧИЋ: ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ

Издаје

Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

За издавача

академик Владимир С. Косић

Главни уредник

академик Зоран Кнежевић

Уредници публикације

академик Љубодрај Димић
дојисни члан САНУ Јован Делић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић-Лекић

Лектура

Тања Рончевић

Коректура

Ана Барбајесковић
Снежана Крстић-Букарица

Стручни сарадници

Марина Нинић
Мирослав Јовановић

Припрема за штампу

Досије сџудио, Београд

Штампа

Планета ирини, Београд

Тираж: 500 примерака

ISBN 978-86-7025-915-7

© Српска академија наука и уметности, 2021.

Издавање ове монографије потпомогнуто је средствима Дунав осигурања, Телекома Србије и Српског пословног клуба „Привредник”.

ЈОВАН ДУЧИЋ
ЖИВОТ, ДЕЛО, ВРЕМЕ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

САДРЖАЈ

7 | Реч уредника

ЈОВАН ДУЧИЋ: БИОГРАФИЈА

13 | Јован Делић, *Биографија Јована Дучића*

ЈОВАН ДУЧИЋ: ДИПЛОМАТИЈА

57 | Миладин Милошевић и Љубодраг Димић, *Јован Дучић – једна дипломатска каријера*

КЊИЖЕВНО ДЕЛО ЈОВАНА ДУЧИЋА

101 | Јован Делић, *Од личној бола до метафизичких визија*

151 | Мина М. Ђурић, *Сапутници на стази поред пута: Дучићева сагледавања српске књижевности у контексту светске уметности и културе*

175 | Владимир Гвозден, *Културно преношење, књижевни систем и фигура (јуџо)јисца у Градовима и химерама Јована Дучића*

199 | Александар М. Милановић, *Дојринос Дучићевих јуџојиса модернизацији српскоја јесничкој и стандардној језика*

217 | Недељка Бјелановић, *Дучићево стишавање: Јутра с Леутара*

225 | Владан Бајчета, *Дучићева похвала лудости: Благо цара Радована*

245 | Јован Делић, *Дучићев историјски јорјреј прейка и двојника*

ЈОВАН ДУЧИЋ И АКАДЕМИЈА

281 | Злата Бојовић, *Јован Дучић у Српској академији наука и уметности*

305 | Напомене

323 | Скраћенице

ЈОВАН ДУЧИЋ: БИБЛИОГРАФИЈА

327 | Драгана Крстић Лукић и Светлана Симоновић Мандић, *Библиографија Јована Дучића*

РЕЧ УРЕДНИКА

Хваљен и уздизан с највишег и најмериторнијег места као највећи српски лирски песник (Богдан Поповић, Слободан Јовановић), потом оспораван од песника авангарде, затим посмртно идеолошки дисквалификован, Јован Дучић је сто педесет година након рођења остао један од највећих лиричара које смо имали и имамо. За око три и по деценије бављења дипломатијом стекао је глас једног од најугледнијих српских и југословенских дипломата и први је од шефова Посланства Краљевине Југославије добио звање амбасадора. Природно је онда што му је САНУ посветила 2021. годину и ову монографију.

За себе је говорио да не зна ни дан ни годину када се родио, али зато врло добро зна зашто се родио. Онда се од ратног устаничког сирочета из Подгљивља, Хрупјела, и Требиња уздигао до најугледније песничке и једне од најугледнијих дипломатских личности свога времена, сретао се са најутицајнијим, најмоћнијим и најдаровитијим људима свога доба: краљевима, председницима држава и влада, војсковођама, дипломатама, мудрацима, песницима, писцима, критичарима, новинарима, дамама... Напутовао се, нагледао и сазнао света. Три пута је сахрањиван на два различита континента и у два миленијума, па Дучићева биографија обухвата не само богат, узбудљив, често драматичан, испуњен и остварен живот, већ и три његове сахране, односно посмртни повратак на Црквину изнад Требиња. Дучићев животопис нужно обухвата преко сто тридесет година.

Посебно је издвојена и описана Дучићева веома жива дипломатска активност. После издања Дучићевих *Дипломатских списа* (Миладин Милошевић), стекли су се услови да се та изванредно важна Дучићева делатност прецизније сагледа и оцени. Изузетно су тачне биле његове процене опасности од фашизма и оправдани рани страхови од геноцида над Србима, и слутње тога геноцида.

Дучићевој поезији посвећена је највећа пажња. Она је типолошки разврстана у „лирске кругове”, али је посматрана и у „развоју”, па су у сагледавању Дучићевог песништва укрштене синхронијска и дијахронијска перспектива.

Дучић је сматрао да је поезија највиши степен метафизике, па је посебна пажња посвећена метафизичким квалитетима његовога песништва.

Изузетан је Дучићев допринос путописном жанру, толико значајном за српску књижевност од самих њених почетака. Дучићеви путописи се могу разумети као путописни есеји, а сам путописац је овај жанр означио као „роман једног срца и једне памети”.

Ова монографија је истакла Дучићев огроман допринос развоју есеја код Срба. Подстицаји су долазили из француске књижевности, превасходно од Монтења. Есеј је за Дучића жанр човековог самотражења, самоиспитивања, самопревазилажења, самосвести и самосазнања. Есеј је у основи његове путописне (*Градови и химере*), контемплативне (*Јуџира с Леуџара* и *Блајо цара Радована*) и књижевнокритичке и аутопоетичке прозе (*Сџаза њоред џуџа* и *Моји саџуџници*). И данас су драгоцене многе Дучићеве књижевнокритичке оцене, али и искази о његовом схватању природе критике. Дучићева есејистика је у овој монографији сагледавана и у компаративном контексту.

Миладин Милошевић је истакао да је историја била Дучићева опсесија, по чему је веома близак Иви Андрићу. Дучићева књига *Гроф Сава Владиславић* несумњиво је једно од најоригиналнијих и најнеобичнијих историографских дела, писано као животопис вероватно највећег дипломате међу Србима, али у служби руског царства, и као дело о пишчевом претку и двојнику.

Настојали смо да представимо Дучићево стваралаштво у целини, поштујући и појединачност свакога дела. Тако ће читалац стећи пунији утисак о Јовану Дучићу као песнику, дипломати, путописцу, есејисти, књижевном критичару и историографу, и о сваком његовом делу појединачно.

Посебна пажња је посвећена академику Јовану Дучићу, односно Дучићу у Српској краљевској академији. Многа документа и сазнања су први пут пред широм научном јавношћу.

Дучићева библиографија је нужно селективна. Рад на овој монографији показао је колико недостаје комплетна и потпуна Дучићева библиографија.

Ово дело је настајало у време пандемије: жалимо што су два аутора била принуђена да откажу своје прилоге. Утолико више захваљујемо свим ауторима, зато што су радили у отежаним условима. Одужен је, упркос пандемији, део дуга великом песнику и дипломати Јовану Дучићу.

Љубодраг Димић и Јован Делић

ЈОВАН ДУЧИЋ – ЈЕДНА ДИПЛОМАТСКА КАРИЈЕРА

Миладин МИЛОШЕВИЋ
историчар

Љубодраг ДИМИЋ
Српска академија наука и уметности

„Код дипломате више него код људи других занимања”, писао је у књизи *Дипломатија* објављеној 1936. године у Београду Павле Каровић, „суђије морају бити милосрдне. Природа, кућа, школа, друштво, народ, држава, морају се здружити и заједнички му код рођења чинити дарове. Човек обдарен за дипломатију и савестан вратиће све дарове које је добио од ових дародаваца, десетоструко”.¹

Домаће васпитање засновано на моралу, традицијама и искуству које дипломата треба да поседује, по мишљењу у том послу вичних Британаца, важније је од оног које се стиче на универзитету, јер се на њему „гради и изграђује човек”. Природа треба да будућем дипломати подари „величину душе” и бројне способности које ће му омогућити да одговорно, савесно, часно, поштено служи народу коме припада и држави коју заступа. Дипломата треба увек да има идеал правде, мира, благостања за сопствену земљу. Он мора тежити успеху сваког задатка кога се прихвати, али је мудрост не истицати увек успехе како не би постали сметња у даљем раду. Умереност, резервисаност, дискретност, поверљивост, чување државних тајни, моралност, достојанство, углед, још неке су од пожељних особина дипломате. Знање, поштовање традиције, обавештеност и одлучност у решавању политичких, економских, финансијских, социјалних, верских, безбедносних, историјских, географских... питања, неопходни су такође.

Манастир Житомислић, где се Дучић запослио као учитељ (АЈ-377, ЗФ)

Финоћа, разборитост, добре процене, прецизни судови, рационална мисао, јасан говор, истинољубивост, осећај за меру, све то одликује даровитог дипломату – познаваоца историје и историјских преседана, традиције и научне мисли, међународних односа и права, политичке праксе, културе и духа карактеристичног за земљу из које потиче, државу у којој врши своју мисију и људе које свакодневно среће.²

Да ли су „суђије”, при рођењу, биле „милосрдне” према великом српском песнику, дипломати, првом амбасадору у историји југословенске дипломатије Јовану Дучићу? Чиме су га обдариле? Да ли је он узвратио својим дародавцима добрим делима?

Јован Дучић рођен је у Подгљивљу код Требиња. Година и датум његовог рођења још увек су спорни, и то, понајвише, захваљујући самом Дучићу. У документима Српске учитељске школе у Сомбору, као датум Дучићевог рођења уписан је 15. јун 1872. године. У грађи која се чува у архиви Женевског универзитета за дан рођења означен је 1. новембар 1872. године.³ Коста Ст. Павловић, дипломата и писац књиге о Дучићу у којој приповеда о данима заједничког службовања у Букурешту, скреће пажњу да се у периоду омеђаном 1869. и 1876. годином, у бројним домаћим и страним енциклопедијама, алманасима, антологијама, годишњацама, појављује више датума рођења великог песника. Сам Павловић је сматрао да највероватније годину 1869. треба сматрати годином Дучићевог рођења. На основу Увјерења Српске православне парохије требињске од 8. априла 1938. године, у коме стоји да је Јован Дучић рођен 15. фебруара 1874. године, склонији смо да баш тај датум означимо оним којим почиње живот Јована Дучића.⁴

Јован Дучић рођен је у браку Андрије Дучића и његове супруге Јоке, рођене Сушић, која је из првог брака са Шћепаном Глоговцем имала двоје деце, Риста и Соку. Јован је имао и сестру Милеву, која је млада умрла. Врло рано је остао и без оца.

Основно образовање Дучић је стекао у Требињу. С мајком и сестром преселио се након тога у Мостар, код полубрата Риста Глоговца. У Мостару је завршио трговачку школу. Даље школовање наставио је у Сарајеву, где је током 1890–1891. године похађао први разред учитељске школе. Наредне разреде са успехом је завршио у Сомбору и 1893. године стекао диплому учитеља у српским основним школама. С јесени исте године постављен је за учитеља у основној школи у Бијељини. Његов патриотизам и национално расположење нису промакли пажњи локалних полицијских власти које су га, у мају 1894. године, привеле, саслушале и оптужиле због родољубивих песама „Ој, Босно” и „Отаџбина”. То је био повод да му Земаљска влада у Сарајеву у јулу исте године забрани сваки даљи рад у српским школама у Босни

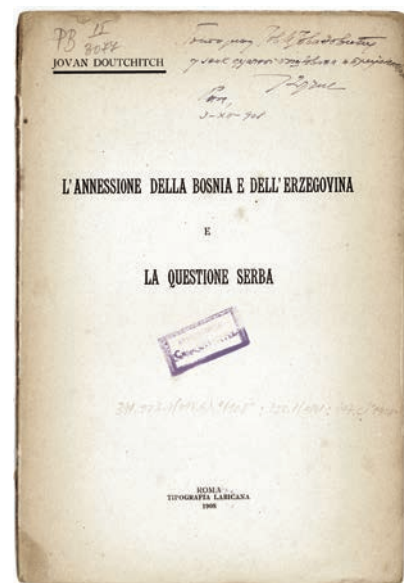
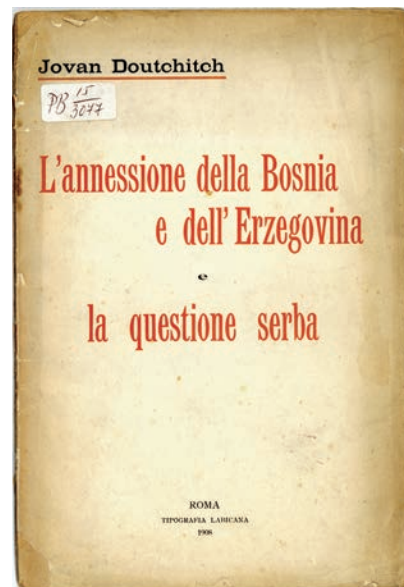
и Херцеговини. По повратку у Мостар Дучић је наставио са својим песничким радом. Наредне школске 1895/96. године, започео је службу учитеља у Српској православној основној школи у манастиру Житомислићу код Мостара. Ту је радио све до 1899. године, када су га амбиције да што више сазна, научи, упозна „одведе” на студије у Женеву.

Редовни студент Филозофско-социолошког факултета Универзитета у Женеви Јован Дучић је постао 15. јуна 1899. године.⁵ Скромне материјалне могућности подстицале су његову нереалну амбицију да четворогодишње студије оконча у што краћем року, од две до две и по године. Ипак, стварност је била унеколико другачија. Уз помоћ пријатеља, са стипендијом српске владе, Дучић је студије окончао 31. октобра 1906. године. После положених прописаних испита из филозофије, филологије, политичке историје, историје религија, упоредног законодавства и социологије исте године је стекао „лисанс” друштвених наука.

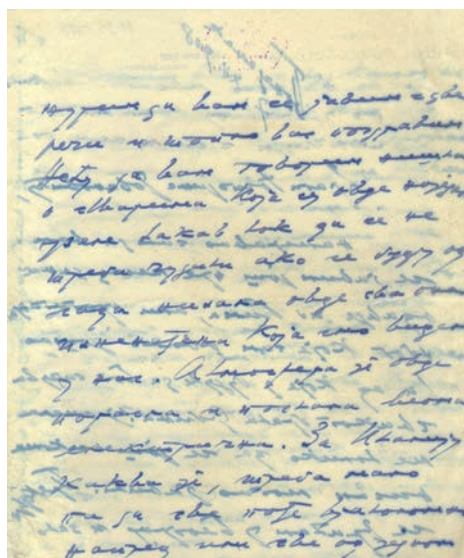
Током студија Дучић је често путовао у Париз. Из тог времена датирају његова познанства и пријатељства са будућим културним прегаоцима, националним радницима, дипломатама Јованом Скерлићем, Миланом Ракићем, Костом Куманудијем, Гргуром Јакшићем, Момчилом Нинчићем... Та познанства, као и чињеница да је већ био познат и признат песник, образован и амбициозан, омогућили су му да по повратку са студија буде радо виђен и прихваћен у београдским интелектуалним круговима. Сарадња са утицајним листом „Политика”, чланство у редакцији и уређивање његове књижевне хронике, томе су додатно доприносили.

Из неугасле жеље да „трага за новим”, како је говорио пред крај живота, Дучићу је већ у том времену идеал постао посао у дипломатској служби Краљевине Србије. Међутим, како се показало, остваривање тог циља није било лако постићи. Први корак на томе путу представљало је решење председника Министарског савета и министра иностраних дела Краљевине Србије Николе Пашића, од 11. јануара 1907. године, којим се Јовану Дучићу, „под погодбом да се врати у Босну и Херцеговину и тамо по инструкцијама ради док себи не створи положај”, издаје 150 динара.⁶ То је био начин да се, доказујући патриотизам и доследно заступање државних интереса, створе услови за добијање сталног места у Министарству иностраних дела.

Анексиона криза која је избила у јесен 1908. године учинила је да се Јован Дучић, по налогу Владе Краљевине Србије, нађе у Риму. Његов задатак био је да као агент за пропаганду активно ради на компромитовању аустроугарске политике на Балкану и спречавању признања анексије Босне и Херцеговине. Неки од резултата преданог рада били су брошура *L'Annessione della Bosnia e dell'Erzegovina e la questione*

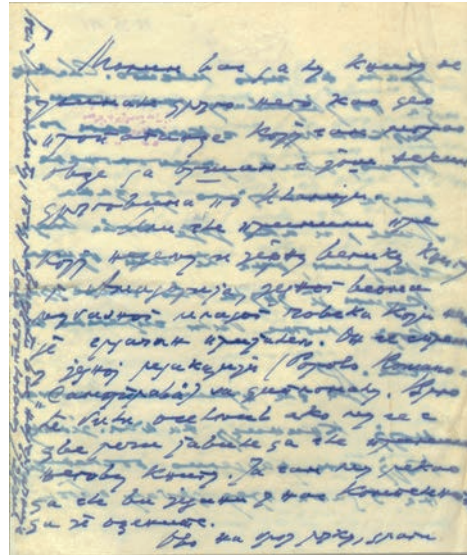
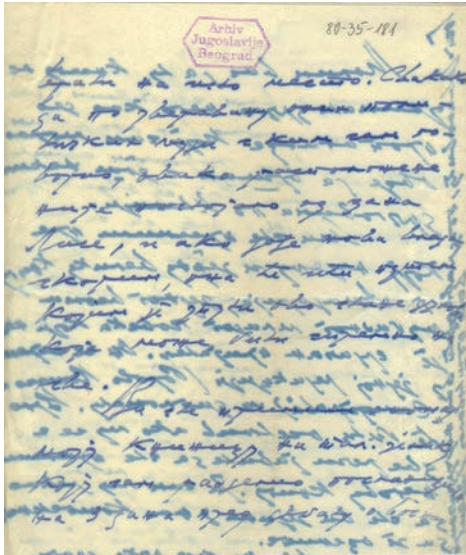

L'annessione della Bosnie e dell'Erzegovina e la questione Serba / Jovan Dučić. – Roma : Tipografia Labicana, 1908. Посвета аутора Јовану М. Јовановићу (БСАНУ, сигн. ПБ 15;3077)

Serba и бројни контакti ostvareni u Rimu sa potencijalnim prijateljima Srbije. U nadi da ће uticati na jačanje solidarnosti sa Srbijom i usprotiviti se austroугарској aneksiji Bosne i Hercegovine Dучић је своју брошуру уручио посланицима италијанског парламента. Из писма које је крајем децембра 1908. године упутио Јовану М. Јовановићу, тада високом функционеру Министарства иностраних дела Краљевине Србије, видно је да је Дучић у Риму сагледао моћ пропаганде и наслутио да под њеним утицајем већ веома „електрична атмосфера” може у блиској будућности у Европи изнедрити бројна непријатна изненађења.⁷

Краљевским указом од 10. маја 1910. године Јован Дучић је дефинитивно ушао у свет дипломатије. „Прескочивши” звање писара треће и друге класе постављен је за писара прве класе Српског краљевског посланства у Софији.⁸ На челу Посланства био је искусни дипломата Светислав Симић кога је, после смрти 1911. године, на месту посланика заменио Мирослав Спалајковић. Из времена службовања у Софији сачуван је Дучићев извештај у коме износи импресије о личности бугарског краља Фердинанда и политичким приликама у Бугарској почетком 1911. године. На основу разговора са блиским сарадницима бугарског краља Дучић је скретао пажњу министру спољних послова Краљевине Србије Миловану Миловановићу да је Фердинанд Кобуршки „лишен сваког осећаја лојалности”, „несталан”, „неблагодаран”, „без страсти”, „осетљив”, склон тајновитости и испадима, без осећања мере, нетрпељив, без вештине и осећаја да задобије и сачува пријатеље. Дучић је процењивао да је бугарски краљ испуњен мржњом према Русији, рђаво расположен и неповерљив према Аустроугарској и Немачкој, пун презира према Црној Гори и с осећајем „ужасавања” и страха када је Србија у питању. Према изворима које је Дучић користио, највеће амбиције бугарског краља нису биле уперене, како се обично мислило, према запоседању Македоније, већ Цариграда, у који је маштао да ће једног дана

Писмо Јована Дучића Јовану М. Јовановићу, начелнику у Министарству иностраних дела Краљевине Србије, о атмосфери у Италији, Рим, 7/20. децембар 1908. (АЈ-80-35-180)

ући попут цара Константина „с крстом, на белом коњу, у име хришћанства”. Неповерење које је краљ Фердинанд гајио према политичким партијама, превасходно непријатељски став према политичким лидерима, намера да му странке служе као лакеји у самосталном управљању земљом, још нека су од опажања која Дучић износи.⁹ Како није уобичајено да писари, с обзиром на свој ранг у дипломатском представништву, пишу аналитичке извештаје, документ који је Дучић упутио министру Миловану Миловановићу треба тумачити као потврду његових способности, амбиција, зрелости и немирења са положајем који је у дипломатској служби имао.

Он, уз остало, то није ни крио. Крајем априла 1911. године, у писму упућеном начелнику МИД-а Краљевине Србије Јовану М. Јовановићу, Дучић је настојао да скрене његову пажњу на четири године које је „изгубио” као дијурниста чекајући указ о постављењу и тражио да га надлежни унапреде за секретара. По природи сујетном Дучићу свакако није било пријатно што се, иако знатно старији, а по сопственом мишљењу и способнији, налазио у положају писара, док су његови генерацијски другови већ имали статус секретара или саветника посланстава. Нови посланик у Софији Мирослав Спалајковић је и сам тражио од министра иностраних дела Милована Миловановића да познати песник буде постављен за секретара посланства. У писму упућеном Јовану М. Јовановићу Дучић је изражавао жељу да у новом звању остане у Софији, али је и истицао да би дипломатску дужност најрадије вршио у Риму. О Цетињу као месту службовања није био склон ни да размишља.¹⁰ Сан да као дипломата оде у Вечни град Дучић је досањао наредне године. Краљевским указом од 29. јуна 1912. унапређен у звање секретара V класе Посланства Краљевине Србије у Риму.¹¹

Дучић се у Риму изнова обрео почетком августа 1912. године, у само предвечерје Првог балканског рата. Његов задатак био је поново пропагандне природе – да

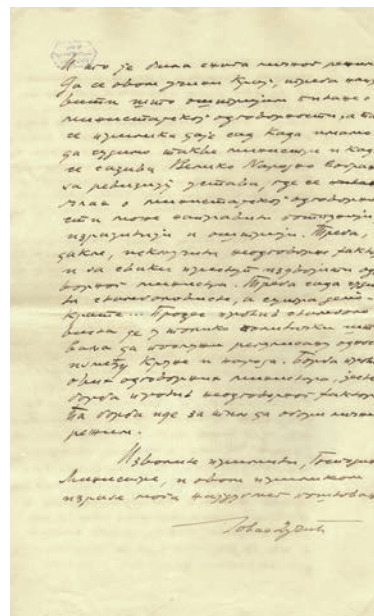
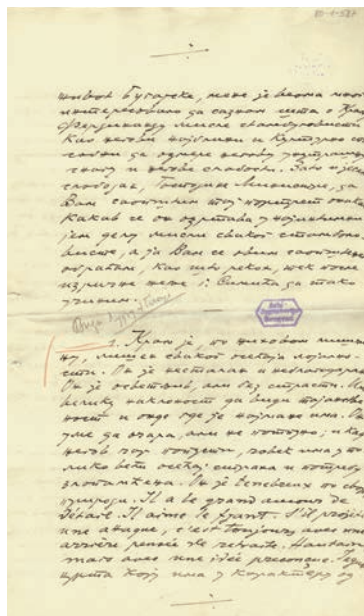
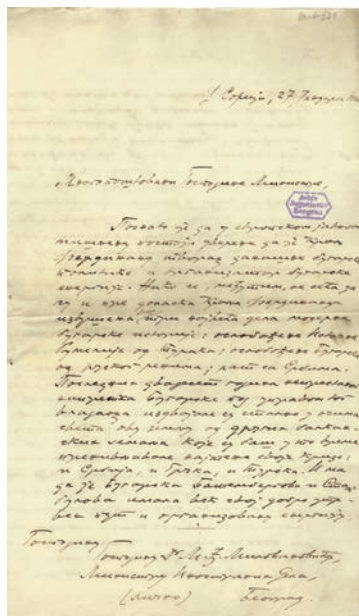

Милован Миловановић
(1863–1912) (вл. породице
Миловановић-Здравковић)

заинтересује италијанску јавност за проблем Старе Србије, поради на потирању свих предрасуда о Србима које је пласирала аустро-угарска пропаганда, допринесе формирању „потребне атмосфере” у јавности да рат против Турске представља „једини излаз” из настале кризе. У том одговорном државном послу, како је октобра 1912. извештавао Јована М. Јовановића, надао се подршци полузваничног гласила „Трибуна”, највећег листа у Риму, који је био спреман да му „отвори странице за Србију”. За потребе државне пропаганде и у циљу задовољавања потребе италијанске јавности да што више сазна о српском народу, земљи, војсци и војним операцијама... Дучић је рачунао и на утицај који је у италијанској јавности српска истина о Старој Србији и рату са Турском могла да задобије преко пропагандне агенције „Стефани”. Из Рима је обавештавао Јована М. Јовановића о веома раширеној бугарској пропаганди и бројним предрасудама које италијанска јавност има према Србији, а које нико не сузбија.¹²

Почетком маја 1913. године, после успешно окончаног Првог балканског рата, Дучић је у Риму о „померању граница” између Краљевине Србије и Краљевине Бугарске разговарао са бугарским послаником Ризовом. О захтеву бугарске стране да се стриктно поштују одредбе тајног дела српско-бугарског споразума од 13. марта 1913. године, које су гарантовале поделу интересних сфера у Македонији, бугарски посланик није желео да разговара са званичним отпратником послова српског посланства у Италији Љубомиром Михаиловићем. То је за Дучића била прилика да се, још једном, упозна са ставовима на којима се темељила веома развијена бугарска пропаганда у Риму.¹³ На истом трагу било је и његово настојање да, у свакој прилици, покуша да се проверљивим аргументима супротстави рђавом односу италијанске јавности према Србији, посебно израженој током Првог и Другог балканског рата. У том контексту Дучић се активно ангажовао и на презентовању истине о сталним нападима албанских качака на српско-албанску границу, утврђену на Конференцији амбасадора у Лондону 1913. године. О томе сведочи и интервју који је дао веома утицајном листу *Ђорнале д’Италија*.¹⁴ Рим је био и важна осматрачница са које је Дучић посматрао Балкан и игру великих сила око тог дела Европе. Извештавао је о италијанским притисцима на Грчку да изврши евакуацију Епира који је припао Албанији и напусти део запоседнутих турских острва у Медитерану, али и о настојањима Велике Британије да Италија напусти запоседнута острва у Додеканезу.¹⁵

У Риму се, почетком јануара 1914. године, Дучић упознао и разговарао са председником грчке владе Елефтеросом Венизелосом.¹⁶

Извештај Јована Дучића министру иностраних дела Миловану Миловановићу, у коме описује личност бугарског краља Фердинанда Кобурга, 27. јануар / 9. фебруар 1911. (AJ-80-1-525)

Његова сазнања о краљу Фердинанду Кобуршком и политичким приликама у Бугарској додатно су проширена у сусрету са једним од вођа тадашњег међународног социјалистичког покрета, противником бугарског краља и његовог режима, Костом Раковским. Из разговора са њим обогатио је своја знања о ставовима бугарских „политичких кругова” формираним после пораза на Брегалници јуна 1913. године. О критичким погледима Раковског који су се тицали Македоније и раније прихваћених планова Софије да у случају да Србија, у време Анексионе кризе 1908. године, зарати са Аустроугарском учествује у подели њених територија, Дучић је обавестио српску владу.¹⁷

Боравећи у Риму, Дучић је био добро упознат и са пројектом конкордата Краљевине Србије и Ватикана из 1914. године. Коначна упутства за преговоре, које је влада Краљевине Србије упутила посланику при Светој столици и главном преговарачу Лују Бакотићу, Дучић је лично, почетком фебруара 1914. године, однео из Београда у Рим.¹⁸

После непуне две године проведене у Посланству у Риму, Дучић је унапређен у звање секретара IV класе и почетком јуна 1914. године премештен у Посланство Краљевине Србије у Атини.¹⁹ Ту је био у прилици да сарађује и учи од искусног српског дипломате Живојина Балугџића. Дучић је у Атини 1916. године први пут срео регента Александра Карађорђевића, који је на њега оставио утисак човека „отменог владарског духа и изванредног војника...” У јесен 1917. године био је у прилици да у друштву Александра Карађорђевића обиђе Солунски фронт, о чему је оставио сведочанство у путопису „На Солунском фронту са Регентом”.

Из времена које је провео на „божанском тлу атинском”, како је велики песник записао, остала су његова сведочења о разговорима које је имао с бројним представницима политичког живота. Дучић је средином августа 1917. године извештавао Српски краљевски конзулат у Солуну о забринутости коју министар иностраних послова Краљевине Грчке Политис има према италијанској окупацији појединих грчких области, учешћу Италије у наоружавању, организовању и подбуњивању албанских чета, прећутној подршци савезника таквој политици Италије и одговорности коју због тога носе.²⁰ Министар Политис је био драгоцен извор и о унутрашњеполитичким приликама у Грчкој, понашању ројалистичких снага, штетној политизацији војске, ишчекивању неопходних страних кредита, војној мобилизацији.²¹ У маниру даровитог дипломате Дучић је о истим питањима разговарао и са италијанским послаником у Грчкој грофом Бозардијем, сматрајући да су његове „рефлексije” од значаја за оне који воде државну политику Краљевине Србије. Из тог разговора, чији је садржај проследио 20. августа 1917. године Српском краљевском конзулату у Солуну, Дучић је додатно појаснио политику Италије – њену одлучност да остане на окупираним територијама, спремност да подржи независност Грчке, али и да на сваки начин обузда њено територијално јачање као опасност за сопствену државу, сукобу француских и италијанских интереса на Балкану, виђење политике владе Е. Венизелоса.²²

Дучић је извештавао и о „манифестацијама народног огорчења и индигнације” према срамоти претходног грчког режима због непоштовања традиционалних пријатељстава, између осталог и изневеравања савеза са Србијом. Из разговора које је, уместо одсутног посланика Балугџића, имао са премијером Венизелосом посебно је истицао спремност нових власти да услише расположење народа, казне протагонисте претходне политике, сузбију постојећу глад, добију нове кредите и убрзају мобилизацију, изврше чистку у војсци и државном апарату. Запажања својствена даровитом писцу Дучић је исказао и приликом скицирања кроки портрета председника нове грчке владе. Уочавао је да је Венизелосово лице, услед бројних тешкоћа са којима се суочавао, „изгубило пређашњу мекоту и осмех”, „добило оштрину, опорост и нешто грчевито и резолутно”. Означавао га је „моралним реформатором” грчког друштва, способним организатором, човеком који има „фанатичну веру у догму и нетрпељивост у дискусији” и кога, због упорности и доследности да сваки започети посао приведе крају по „сваку цену” и по свом мишљењу, његови противници доживљавају као диктатора и инквизитора.²³

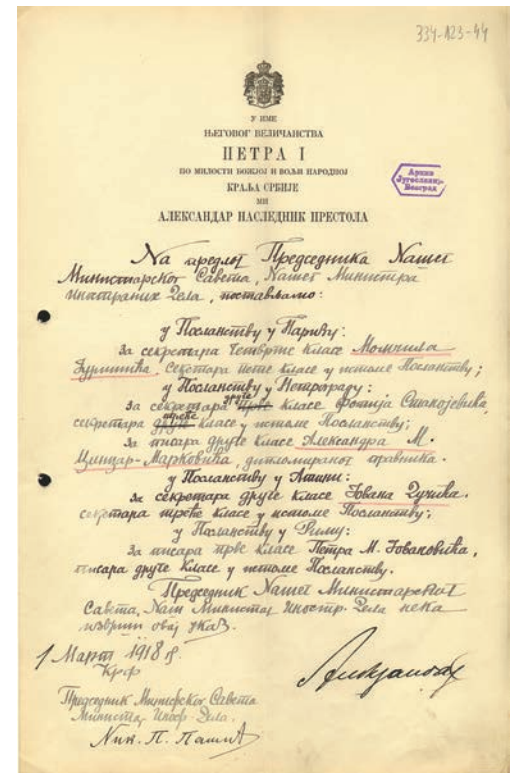
Подједнако важне биле су и информације о броју и техничкој снази турске војске, њеном снабдевању војним материјалом из Немачке и Аустроугарске, прекомерним војним губицима, здравственим приликама, моралу, односу са савезницима, ратним плановима, нарушеној економији, високој инфлацији, политичким приликама, влади која беспоговорно извршава налоге Немачке и на томе темељи своју стабилност, које је Дучић добио од грчког војног аташеа у Цариграду Франзија. То важи и за садржаје телеграма које је прослеђивао Јуришићу, а који су се односили на прилике у Русији и војне операције у Румунији.²⁴

Током година проведених у Атини Дучић је напредовао у дипломатској служби. Указима од 10. октобра 1917. године и 1. марта 1918. године био је унапређен у звање секретара III класе, а затим секретара II класе.²⁵

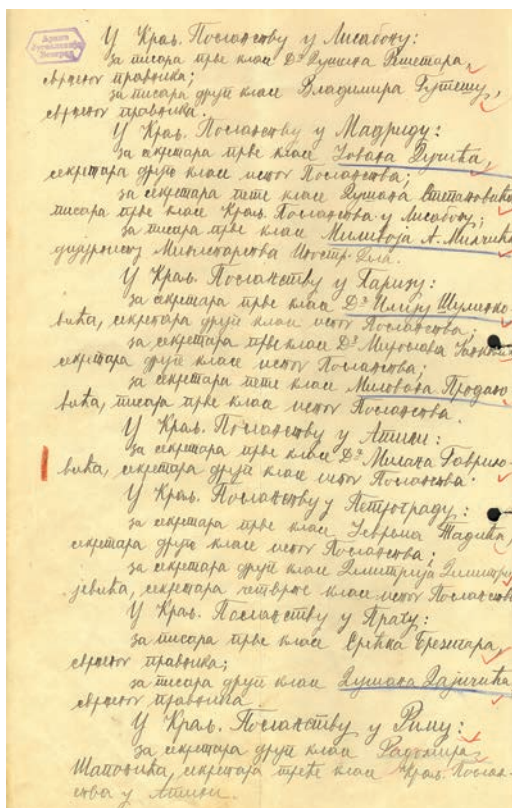
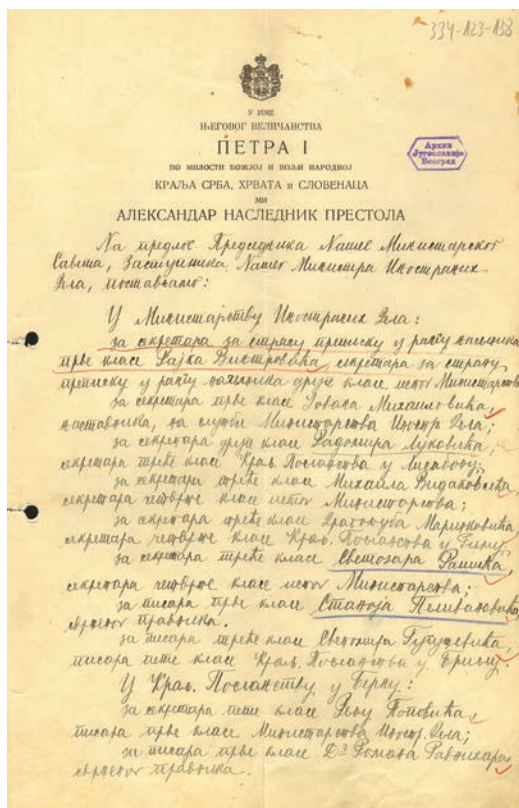
На предлог председника Министарског савета и министра иностраних дела Николе Пашића, указом наследника престола од 1. јула 1918. године, Јован Дучић, секретар II класе Посланства у Атини, премештен је у истом звању у Посланство Краљевине Србије у Мадриду.²⁶ У главни град Шпаније, „увек доминиканске и ортодоксне”, како ће касније записати, стигао је заједно са новонаименованим послаником у тој земљи Драгомиром Јанковићем. Доласку у Мадрид претходило је нешто дуже „задржавање” у Паризу, граду који је Дучића, на разне начине, привлачио још из студентских дана. У престоници Шпаније Дучић је дочекао вест о проглашењу Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.²⁷ Као присталица југословенског народног и државног јединства догађаје од 1. децембра 1918. прихватио је са одушевљењем и сматрао их важном историјском прекретницом.²⁸

Нову послератну политичку стварност у Европи одређивало је више чинилаца, међу њима и никада превлада на подела на победнике и побеђене, упоредно егзистирање држава у којима је постојала парламентарна демократија и оних у којима су на власти били тоталитарни режими, постојање и међусобно сукобљавање два политичка система – капитализам и социјализам. Те су противуречности одређивале стварност живота. Песник и дипломата Дучић их је, службујући у бројним европским престоницама, наслуђивао, добро разумео, свакодневно проживљавао.

Свет израстао из Првог светског рата није учинио живот становништва лакшим, лепшим, хуманијим, а држава сигурнијим. Свест да међународна политика, у будућности, мора бити заснована на новим принципима и другачијем деловању дипломатије сукобљавала се са прагматичним интересима држава победница и губитница у рату. Тешке обавезе садржане у одредбама мировних уговора фрустрирале су Немачку, њену будућност чиниле неизвесном, а политички живот нестабилним. Интереси очувања поретка успостављеног на крају Првог светског рата искушавали су снагу у рату исцрпљене Француске, при том и заокупљене нереалним

Указ краља Петра I Карађорђевића којим се Јован Дучић унапређује у звање секретара II класе Посланства Краљевине Србије у Атини, 1. март 1918. (АЈ-334-123-44)

Указ наследника престола Александра којим се Јован Дучић, секретар II класе, унапређује у звање секретара I класе Посланства Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Мадриду, 1. мај 1919. (АЈ-334-123-138)

настојањем да дугорочно учврсти своју војну и политичку премоћ у Европи. Пролетерска револуција у СССР-у грчевито се борила за опстанак у окружењу испуњеном трајним непријатељством, нетрпељивошћу и неповерењем. Одбијајући вођство у међународним организацијама, САД су се определиле за политику изолационизма, задржавајући у рату стечени економски примат у свету. На искушењу су биле и политичке могућности Велике Британије сучељене са бунтом националних покрета у колонијама и свесне да њена светска моћ убрзано копни. Политички нестабилна Италија и њене нескривене амбиције на Балкану, Медитерану и Африци нису доприносиле стабилном миру. У таквом свету представници малих држава, попут Краљевине СХС/Југославије, требало је да се оријентишу, снађу, уклопе властите интересе у глобалне концепције великих сила, заштите сопствено становништво и сачувају територије. Део задатака у том сложеном и одговорном послу прихватили су и дипломатски представници новонастале југословенске државе. Међу њима је био и Дучић.

У извештајима које је почетком 1919. године из Мадрида достављао Министарству спољних послова Дучић је скретао пажњу државним властима на „живу и организовану”

италијанску антијугословенску кампању у шпанским медијима и покушајима наметања тезе о отпору који прати процес уједињења и који силом „угушују 50.000 српских бајонета”. Да би лажи италијанске пропаганде што успешније сузбијао, Дучић је захтевао од Министарства да му редовно прослеђује потребне информације како би деманти југословенског посланства били благовремени и убедљиви.²⁹

Нешто дуже од четири године, колико је Дучић провео у Посланству Краљевине СХС у Мадриду и Сан Себастијану, летњој престоници шпанских краљева, биле су време проведено у креативном раду. То је, уз остало, резултирало новим унапређењем. Указом наследника престола Александра Карађорђевића од 1. маја 1919. године Јован Дучић је унапређен у положај секретара I класе Посланства Краљевине СХС у Мадриду.³⁰ Почев од марта 1920. године претпостављени посланик му је постао пријатељ и истакнути хрватски песник др Анте Тресић Павичић. Рад са новим послаником Павичићем, уз обострано поштовање и уважавање, био је испуњен нескривеним задовољством. Током вршења дипломатске службе у Мадриду Дучић је у првој половини априла 1921. године, у својству званичног представника своје државе, присуствовао свечаностима у Лисабону. Повод је био откривање Споменика незаном јунаку, свечани чин којим је манифестована солидарност савезника из Првог светског рата.³¹ То је, уједно, био и први контакт са земљом у којој ће, више година касније, такође вршити дипломатску службу.

Указом од 6. августа 1922. Јован Дучић је премештен за саветника Посланства у Атини. Промену места службовања пратило је унапређење у ранг генералног конзула III класе.³² Његовој молби да још неко време, у својству саветника, проведе у Мадриду у Министарству иностраних дела није се удовољило.³³ Услед стриктних одредаба финансијског закона, како је у одговору на Дучићеву молбу напомињао министар Момчило Нинчић, то није било могуће. Од њега се тражило да по доласку новопостављеног саветника Ђорђа Настасијевића преда дужност у Мадриду и упути се у Атину, место свог новог дипломатског службовања.³⁴

Дучић је, после обављене примопредаје дужности, Мадрид напустио 12. октобра 1922. године.³⁵ У Београду се обрео тринаест дана касније. Првог дана новембра упутио је молбу Министарству да му одобри једномесечно одсуство током кога би „обишао своју породицу у Босни и Херцеговини и Србији”. Средином истог месеца од надлежних дипломатских органа био је слободан да тражи продужење одсуства до 20. децембра 1922. године. И тај захтев добио је сагласност ресорног министра Нинчића.³⁶

Анте Тресић Павичић (1867–1949)

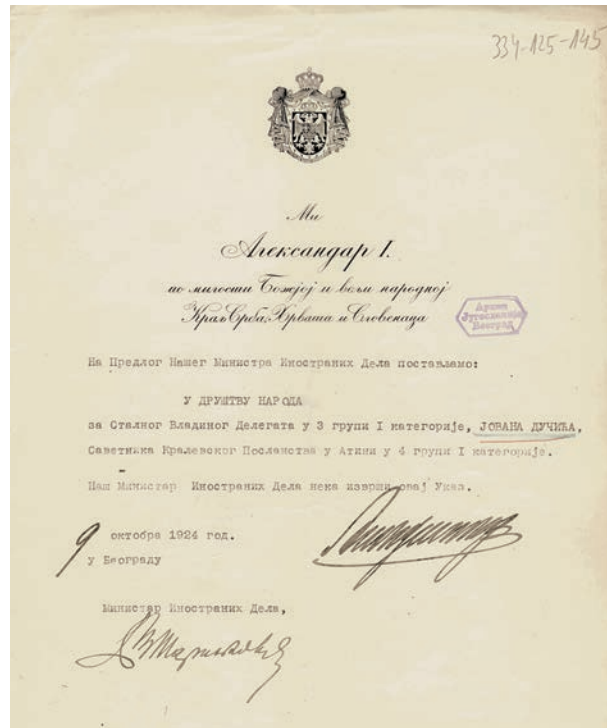

Лична карта за странце на име Јована Дучића, Атина, 25. мај 1923. (АСАНУ 15068-1-7)

У Атину, у коју је ношен интересима југословенске дипломатије враћен после нешто више од четири године, Дучић је стигао крајем децембра 1922. године. Већ 1. марта 1923. унапређен је у звање саветника II класе.³⁷ Посланик који му је био надређен све до 1. септембра 1923. године, када му је предао дужност, био је његов стари зналац Живојин Балутџић.³⁸

Дучић је из Атине извештавао о садржају политике премијера Венизелоса и престижу који је имао у народним масама, писао о конфузној и опасној ситуацији која у грчкој престоници влада, скретао пажњу на борбе и ривалства актера политичких догађаја, указивао на предности и мане монархистичког уређења државе. Са посебном пажњом обавештавао је надлежне власти у Београду о „брижљивости” Венизелоса према југословенској држави и „преносио” ставове грчких политичара да је за ту земљу „важније оно што мисли Београд него све друго што се говори на страни”. Дучићеве извештаји садржали су прецизне информације, добијене „из прве руке”, о циљевима Венизелосове владе, ставовима опозиционих политичара, шансама династије да опстане. Дучић је уочавао „велику снагу” коју Венизелос има у масама, војсци, чиновништву. Настојао је да одгонетне природу његове личности, у исто време „тако прецизне, одлучне и до краја самовољне”. Скретао је пажњу Београду на Венизелосову политику „избегавања насиља”, његова републиканска расположења, настојања да умањи политичке поделе на републиканце и монархисте које

Указ краља Александра I Карађорђевића којим се Јован Дучић поставља за сталног владиног делегата при Друштву народа у Женеви и унапређује из IV у III групу прве категорије, 9. октобар 1924. (AJ-334-125-145)

постоје у народу.³⁹ Дучић је извештавао и о настојањима Атине да „регулише односе” са Русијом, изражавао наду да то неће значити *de iure* признање Совјета, изражавао наду да Пиреј неће постати база за совјетску акцију на Средоземљу и Балкану.⁴⁰

Планови које је имао министар иностраних послова у трећој влади Љубе Давидовића Војислав Маринковић најдиректније су утицали на прекид Дучићевог службовања у Атини.⁴¹ Маринковићева намера да већу пажњу посвети учешћу Краљевине СХС у Друштву народа најдиректније је утицала на даљу Дучићеву каријеру. Указом У. Пов. бр. 3.432 од 9. октобра 1924. године Јован Дучић је постављен за сталног делегата Владе Краљевине СХС при Друштву народа у Женеви. Дужности у Посланству Краљевине СХС у Атини разрешен је 31. октобра 1924. године.⁴² У исто време када је Дучић задобио ново постављење са те дужности је смењен дотадашњи делегат др Милутин Јовановић, сестрић Николе Пашића и почев од 1. јула 1918. године краљевски посланик у Берну.⁴³

Дучић је нову дужност сматрао важном у политичком и организационом смислу, али подједнако и репрезентативном, што је годило његовој природи. Из тих разлога, пре преузимања дужности и одласка у Женеву, упутио је МИП-у захтев у коме је тражио да се при Посланству Краљевине СХС успостави биро, по угледу на сличне институције које су при Друштву народа имале друге државе. Захтевао је постављање потребног особља, за секретаре предлагао Ивана Суботића и Стојана Гавриловића, сматрао нужним ангажовање

Указ краља Александра I Карађорђевића којим се Јован Дучић, стални делегат при Друштву народа у Женеви, поставља за генералног конзула треће групе прве категорије у Генералном конзулату Краљевине СХС у Каиру, 30. август 1925. (АЈ-334-125-571)

дактилографа и служитеља. Био је мишљења да делегацији Краљевине СХС при Друштву народа треба обезбедити кредит за стан и канцеларијске трошкове, нарочити додатак за репрезентацију и стални кредит од најмање 10.000 франака, сличан оном какав је имало Посланство у Мадриду. Све наведено Дучић је сматрао неопходним у циљу успешног представљања земље, добре организације целокупног посла и неопходне припреме за прихват бројних делегација које су, по природи посла, долазиле у Женеву.⁴⁴ Молба није усвојена.

Дучић је дужност сталног делегата Краљевине СХС при Друштву народа преузео 3. јануара 1925. године.⁴⁵ Средином јануара предао је акредитивно писмо Главном секретаријату Друштва народа.⁴⁶ Прве месеце у Женеви провео је изучавајући документацију, механизме рада и целокупни дотадашњи учинак институције у којој је, као делегат, био акредитован.⁴⁷ Намера му је била да што боље проучи поступке путем којих Краљевина СХС може да задобије што важније место, углед и симпатије у Лиги народа. У исто време, настојао је да сагледа организацију рада на пословима који су се тицали Друштва народа у самој Краљевини СХС и скрене пажњу властима на потребу да уочени пропусти и грешке у раду буду исправљени. Из извештаја упућеног Министарству спољних послова 20. априла 1925. године Дучић је целокупну затечену ситуацију и рад свог претходника Јовановића оцењивао крајње критички. Његова је импресија била да је међу високим чиновницима Лиге народа формирано мишљење да се: Краљевина СХС према тој институцији

„држи неповерљиво”, „дискретно бојкотује” њен рад, сарађује само периодично када је на дневном реду неко „наше домаће питање”, нема потребног уважавања према њеном раду и донетим актима. Дучић је извештавао о неажурности свог претходника. Идентификовао је више десетина захтева Лиге на које југословенска делегација није, ни после ургирања, дала тражене одговоре. Уочавао је да држава није учинила готово ништа како би одговарајуће органе Друштва народа упознала са југословенским ставовима, питањима од кључне важности за стабилност земље и заштиту њених виталних интереса. Настојао је да појача пропагандни наступ Краљевине СХС при Друштву народа. Залагао се да библиотека те институције буде опремљена што већим бројем квалитетних књига и материјала који сведоче о историји, култури, политичким приликама, економији, као и о виталним интересима југословенске државе. На основу властитог увида у садржаје фондова библиотеке Друштва народа извештавао је Министарство да се у њему не може наћи „ни једног писаног слова” о југословенским мањинама у околним државама, док друге државе свакодневно достављају меморандуме, статистике, законска акта, књиге које говоре о положају њихових мањина у Краљевини СХС. Дучић је уочавао да се у претходном периоду лажне вести о положају мањина у југословенској држави нису демантоване. За немариваним питањем сматрао је и оно о положају „наших експерата” у комисијама Лиге. Такво понашање сматрао је сасвим супротним оном које исказују друге европске државе, посебно балканске, које настоје да телима Друштва народа „натуре” што већи број својих стручњака. Чињеницу да Краљевина СХС у телима Лиге није имала своје стручњаке и да њени држављани нису имали функције у структури организације и њеним телима, Дучић је сматрао недопустивом и поразном. Са таквим стањем није био спреман да се помири.⁴⁸

На новој дужности Дучић је провео изузетно кратко време. Афера коју је, незадовољан својим разрешењем и негативном оценом добијеном у извештају упућеном МИП-у, организовао бивши делегат Милутин Јовановић удаљила га је од послова којих се прихватио. У основи афере о којој је писала швајцарска штампа била је измишљена љубавна веза новоименованог делегата при Друштву народа са једном проблематичном женом. На наговор самог Јовановића наведена женска особа је швајцарском суду поднела тужбу против Дучића, за кога је навела да је „обесчастио”. Писмом у коме је поновила све што је био садржај тужбе упућене суду обратила се и министру Нинчићу.⁴⁹ На министрову молбу да „разјасни случај” Дучић је прибавио валидне доказе који су негирани његову умешаност у аферу. За цео непријатан догађај Дучић је оптужио посланика Јовановића.⁵⁰ У поступку који је вођен пред швајцарским судом утврђено је да је у питању била уцена жене која је од таквих измишљених афера живела. Ипак, одјек који је афера задобила у медијима и намера да углед земље буде сачуван, приморали су Министарство иностраних послова да Дучића „повуче” из Женеве. Швајцарску је напустио 10. августа 1925. године.⁵¹

Десетак дана касније, указом краља Александра бр. 3.433 од 30. августа 1925. Дучић је постављен за генералног конзула III групе прве категорије у Генералном конзулату Краљевине СХС у Каиру.⁵² На основу тог указа Дучић је у Друштву народа разрешен дужности 7. децембра 1925. године, непосредно пред одлазак на нову дужност у Каиру.⁵³

Панорама Каира (АЈ-377, 3Ф)

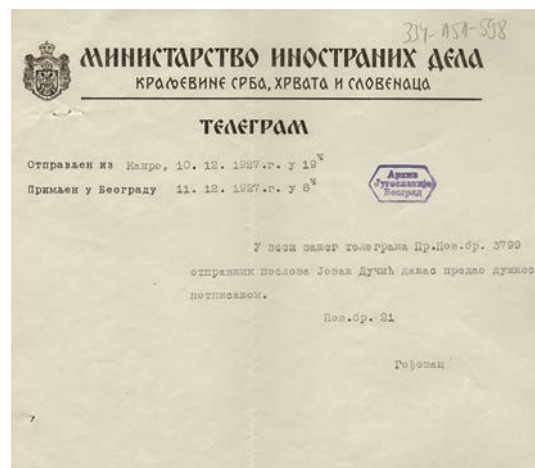
У Каиро је отпутовао почетком марта 1926. године. Дужност генералног конзула преузео је од Димитрија Групчевића 12. марта.⁵⁴ Непосредно пред његов долазак у Египат, водећи каирски лист *Ал Ахрам* донео је вест о „женевској афери”.⁵⁵ Заташкавању лошег гласа који је претходило његовом доласку допринело је укидање Генералног конзулата и успостављање Посланства Краљевине СХС у Египту. Тај чин се одиграо 30. марта 1926. године. Подизању дипломатских односа две земље на виши ниво пратило је и Дучићево именовање за отправника послова у звање саветника у III групи прве категорије.⁵⁶

За Дучића, коме је историја била интелектуална страст, боравак у Египту, у земљи фараона и старе културе, представљао је неописиво задовољство. Оно је, нажалост, прекинуто у лето 1927. године, када је, боравећи на одмору у Београду, тзв. „женевска афера” добила свој епилог. У кабинету помоћника министра иностраних послова Стеве Павловића дошло је до туче Дучића и М. Јовановића, тада посланика у Варшави. У представци коју је 2. августа упутио министру иностраних послова др Војиславу Маринковићу, Дучић је покушао да објасни своју реакцију. Тучу са послаником Јовановићем објашњавао је сопственом индигнацијом коју је према његовом нечасном понашању имао.⁵⁷ Реаговање на начин који је „најмање желео” удалило га је из дипломатске службе више од две године. Указом краља под пов. бр. 3.799 од 30. августа 1927. стављен је на располагање⁵⁸, подједнако као и посланик Јовановић. Након стављања на располагање, дужност отправника послова у Посланству у Каиру Дучић је 10. децембра 1927. предао секретару Слободану

Гођевцу.⁵⁹ О размерама штете коју су „женевска афера” и туча у Министарству нанели Дучићу речито је сведочио касније одбијање Ватикана да прихвати његов агреман уз објашњење да Светој столици није згодно да прими посланика који је, макар и неправедно, био оптужен за обљубу.⁶⁰

Иначе, из времена боравка у Каиру, датира виђење Дучића као дипломате које је фебруара 1927. године забележио мађарски новинар Корнел Сентелеки: „У његовој живописној и чудној прошлости налази се скоро цела Европа и читава европска култура. Годинама је живео у Риму, Женеви, Паризу, Атини и Мадриду и удисао прошлост и уметност ових метропола. Зато је јако приметан и осетан траг страних и старих култура у целом његовом понашању и мишљењу, које је фино и глатко и отмено, као код људи који су много видели, путовали и уживали. Али поред свега тога, они који познају приморске Словене наћи ће на Дучићу њихове главне одлике. Својствена словенска туга, романтика брда и доброта брђана, машта приморских пастира која иде у бескрајност, нагонска сањарија и трагање за лепотом, жустра опојност народа из сунчаних предела – све се то може наћи у Дучићевом погледу, покретима на лицу, таласању његовог гласа, чак кад говори о Паризу, чак и кад разговор води на француском.”⁶¹

Током суспензије која му је одређена због „женевске афере” у југословенској држави 6. јануара 1929. године монарх Александар I Карађорђевић завео је личну власт. Краљ је себе означио чуварем народног јединства и државне целине и борцем против „племенске заслепљености” и „духовног расула”. За највиши циљ владавине и највиши закон земље монарх је означио „народно јединство” и „целину државну”. Обнародовао је да више неће бити „посредника” између њега и народа. Тиме је правдао суспендовање Парламента, укидање политичких странака, као и удружења са националним и верским програмима. Основни циљ режима је био да у што краћем времену реши крупна државна питања која су и довела до завођења диктатуре. Као најважније задатке Влада је означила завођење потпуног реда у држави, увођење дисциплине у државној администрацији, изједначавање законодавства, штедњу, стварање услова за пуну правну сигурност и поредак. Диктатура је спровођена уз репресију према политичким противницима.

Телеграм секретара Слободана Гођевца Министарству иностраних послова, у коме обавештава да му је Јован Дучић предао дужност отправника послова Посланства Краљевине СХС у Каиру, 10. децембар 1927. (АЈ-334-151-598)

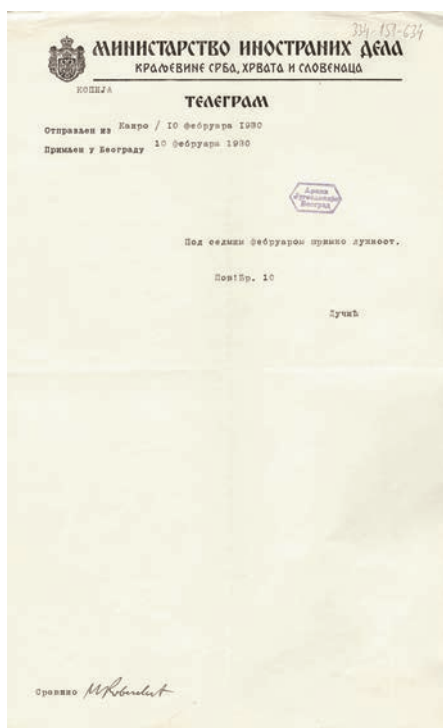
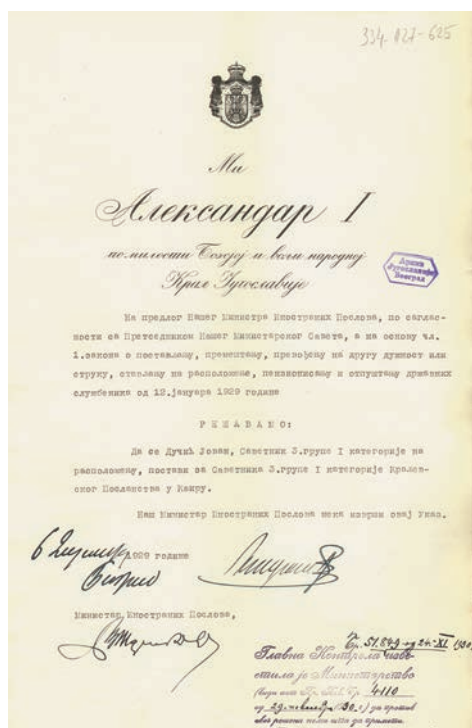
Један део разлога за завођење монархо-диктатуре налазио се и у сложеном спољнополитичком положају Краљевине СХС. Војни планови фашистичке Италије предвиђали су, у случају сукоба, заповедање целокупне обале Јадранског мора и његовог претварања у „италијанско језеро”. Планови Коминтерне о разбијању југословенске државе донети су у исто време. Хрватски покрет је на сваки начин покушавао да интернационализује „хрватско питање” и да за његово решавање задобије потпору Италије и Немачке. Ватикан никада није искрено прихватио постојање југословенске државе са православном већином на Балкану. Суседне државе, губитнице у Првом светском рату (Аустрија, Мађарска и Бугарска), појачале су своју антијугословенску активност и отворено истакле ревизионистичке и реваншистичке намере. Сепаратизми националних мањина, пре свега Албанаца и Мађара, такође су били појачани и представљали претњу целовитости територија Краљевине СХС. Монархо-диктатура је имала основу у идеологији интегралног југословенства, блиској тих година и самом Дучићу. Режим је сматрао да уз систематско спровођење југословенског државног програма, временом, могу бити превазиђене племенске, покрајинске, историјске разлике. Томе је, пре свега, требало да послужи просвета, култура и економија, али и осмишљена и активна спољна политика.

После истека суспензије, на заузимање министра Косте Куманудија, Дучић је реактивиран у дипломатској служби. Краљевим указом пов. бр. 4.732 од 6. децембра 1929, саветник на располагању Јован Дучић постављен је за отправника послова Посланства Краљевине Југославије у Каиру.⁶² Нову дужност преузео је 7. фебруара 1930. године.⁶³ Почетак Дучићевог боравка у Египту готово се подударио са сломом Њујоршке берзе и започињањем Велике економске кризе која ће својим садржајима битно одредити будућност.⁶⁴ Криза је најдиректније утицала и на међународне односе, а самим тим и на спољну политику коју су државе, међу њима и Југославија, биле приморане да воде у новом времену.

Дучић је из Египта извештавао о тешкој политичкој кризи која је потресала земљу, сукобима монарха и парламентарне већине изабране вољом народа, економској кризи проузрокованој падом цена памука, све већем јазу између египатских националиста и британских политичара.⁶⁵ Уочавао је зависност коју је монарх исказивао према Енглезима, писао о борби Парламента и Круне у земљи потпуног аналфабетизма, настојао да објасни смисао напора да буде остварена политичка равноправност у средини у којој не постоји социјална

Костантин Коста Кумануди
(1874–1962)

Указ краља Александра I Карађорђевића којим се Јован Дучић поставља за саветника III групе I категорије Посланства Краљевине Југославије у Каиру, 6. децембар 1929. (AJ-334-127-625)

Телеграм Јована Дучића Министарству иностраних послова, којим потврђује да је преузео дужност отправника послова Посланства Краљевине Југославије у Каиру, 10. фебруар 1930. (AJ-334-151-634)

правда, процењивао снагу политичких чинилаца на сцени и значај тзв. „уставног питања” за стабилност земље. Дучић је редовно извештавао Министарство спољних послова у Београду о уобличавању и нарастању политичког патриотског покрета који изједначава по важности независност Египта и заштиту постојећег Устава. Занимала га је природа и мотиви политичких нереда који су обузимали Египат. Са пажњом је настојао да сагледа тешкоће са којима се земља суочавала, предвиди њену будућност, одмери размере могуће анархије, надлежнима што прецизније објасни узроке све учесталијих крвопролића. Његови су извештаји покушавали да укажу на „моралну атмосферу” која је одликовала политички живот и изборну борбу. Целокупну ситуацију у којој се Египат налазио оцењивао је као изузетно тешку. Теме о којима је извештавао биле су веома асоцијативне, а делом су се тицале прилика у којима се налазила југословенска краљевина и решења за којима се трагало у земљи.⁶⁶

Дучић је посебну пажњу посвећивао личностима политичког живота Египта. Краља Фуада сматрао је прагматичким духом, човеком од стила, државником спремним да доноси важне одлуке, по карактеру спонтаним, искреним, сугестивним, енергичним, отвореним, љубазним, срданим. Сматрао га је заслужним за напредак Египта. Уочавао је да монарх преко претњи својих политичких противника прелази „с пуним презрењем”, своју улогу сматра важном, себе доживљава као Европљанина, политичке противнике

вреднује као „рђаве људе”, „мрачне”, „личне”, непријатеље династије, поборнике незаконитости, склоне корупцији и лако поткупљиве. Дучић је био мишљења да монарх својом невољом сматра чињеницу да је приморан да задовољи два интереса – национални египатски и колонијални енглески, „два народа, две владе, два парламента, две струје, две разне намере”. Присуство Енглеза сматрао је фаталним, сарадњу са њима изузетно тешком, а будућност Египта крајње неизвесном. Председника владе Сетки-пашу Дучић је доживљавао као човека са моралним интегритетом, отменом иронијом и омаловажавајућом толеранцијом. Њега и египатске националисте представљао је у својим извештајима као „људе од страсти”. Истицао је Сетки-пашине заслуге у борби за независност Египта, сматрао га добрим економистом и финансијером школованим у Француској, одличним беседником и писцем „окретним на перу”, реформатором способним да Египат изведе из „магловите идеологије и демагошке политике” његових претходника.⁶⁷

Почетком 1932, дуго прижељкивано звање посланика, за којим стреми сваки дипломата, Јован Дучић је коначно добио. На упражњено место посланика у Будимпешти постављен је краљевим указом У. пр. пов. бр. 59 од 3. јануара 1932. године и понео звање изванредног посланика и опуномоћеног министра II положајне групе другог степена.⁶⁸

Односи Југославије и Мађарске тридесетих година 20. века били су испуњени непријатељством. У целом периоду између два светска рата Мађарска није била спремна да се ослободи крајњег реваншизма, додатно подстицано из Рима и Берлина. Када је у питању Краљевина СХС/Југославија, у Будимпешти није било воље за успостављањем добрих суседских односа. Мађарска влада је стајала иза многих усташких акција припреманих на њеној територији, што је додатно оптерећивало односе две земље. У време Дучићевог посланиковања у штампи је на делу била жестока кампања против Југославије, а Гембешов режим водио је Мађарску ка тоталитаризму. То је додатно актуелизовало захтеве за ревизијом мировних уговора и најдиректније утицало на погоршање ионако лоших односа које је та држава имала са Краљевином Југославијом.

У таквим околностима задатак додељен посланику Дучићу, да покуша успоставити колико-толико сношљиве односе две суседне државе, није било лако остварити. Дужност посланика у Будимпешти примио је од отправника послова у Посланству Јосипа Бернота 15. фебруара 1932. године.⁶⁹ Његов претходник, посланик Радомир Луковић, био је пензионисан почетком 1930. године.

Близина Београда и Будимпеште омогућавала је Дучићу честе доласке на реферисање код министра, о чему, нажалост, нису сачувани писани трагови.⁷⁰ Ипак, сачуван је један врло значајан извештај из Будимпеште, датиран на 13. јул 1932. године, који говори о непријатељском ставу Мађарске према југословенској држави, Србији и Србима. Дучић је регистровао „пораст оптимизма” у Будимпешти и то тумачио поновном заинтересованошћу великих сила за ту државу. Добром политичком расположењу, посебно у војним круговима, доприносиле су и вести о скором револуционарном распаду Југославије, државе коју су мађарски аристократски кругови сматрали последицом „компромиса” великих сила на крају Великог рата, тешко одрживом творевини и „немогућим” политичким

експериментом. Таква злурадост је Дучићу – патриоти и државном службенику – тешко падала. Мађарска јавност је са знатном пажњом пратила и политичке активности Хрватске сељачке странке и њеног лидера Влатка Мачека. „Хрватски проблем” је у политичким и дипломатским круговима у Будимпешти сматран важним политичким и етничким питањем и тешким оптерећењем за југословенску државу. Подршка политици хрватских националиста који су, у етапама, успевали да уместо Велике Србије изборе Југославију, уместо централизоване државе остваре федерацију, најзад искажу захтеве за дуалним уређењем државе, била је општа и јавна. Мађари су сматрали, писао је Дучић, да Срби не разумеју или неће да разумеју политичке захтеве Хрвата („две земље, два народа, две државе у држави, две судбине”), који су, живећи у југословенској држави, постали свесни себе као посебне нације која тежи слободи и самосталној држави. Посебну тежину имали су ставови мађарске јавности да је Хрватска силом отргнута од Монархије и да Мађарска треба да помогне Хрватима у њиховој борби против Срба. Чињеница да се Мачек није оглађивао од таквих ставова, како је Дучић извештавао Министарство спољних послова у Београду, најдиректније је јачала „мађарски оптимизам”. Он је, такође, писао да Мађарска не скрива своју злурадост према Југославији и Србима, да јача своју војску и верује да ће несрећа противника „бити извор за њену срећу”. Из Будимпеште је поручивао властима у Београду да и Италија, и Аустрија, и Мађарска настоје да стоструко искористе грешке које Југославија чини. Сматрао је нужним да идеологија југословенства коначно треба да буде уобличена, а пропагандни наратив о некултурним Србима способним само да ратују буде обесмишљен и одбачен. Дучић је саветовао да изнова треба афирмисати све оне вредности које је Србија унела у Југославију, попут своје независне државе, националне династије, модерне војске, народне књижевности као основе језика, моралног кредибилитета, међународних веза и савезништва са најмоћнијим силама света. Сматрао је да више не треба допуштати да се Југославија руши тиме што се Срби представљају као „некултурна гомила” и исказивао спремност да „изради један нарочити програм” који би се таквој политици непријатеља југословенске државе и српског народа ефикасно супротставио. Посматрајући дешавања у Немачкој, Дучић је у лето 1932. године готово пророчки указивао надлежним властима у Београду да Адолф Хитлер представља опасност за цео свет, а не само за Немачку.⁷¹

Од важности је и Дучићев извештај упућен из Будимпеште министру иностраних послова Б. Јевтићу 8. септембра 1932. године, у коме наводи да је идеја о „Дунавској конференцији” за Мађаре „политички апсурдум” и француска империјалистичка идеја, а проширење Мале Антанте укључивањем у ту организацију и мађарске државе „иронија на мађарску заветну мисао” и политичка интрига Едварда Бенеша. Дучић је међу циљевима мађарске политике уочавао настојање за стварањем „здравијих међународних веза” које омогућавају привредну сарадњу, слободну робну размену, повећање извоза, оздрављење и подизање пољопривредне производње, контролу задуживања.⁷² Његова настојања да у таквој спољној политици Мађарске избори макар скромно место и за југословенску државу, апсорбовала су велике енергије, а доносила скромне резултате.

Јован Дучић у тренутку разоноде
(АСАНУ 15068–673)

За време које је провео као посланик у Будимпешти, а у питању је нешто мање од годину и по дана, Дучић је више од три месеца био одсутан. У питању је био одмор, приватни одлазак у Беч, боловање и учешћа на конгресу Пен-клуба у Дубровнику.⁷³ Дужност посланика предао је 30. јула 1933. саветнику посланства Франи Цветиши.⁷⁴ Указом У. пр. пов. бр. 3.419 од 10. августа 1933. постављен је за посланика II групе другог степена у југословенском Посланству у Риму.⁷⁵

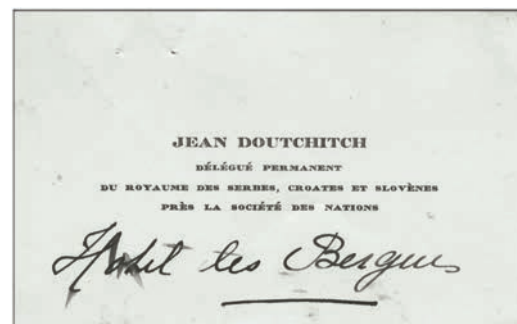
Вреднујући дипломатски учинак Дучића у Будимпешти, немачки посланик фон Хасел је 23. августа 1933. године записао да се југословенски посланик, током боравка у Мађарској, „мало истакао”, да његова политичка способност у мађарским службеним круговима „није високо цењена”, али да независно од тога „важи за човека ваљаног карактера”. Хасел се присећао да се Дучић једном изјаснио „да му је дипломатија досадна”, али је наглашавао да је веома активан „на литерарном подручју”. Немачки дипломата је Дучићеве односе са мађарском владом оцењивао „као коректне”. На основу чињенице да су у прошлој 1932. години објављена два тома Дучићевих песама на немачком језику, закључивао је да треба подржати његове „јасно показане тежње” за успостављањем додира са „немачким културним круговима”. Посланик је, такође, уочавао искрени Дучићев труд „да са немачким посланством одржава пријатељске односе”, али и примећивао да „немачки језик тешко говори”, а да за збивања у Рајху, због свог политичког става, има „мало интереса”.⁷⁶

У Риму се Дучић по трећи пут званично обрео 1. октобра 1933.⁷⁷ Дужност је преузео од Драгомира Касидолца, привременог отправника послова који је ту функцију обављао од априла 1933. године и повратка посланика Милана Ракића у Београд. Римско

посланство је доласком Дучића за посланика изнова имало великог песника. Подједнако као и његовом претходнику, време које је провео у Посланству у Риму било је одређено непријатељским односима Италије и Југославије. Боравак у Риму подударио се са тренутком отпочињања процеса превладавања Велике економске кризе, и то превасходно, као и у Немачкој и у Јапану, захваљујући снажењу развоја војне индустрије и применом одлучних мера државне интервенције у привреди која се припремала за рат. Последице кризе биле су бројне, нерегулисане, дугорочне. Економска криза је пореметила политичку равнотежу и односе између држава. Националистичка расположења посебно су била јака у државама које су биле незадовољне одредбама мировних уговора, попут Немачке и Италије. Национализам и реваншизам су били погодно тло за ширење фашистичких и нацистичких идеја. Криза је у Италији ојачала експанзионистичке намере, ослабила ауторитет Друштва народа и срушила илузију о постојању „колективне безбедности”.

Из Италије, која је од 1918. године почела да представља „злу коб” југословенске државе, инструирани су током 30-их година XX века усташки терористи и хрватски емигранти, подржаван мађарски и бугарски ревизионизам, помагане албанске тежње за стварање велике Албаније, подржавано све што је директно угрожавало државне темеље Краљевине СХС/Југославије. Када се томе додају и отворене италијанске претензије на делове југословенске државне територије, онда је јасно да у таквој средини није било нимало лако бити југословенски посланик. У сличним околностима вршио је посланичку мисију и Милан Ракић, а затим и Јован Дучић. Свакодневни контакти са најважнијим личностима у Палати Киђи, сарадња са амбасадорима и посланицима других држава акредитованим у Риму, сусрети са Мусолинијем и италијанским министром иностраних послова грофом Ђаном, били су део одговорног посла који је Дучић с успехом обављао.

Рим је био важна осматрачница са које је посланик Дучић сагледавао природу односа између фашистичке Италије и нацистичке Немачке. У извештајима министру иностраних послова Јевтићу скретао је пажњу да италијански фашистички функционери и дипломате сматрају Хитлера ванредно снажном личношћу, „апсолутним господаром ситуације” у Немачкој, идеологом опседнутим расом, „немачким генијем”, носиоцем мисије коју Немачка има у Европи.⁷⁸ Југословенски

Визиткарта Јована Дучића као сталног делегата Краљевине СХС при Друштву народа (АСАНУ 15068–634–3)

посланик је са пажњом пратио учестале посете страних дипломата Риму и трудио се да буде, што је најбоље могуће, обавештен о темама разговора које су се водиле са Мусолинијем и грофом Ђаном. Уочавао је опсену италијанских дипломата да на основу сталних посета државних функционера других држава Италији формирају мишљење да Рим поново постаје центар света.⁷⁹

Дучић није пропуштао прилику да извести Београд са којом пажњом италијанска штампа прати активности Александра I Карађорђевића, а Посланство у Риму региструје непријатељске реакције италијанских медија и њихове пропагандне поруке. У том смислу настојао је да даје званичне демантије и да, уз протесте, обавештава надлежна министарства Краљевине Италије о лажима свакодневно присутним у штампи и медијима. У исто време, трудио се да веома прецизно обавештава Министарство спољних послова Италије о приликама у Југославији, њеним дипломатским акцијама у служби мира, дешавањима на Балкану, зближавању балканских народа и настојањима да буде формиран „Балкански блок”.⁸⁰

Од користи су биле и информације које је Дучић прибирао, а које су се тичале питања разоружања, италијанских погледа на активности Друштва народа, контаката и споразума које Италија успоставља са Аустријом, Мађарском, Немачком. Дobar део информација о политичким догађајима у Риму, али и ставовима Лондона и Париза о кључним питањима европског мира, политике разоружања, међусобним односима са Италијом, плановима Немачке, погледима на проблеме Балкана, питању пловидбе Дунавом, Дучић је добијао од дипломатских представника тих држава у Риму.⁸¹ У италијанским провокацијама у Абисинији наслућивао је скори почетак рата.⁸²

У телеграмима упућиваним Министарству посланик из Рима извештавао је о планираном сусрету Хитлера и Мусолинија, предстојећем плебисциту у Сару, покушајима чињеним на зближењу Италије и Француске, политици регионалних споразума, француској заблуди о вечној инфериорности Немачке, италијанским погледима на политику европских пактова.⁸³ У питању су биле актуелне теме светске историје о којима је Дучић из Рима извештавао као добро обавештени сведок и добар познавалац прошлости.

Уз њих, посебно се занимао за све што се тичало Балкана и политике европских сила према том простору. Из Рима је с пажњом пратио политичка дешавања у Бугарској, Румунији, Мађарској, извештавао о италијанским погледима на атентат у Марсеју и односу те државе према усташкој емиграцији, упознавао стране амбасадоре са идеологијом усташтва.⁸⁴ Београду су била од користи сазнања до којих је долазио о сукобу Италије и Енглеске, ставу Британаца према рату који је Мусолини повео у Абисинији, значајним размимоилажењима око питања Друштва народа и опште безбедности, француско-италијанским односима.⁸⁵

Информације до којих је Дучић дошао у сусрету са Мусолинијем крајем марта 1935. године биле су посебно актуелне и важне. Посланик је извештавао Београд о Мусолинијевом ставу да „приближење” Италије и Југославије представља важно питање „европске равнотеже и фактор општег мира” и да га као такво не треба одлагати. Као препреку

бржем „приближавању” Мусолини је истицао питања око 400 „хрватских емиграната”, које није доживљавао као терористе и судски „процес у Марсељу”. Сабирући утиске после тог сусрета, Дучић је саветовао председнику владе Богољубу Јевтићу да југословенска страна Мусолинија „ухвати за реч” и инсистира на „ликвидацији терористичких хрватских логора” на територији Италије, као предуслова за било какво „озбиљно приближавање” Италије и Југославије. Дучић је предлагао и да југословенска дипломатија искористи заинтересованост себи блиских европских држава, пре свега Француске, да примора Италију да одустане од „политике тероризма према нама”. То је подразумевало и изналажење адекватне „forme” и „конечне мере” путем којих би била извршена ликвидација осетљивог питања усташке емиграције, које најдиректније удаљују две земље.⁸⁶

Односе Италије и Југославије усложњавали су, у време Дучићевог службовања у Риму, и догађаји у Абисинији, према којима су две државе имале сучељене ставове. Томе су доприносиле и санкције Друштва народа Италији којих се Југославија морала придржавати, а које су погађале економију обе државе.⁸⁷ У таквим околностима Дучић је свакодневно „ослушкивао” реакције Лондона и Париза, извештавао о садржајима разговора са страним посланицима у Риму, преносио саговорницима званичне ставове режима у Београду, понашао се стриктно у складу са упутствима која су му достављана из Министарства. Делио је мишљење бројних политичара и интелектуалаца да је улазак Немачке у демилитаризоване области уз Рајну додатно усложнио, „заоштрио”, отежао ионако бремените односе европских држава, убрзао постојеће историјске процесе, ставио на својеврсну проверу постојеће односе у Европи, приморао и југословенску дипломатију на преиспитивање дотадашњих чврстих убеђења. Пажња коју је том питању поклањао упућивала је на закључак да те догађаје види као значајну историјску преломицу.

Први у низу сусрет са италијанским министром иностраних послова грофом Галеацом Ђаном посланик Дучић је имао 29. октобра 1936. године. У извештају који је том приликом поднео Београду посебно је истакао констатацију министра иностраних послова Италије да између Рима и Београда „нема ничег што нас дели” и намеру да сва спорна питања буду решена. Најмање спорним Ђано је сматрао питање „мора што раздваја наше две обале”. Заступао је мишљење да треба ојачати економске и трговачке везе две државе. Залагао се за „ликвидирање прошлости” која стоји на путу „приближавању” и „напретку” као кључним интересима и Италије и Југославије. „Све противничко”, рекао је том приликом Ђано, „има да падне

Александар I Карађорђевић
(1888–1934)

Палата Киџи, седиште
Министарства иностраних послова
Италије у Риму (АЈ-377, 3Ф)

као кућа од карата, и све заједничко да се дигне... и да се од Италије и Југославије направе не две пријатељице него две сестре.” Од посланика Дучића тражио је да садржај вођеног разговора нипошто не преноси шифром, већ да отпутује у Београд и о свему усмено обавести председника Стојадиновића.⁸⁸

После разговора са Ђаном посланик Дучић се, по налогу Министарства иностраних послова, обрео у Београду и својим сазнањима најдиректније допринео формулисању одговора који је Милан Стојадиновић упутио грофу Ђану.⁸⁹ Током боравка у Београду Дучић је унапређен Указом У. пр. пов. бр. 5.317 од 7. новембра 1936. године у II групу првог степена у звање „опуномоћени министар и изванредни посланик”.⁹⁰

По повратку у Рим посланик Дучић је 18. новембра 1936. године имао други сусрет са министром иностраних послова Италије грофом Ђаном. У извештају који је о том сусрету сачинио посебно је нагласио спремност италијанског министра спољних послова да преговори Рима и Београда започну у што краћем времену и у „апсолутној дискрецији”. Дучић је својим претпостављеним у Београду скретао пажњу на брзину с којом је гроф Ђано „обећавао и све давао”. Посебно је истицао Ђанову намеру да са Југославијом склопи савез „искрен и дубок и свестран” који би „био срећа” за обе државе, као и његову спремност да са Југославијом склопи „царинску унију”. У својим визијама, истицао је Дучић, Ђано је сматрао важним да Југославија неизоставно буде унутар савеза који би чинили „заједно Италија, Немачка, Јапан, Мађарска, Аустрија... и сутра генерал Франко”. Ђано је Стојадиновића сматрао „човеком велике будућности, широког видика, особите енергије

и мушкости”, а Југословене народом „који има историју, али и који има сва права на будућност”. Све послове са Југославијом, како је извештавао Дучић, Ђано је планирао да спроведе „брзо и часно”.⁹¹

До трећег сусрета Ђано–Дучић дошло је у Палати Кићи 20. новембра 1936. године. Том приликом министар спољних послова Италије истакао је задовољство Мусолинија ставовима М. Стојадиновића и изразио наду да ће будући преговори успети. Наводећи имена експерата који ће заступати интересе Италије, како је Дучић забележио, Ђано је изрекао и следеће речи: „Треба ићи у дно ствари... до краја. Треба или све или ништа.” Посланик је наводио и грофове речи да Југославија треба да буде „један од стубова Италије” и да уместо решавања ситница на дневном реду преговора треба да буду питања која „вечно” одређују односе две државе.⁹² У писму упућеном Стојадиновићу 21. новембра 1936. године Дучић је посебно наглашавао да је Ђано отворено изјавио да са Југославијом жели савез на принципу „осовина Берлин–Рим”. Такав „брз и препадан” приступ решавању постојећих проблема сматрао је сасвим „у духу фашизма и у природи Мусолинија”. Посебно му је чудно изгледало што Италија до тог тренутка није имала савез ни са једном државом, а сада га жели са Југославијом са којом баштини тегобне односе. Дучић је то тумачио последицом поремећених односа у Европи и цео наступ Ђана вредновао као „препад” за који тек треба „оценити колико стоји у интересу отаџбине”.⁹³

Средином децембра 1936. године Дучић је поднео председнику владе М. Стојадиновићу извештај о новом сусрету са грофом Ђаном. У њему је забележио да италијанска страна сматра да будуће преговоре треба отпочети између Божића и Нове године, или непосредно после Нове године. Ђано је сматрао, наводио је Дучић, да Југославија, уколико је самостална држава, не треба да чека исход преговора Италије и Енглеске. Том приликом разговарало се о усташким терористима којих је, по мишљењу Дучића, било између 1.000 и 2.000, заједничком решавању питања Албаније, приликама у Далмацији, дискрецији која би требало да прати будуће преговоре.⁹⁴

Римски преговори, из којих је по Стојадиновићевој жељи Дучић био искључен, окончани су 25. марта 1937. године потписивањем тзв. Београдског споразума. После свечаног потписивања споразума, чему је и сам присуствовао, Дучић је у Дневнику записао: „Данас добих писмо од Стојадиновића, пр[едседника] владе и м[инистра] ин[остраних] пос[лова], да се ипак решио тражити агреман за мене у Букурешту, и да се нада да ћу и онамо одговорити позиву какав се

Милан Стојадиновић (1888–1961)

од мене очекује. Овим је пала и последња нада да ћу продужити мисију у Риму.”⁹⁵ Агретман који је Стојадиновић тражио за посланика Дучића преко Посланства у Букурешту дат је 20. маја 1937.⁹⁶ После неколико дана, указом У. пр. пов. бр. 2.734 од 8. јуна, Јован Дучић, изванредни посланик и опуномоћени министар II положајне групе првог степена Краљевског посланства у Риму, премештен је у истом звању за краљевског посланика у Букурешту⁹⁷. Дучић је о свему обавештен 12. јуна 1937. године.⁹⁸ Уследиле су опроштајне посете италијанском краљу 29. јула 1937. године⁹⁹, грофу Ђану 20. септембра 1937. године и Бениту Мусолинију 22. септембра 1937. године.¹⁰⁰ Дужност посланика предао је 25. септембра Павлу Бељанском, саветнику Посланства.¹⁰¹

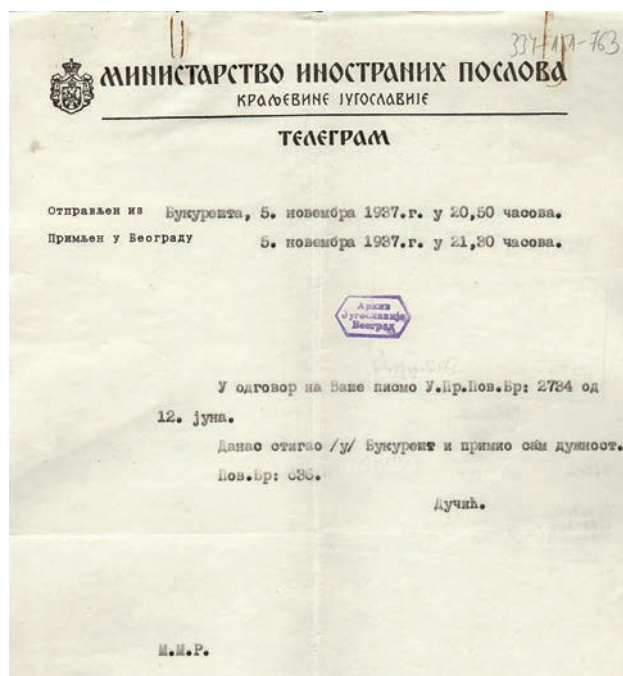
Траг о жалости са којом напушта „најлепши град на земљи” и државу чијој се култури, историји и лепоти дивлио, остао је записан у Дневнику. Дучић није веровао да је потребан у Румунији, већ да је сувишан у Риму. Био је убеђен да Стојадиновић има планове којима он стоји на путу. Одлазећи из Рима за Београд, 28. септембра 1937. године, записао је: „Завршено је нешто велико и највеће што сам могао доживети. Уклањам се по нечијем каприцу или личном интересу. Да Луј XIV или Marcus Aurelius владају мојом земљом, оставили би ме у Риму до мог последњег дана живота.”¹⁰² По свему судећи, Дучић је био у праву.

Оправдање за учињени поступак према дипломати Дучићу, кога је сматрао „једним финим умом, врло цењеним литерарним писцем и великим центлменом”, М. Стојадиновић је у мемоарима *Ни раји ни њакџи* исказао на следећи начин: „Дучић није био најзадовољнији што је он остављен по страни у тим директним преговорима, али то је било једино услед питања која су делегати имали да дискутују, а за која је била потребна чисто стручна, техничка спрема. Он је, усталом, био свршио први, главни и уводни посао са много умешности, дипломатског такта и вештине, са урођеном интелигенцијом и господством каквог дубровачког поклисара. Своје признање и захвалност ја сам му ускоро изразио унапредивши га за првог амбасадора Југославије на страни (у Букурешту). Дотле смо имали само министре, без иједног представника у рангу амбасадора.”¹⁰³

Много искреније било је сећање на Дучићев одлазак из Рима које је, под датумом 20. септембар 1937. године, оставио гроф Ђано: „Дошао ми је Дучић у опроштајни посјет. Тај надути и ташти пјесник никад није вјеровао у споразум између Рима и Београда. Сада се прави старим пријатељем. Међутим Стојадиновић познаје своје пилиће. Уклонио га је и учинио је добро.”¹⁰⁴

О томе колико су Ђано и Дучић „познавали” један другог сведочио је запис који је, у исто време, потекао из пера југословенског посланика у Риму: „Колико верујем да Мусолини жали мој одлазак из Рима, толико сам сигуран да је гроф Ђано или равнодушан или чак задовољан. Разлози су физички и духовни. Ја сам у Риму из времена злих успомена и пуно памтим; можда верује да те спомене одвећ чувам; најзад потреба за променом...”¹⁰⁵ Иначе, Дучић је са пуно скепсе гледао на споразум постигнут са Италијом. О томе сведочи и следећи запис у његовом Дневнику: „Италија држи пет гвозђа у ватри; свако од њих држи озбиљно. Питање је само да ли ће у свој час повући за наше или за противно, јер је опортунист.”¹⁰⁶

Дучићеве утиске о Италији употпуњује и опроштај од краља Виктора Емануела: „Нађох краља с бољим изгледом него у првој аудијенцији пре четири године. Империја

Телеграм Јована Дучића Министарству иностраних послова КЈ, у коме обавештава да је преузео дужност посланика Посланства Краљевине Југославије у Букурешту, 5. новембар 1937. (АЈ-334-151-763)

га помладила. Мален и кривоног, ни једно парче одела не стоји на њему друкче него на чивилуку: капа му пада на уши, рукави спадну до ноката, сабља се вуче немајући за шта да се ухвати, огртач као да је кројен за старијег брата. Због неког дефекта у нервима на лицу, његов осмех се развуче у једну тужну гримасу као да је одрастао у орфелинату. – Међутим изгледа бистар, присебан, кажу да је учен нумизматичар што већ значи историчар. – Пок.[ојни] краљ Александар ми је говорио да је без срца, доста циник, сув и леден...”¹⁰⁷

Дучићев опроштај од Италије био је дирљив, а долазак у Београд испуњен забрињавајућим сазнањима. Властитим аутомобилом путовао је од Рима до Сијене, затим кроз Тоскану до Фиренце, Падове, Болоње... дивећи се ренесансним градовима и споменицима културе и историје. У Београд је пристигао 4. октобра 1937. године и одмах дошао до информације да се у Министарству проносе гласови о његовом скором пензионисању. Сумњу је наредних дана појачало сазнање да се његов будући секретар Коста Ст. Павловић налази у Београду, али да га не посећује. „Имам лоше осећање. Да није овај млади спекулант уверен да нећу отићи, био би већ више пута код мене, значи да Министарство онамо ради. Јутрос изби, јер сам преко Иве Андрића тражио да дође. Признаде да је у Букурешт дошла вест да нећу доћи.”¹⁰⁸

Два дана после аудијенције код кнеза намесника Павла Карађорђевића, 1. новембра 1937. године, Дучић је отпутовао за Букурешт. Нову дужност примио је 5. новембра 1937. године.¹⁰⁹ Акредитивна писма предао је румунском краљу Каролу II приликом аудијенције 12. новембра 1937. године.¹¹⁰

Јован Дучић у шетњи
(АСАНУ 15068–650)

Румунија, држава у којој је Дучић наставио своју дипломатску мисију, била је Југославији добар сусед и пријатељска земља. Обе државе су биле чланице Мале Антанте и Балканског споразума. Биле су повезане и династичким везама. За разлику од Италије, где је провео четири године испуњене кризама и искушењима, Дучићев боравак у Румунији подударио се са значајним унутрашњеполитичким превирањима, појавом и нарастањем фашизма, спољнополитичким заокретом Румуније према Берлину. То су биле и теме о којима је Дучић из Букурешта свакодневно и детаљно извештавао Министарство иностраних послова у Београду. Његови саговорници су били монарх, председници владе, министри, политичари, дипломате, угледне личности јавног и културног живота.

Тема рата који се приближавао и који је изгледао неизбежан једна је од оних о којима је Дучић интензивно почео да размишља и извештава из Букурешта. Са пажњом је пратио нарастање јапанског милитаризма на Далеком истоку, разматрао економске, политичке, војне односе великих сила у Азији, правио паралеле између Јапана и Немачке, скретао пажњу на све већи значај геополитике, анализирао погледе Рима, Лондона, Берлина, Мадрида, Москве на будућност света, исказивао страх према „зарази бољшевизма” која се ширила са Истока.¹¹¹

Прилике у Румунији стална су тема о којој је Дучић извештавао из Букурешта. Он је са пажњом пратио огорчену политичку борбу власти и опозиције, идентификовао реформске покушаје и уочавао њихову политичку, економску, моралну, духовну димензију. Посебно се занимао за учинак интелектуалаца у политици Румуније који целокупни ангажман доживљавају као мисију, а национализам дефинишу на исти начин као нацисти у Немачкој и фашисти у Италији. Дучић је анализирао идеолошке позиције политичких опоната. Занимао се за програме партија и појединаца који настоје да реформишу Румунију, свакодневицу обогате новим идејама, заговарају „морално јединство” нације, покушавају да спрече даље лутање Румуније и пронађу место и државе и нације у новом времену, одреде се према суседима, великим силама, доминантним идеологијама. У том контексту, посебно га је привлачила изузетна политичка фигура Октавијана Гоге са којим је био у прилици да се често виђа – румунског академика, једног од најзначајнијих писаца, мислиоца, човека великог знања и културе, личног поштења, доброг беседника и изузетног полемичара, патриоте који верује у своје способности и идеје. Из посета Гоги, током месеци када је вршио дужност премијера Румуније, Дучић је много шта сазнао о циљевима и правцима рада

владе Румуније, уложеним енергијама да се том државом не управља из иностранства, настојањима да румунско село буде цивилизовано, тежњама да хришћанство постане основ државне и народне мисли, јачању институције монархије која одговара психологији Румуна, антисемитизму који је опседао румунску елиту и убеђењу да су Јевреји носиоци корупције, разврата, афера, „зла” које треба искоренити.¹¹²

У Румунији Дучића почињу да опседају теме геноцида и расизма. Чини се да су његови поједини извештаји из Букурешта праве дипломатске анализе на које нису навикли његови помоћници, спремани и школовани да преносе информације и коректно интерпретирају вођене разговоре, али не и да слободно размишљају над историјским догађајима и тумаче их у складу са сопственим уверењима. Отуда Дучићеви извештаји њима личе на промашене теме, док данашњем читаоцу сведоче о користи коју је такво дипломатско извештавање могло да донесе држави коју је Дучић у Букурешту представљао. Песник је предосећао катастрофу која се надносила над Европом. Било му је веома рано јасно да Хитлер припрема напад на СССР, али је веровао да је, пре тога, на дневном реду историје покушај економског, политичког, а онда и војног, запоседања подунавских земаља. Ксенофобија и прогони Јевреја били су појаве које је у Букурешту уочавао и о којима је учествовао извештавао. Скретао је пажњу властима у Београду да за поједине истакнуте румунске политичаре идеал представља држава без Јевреја.¹¹³

Дучић је из Букурешта редовно извештавао и о појави фашизма и нацизма у Румунији. Занимао се за идеологију, организацију и делатност „Гвоздене гарде” и њеног вође Кодреаноа, уочавао погубан рад немачких агентура, писао о опсени дела политичке јавности те државе да фашизам и нацизам представљају својеврсно спасење. Веровао је да се зауздавање негативних тенденција може извршити или применом државних закона, или применом силе, или већим ангажовањем цркве. Из разговора које је имао са италијанским послаником било му је јасно да Италија подржава обарање демократије у Румунији.¹¹⁴ У исто време југословенски посланик је одржавао контакте и са бројним политичарима либералне оријентације који су били убеђени да „ни фашизам ни болшевизам ни нацизам нису у природи” Румуна. Тај круг политичара и интелектуалаца исказивао је изражени песимизам према стању у земљи и незадовољство због диктатуре која је у њој прећутно уведена.¹¹⁵

Дучић је из Букурешта са пажњом прадио политику европских сила. Настојао је да што дубље проникне у односе Италије и Енглеске, разматрао је судбину Мале Антанте, учестало извештавао о спољној политици Румуније, истичући да јавност те државе подржава сарадњу са Француском и Енглеском. Када је у питању Југославија, био је склон да примети извесну резерву како дипломата, тако и јавности, изазвану југословенско-бугарским приближавањем. Ипак, био је сигуран да то неће водити к варењу односа две државе.¹¹⁶

Висок степен обавештености о свему што се тицало Румуније Дучић је постигао сталним сусретима и разговорима које имао са председницима владе, министрима, истакнутим личностима политичког живота, страним дипломатама. Унутрашњу ситуацију у Румунији, подједнако као и његови саговорници, сматрао је веома „сложеном”, „мутном”,

„неизвесном”. Активност око десет хиљада легионара пронацистичке оријентације посебно је уливала неспокој. Ситуацију је додатно компликовала активност монарха који је на рушевинама старих странака настојао да формира нову партију нацистичког типа, са Татареском као „фирером”. Обрачун са Кордеановим покретом, који је припремао устанак, породило је нове поделе и непријатељства. Ситуацију је оптерећивао и положај мањина, посебно немачке и мађарске, који је утицао на унутрашњи и спољни положај земље. Своја сазнања о суђењу Кодреану и поверљиве информације о настојању да нацизам однесе победу у Румунији Дучић је најхитније прослеђивао Београду.¹¹⁷

Важно место у извештајима које је слао из Букурешта заузимале су информације које су се тичале приступања Бугарске Балканском споразуму и начину на које је румунска политичка јавност пратила и тумачила посету М. Стојадиновића Риму. Дучић је обавештавао председника владе и министра спољних послова Стојадиновића о преговорима које Букурешт води са Будимпештом, све већој угрожености Пољске, политици европских сила, стању у Чехословачкој, последицама Аншлуса, претензијама Немачке и Италије, страху од СССР-а, очекивањима од Велике Британије и Француске... У све већој мери занимао се за значај простора у историји, пажњу је посвећивао историјским феноменима дугог трајања, размишљао је о природи и значају ратова, анализирао политику великих сила. Његове рефлексije су вредне пажње, а аргументовање ставова које заступа убедљиво. У извештајима које је достављао Министарству иностраних послова у Београду присутне су асоцијативне „историјске вертикале” које подстичу на размишљање, анализе засноване на богатој фактографији, склоност ка упоређивању појава и процеса који обележавају европску стварност позних 30-их. Процене које је Дучић изрицао биле су јасне, прецизне, добре, засноване на високој обавештености, свакодневном увиду у садржаје штампе, добром познавању научне литературе, учесталим разговорима са истакнутим представницима политичког живота Румуније и члановима државног апарата. Увид у садржаје Дучићевих извештаја показује да он уме да слуша своје саговорнике, прецизно одмерава значење њихових речи, препознаје теме које имају посебну актуелност, исказује високу рефлексивност.

Дучића нису изненађивали ставови италијанског посланика, попут оног да за Италију демократија „не постоји као принцип живота”. После Аншлуса оцењивао је да је та држава „са провалом Немаца на Бренер дошла у положај Мађарске и ако не дођу нека неочекивана изненађења, и сама ушла у ред угрожених народа, а у самом механичком односу, ушла у ред сила другог реда”.¹¹⁸ Врло су вредна и његова уверења стечена у Риму о италијанским погледима на Лондон: „Ја сам из Рима однео уверење да фашистичка Италија сматра Енглеску неспособном за сваки отпор, најпре што није довољно наоружана, затим што има на челу људе не само физички оронуте, него и старог кова који се не знају да снађу у новом добу, и најзад што Енглези имају компликован живот са доминионима, колонијама, странкама и традицијама, што све укупно онемогућује брзе одлуке, смеле замисли, динамизам, афирмацију силе.”¹¹⁹

У извештајима из Букурешта налазимо психолошко-историјске судове о појединим државама и народима. Дучић њихове поступке помало стереотипно види у формираном менталитету и традицији. Тако за Мађарску каже: „Мађарска је по природи мегаломан, као типична монголска нација, са опсесијама за простор и за вечни покрет, као сви народи некад номадски.”¹²⁰ За источног суседа, ревизионистички оријентисаног, каже: „Бугари који су увек задржали неспокојни менталитет једне хорде већма него једне војске: идући увек да освајају и пљачкају, а не да загосподаре и да организују, због чега је Бугарска увек и пропадала када год је њена војска била потучена. Обрнуто од Срба, који су увек и после војничког пораза, већ с почетка, као и на Марици и Косову, и даље задржавали своје државе дуже времена него своју војничку снагу.”¹²¹ Сматрамо да овде треба рећи и на који је начин Дучић изражавао сумњу и коментарисао, у свом Дневнику, вечни пакт о пријатељству између Југославије и Бугарске склопљен 24. јануара 1937. године. „Данас су Југославија и Бугарска потписале пакт о пријатељству и назвале га, вечним. Наши, можда, већим делом у ту вечност верују. Али је вероватније да и једни и други налазе ствар апсурдном. Срби знају да су Бугари разбијени на Брегалници као војници, али и као вероломци, као што су и Руси у рату 1914–1918. видели Бугаре (које су ослободили од Турака) како заједно с Турцима иду против њих у Добруцу. Бугари сматрају Македонију, коју су Срби изгубили на Марици и Косову, као своју земљу, чак и кад су за њу поново Срби пролили крв повраћајући је: на Куманову, Брег.[алници] и Добром пољу. Бугари сматрају Балкан као своју баштованџиницу. О каквом вечном пријатељству] може бити говора?”¹²²

Током службовања у Румунији Дучић са пажњом посматра елиту и масу, увођење тзв. „краљевског фашизма”, све уочљивију диктатуру, да би ситуацију у тој земљи у једном часу окарактерисао као „ново доба” пуно „побеснелих сујета” и „сумњивих компромиса”. Анализирајући однос вође фашистичке организације Кодреана и власти, известиће надлежног министра: „Јер шта је Кодреано проповедао? Он је проповедао идеју за једну диктатуру, прогон Јевреја, казне за корупцију, аграрну правду, а сад је дошла диктатура, а легална власт узела већ све те атрибуте као своје. Нема, дакле, нигде да своју сопствену реч постави као нову истину, нову сугестију, ново обећање. Према томе, овај румунски Мусолини и Хитлер иначе човек осредњег духа и слабе спреме, фанатик и мистик, али и завереник и убица који лично обара људе револвером, завршава данас прву периоду своје јавне акције, а почиње другу и нову. Лично верујем да је до сада он водио, али да ће убудуће он бити вођен, и то од људи јачих и убеђенијих него он.”¹²³ Ти други, што је Дучића посебно бринуло због уочљиве политике заокруживања Југославије, били су Италија и италијански фашисти.

Извештавајући благовремено, исцрпно и аналитички прецизно о смеровима у којима се кретала политика великих сила – Велике Британије, Француске, Немачке и Италије – Дучић је политичким факторима у земљи давао мноштво информација и ваљаних анализа које су могле бити од користи при одређивању координата спољне политике југословенске државе. Из његових извештаја избија сугестија, али он не даје савете.

Он сугерише политичке потезе, али власти даје могућност да бира и одлучује. Опседнутост догађајима у земљи нагонила га је да боље и свестраније сагледава и разуме токове светске политике, трага за упозоравајућим „сигналима” који стижу из европских престоница, са посебном упорношћу анализира унутрашњеполитичке прилике и спољнополитичке иницијативе Рима, Париза, Лондона, Берлина. Дучић у извештајима као да настоји да благовремено проникне у планове који се тамо кроје, а за које је сигуран да се најдиректније тичу и судбине југословенске краљевине.

Дучићеви поједини извештаји су у понечем и данас актуелни јер задиру у константе политичког понашања (ревизионизам, реваншизам, сепаратизам, унитаризам, тоталитаризам, право јачег у светској политици, „право” на кршење међународног поретка које је привилегија великих сила...), толико карактеристичне и за нашу стварност. У многим извештајима Дучић је аналитичар који промишља и прошлост и садашњост и будућност. Он прати сложене и вишеслојне односе европских држава, одмерава снагу утицаја великих сила, уочава размере борбе за залеђе Медитерана на Балкану, региструје историјске преломнице, настоји да сагледа целину процеса који појединим догађајима дају смисао, покушава да наслути будућност. Занима га простор и његова оптерећења. О међусобним односима балканских држава настоји да изриче судове на основу доброг познавања историјских процеса. Са пажњом прати дешавања у средњој Европи. Настоји да што више сазна о положају мањина и отвореним европским питањима. Региструје бројне видове притисака којима су изложене балканске државе. Информације које прибира о војној снази појединих европских држава, садржају пактова који су склапани у Европи, неутралности као могућој спољнополитичкој опцији држава попут Југославије, у функцији су што прецизнијег сагледавања европске стварности, њених преседана и места Југославије у том времену. Од важности су и Дучићеви портрети појединих државника, политичара, идеолога, дипломата који додатно појашњавају у ком смеру је кренула историја.

Коста Ст. Павловић, који је био неколико година секретар Посланства у Букурешту (1937–1940), рећи ће да је „Дучић у дипломатији, Дучић на позорници, играо једну улогу која му није одговарала”.¹²⁴ Описивао га је као плаховитог, личног, сујетног, непосредног у изражавању мисли. Сматрао је да се као дипломата, својствено песнику, увек поводио за првом реакцијом „сматрајући је гласом истине и блеском светлости”. Уочавао је да је Дучић као песник са савршеним смислом за финесе и нијансе, те особине у дипломатији губио из вида. Павловић је сведочио да је Дучић својим говором „могао (је) да очара и да у свакој прилици у разговорима буде невероватно занимљив”. Његова златоустост, наводио је Павловић, „имала је и моћ завођења и снагу убеђивања”, тако да је свом сабеседнику остављао мало простора за питања, а уколико их је било она су му сугерисана његовим наступом. Павловић смело тврди да Дучић „за дипломатију није имао ни воље ни интереса”, да му је успех у каријери био потребан због тога што је то захтевала његова сујета и да је ретко сјајну каријеру дипломате постигао захваљујући свом песништву.¹²⁵

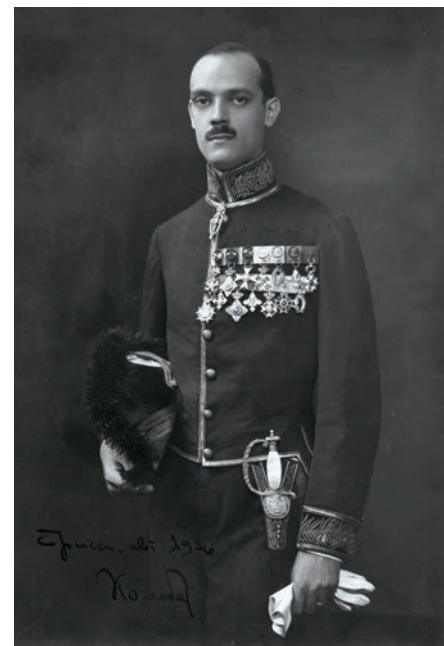
Почетком 1939. године Дучићу дипломати исказана је посебна част. Указом У. пр. пов. бр. 524 од 6. јануара, Јован Дучић, изванредни посланик и опуномоћени министар

II положајне групе првог степена, наименован је за изванредног и опуномоћеног амбасадора Краљевине Југославије у Букурешту.¹²⁶ Тако је велики песник постао први амбасадор у историји југословенске дипломатије¹²⁷ – за човека његовог сензибилитета то признање је представљало велику сатисфакцију, почаст и задовољство које годи наглашеној личној сујети.

Смена владе М. Стојадиновића, до које је дошло фебруара 1939. године, донела је значајне промене у унутрашњој и у спољној политици југословенске државе. На челу нове владе обрео се Драгиша Цветковић, мало познати радикал из Ниша. Иза поверљивих преговора које је Цветковићева влада започела са вођством хрватског покрета у априлу, а окончала 26. августа 1939. године склапањем споразума Цветковић–Мачек, стајао је кнез Павле Карађорђевић. Издвајање решавања „хрватског питања” из контекста опште демократизације земље и целовитог решавања уставно-правних питања, територијални опсег нове административне јединице Бановине Хрватске и веома широке надлежности које су јој дате, било је у супротности са основним политичким ставовима српске демократске опозиције. И поред тога што су послови спољне политике и државне безбедности остали у домену заједничке државе, промене које су се одиграле у земљи оставиле су видан траг у југословенској спољној политици и њеној дипломатској служби. Нова влада је бригу о пословима спољне политике поверила Александру Цинцар-Марковићу, дотадашњем посланику у Берлину.

Само неколико дана после склапања споразума Цветковић–Мачек, нападом Немачке на Пољску, започео је Други светски рат. У таквим околностима Краљевина Југославија је на сваки начин настојала да сачува своју независност и неутралност, што је додатно искушавало убеђења, способности, патриотизам, част њених дипломата. Показало се да та искушења нису била нимало лака, а заштита државе на међународном плану ни могућа.¹²⁸

Развој међународних догађаја, те 1939. године посебно брз и тешко предвидљив, најдиректније је одредио судбину југословенске дипломатије и југословенских дипломата, и међу њима и Јована Дучића. У новим околностима требало се суочити са чињеницом да је Југославија, почев од 1939. године, добила новог суседа – Немачку, као и да се са Италијом почела граничити на некадашњим међама Албаније. Капитулацијом Француске Југославија је 1940. године остала без важног спољнополитичког упоришта. Насупрот израженог антикомунизма, који је одликовао режим у Београду, споразумом

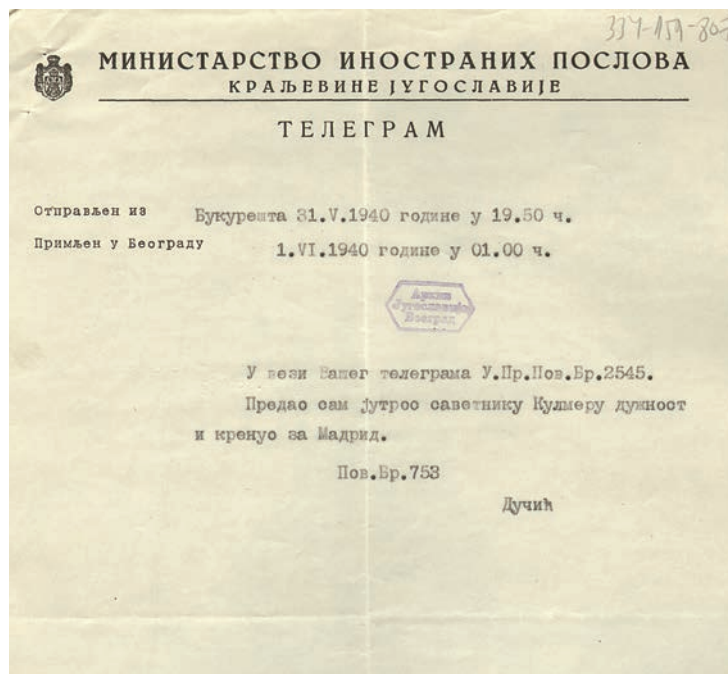
Коста Ст. Павловић (1905–1988),
дипломата (АКЦДПП)

који је у јуну 1940. године потписан са Совјетским Савезом у Анкари, извршена је размена дипломата, чиме је, као једна од последњих европских држава, Југославија признала прву земљу социјализма.

Од тренутка када су у јесен 1940. Немачка, Италија и Јапан формирале Тројни пакт и том војном савезу приступиле Мађарска, Румунија и Бугарска, спољнополитички притисци на Југославију су појачани. Југославија је, изузимајући границу према Грчкој, од тог тренутка била опкољена фашистичким земљама. На тлу Румуније су се, почев од 1940, налазиле немачке војне јединице спремне да одатле, преко територије Бугарске, изврше напад на Грчку. У Мађарској се адмирал Хорти није одрицао својих ревизионистичких и реваншистичких убеђења. У таквим околностима „Уговор Југославије и Мађарске о сталном миру и вечном пријатељству”, потписан децембра 1940. године, није много вредео. Положај земље дестабилизovala је делатност страних обавештајних служби. Италијанска агентура активно је деловала међу хрватским сепаратистима, као и косовским и црногорским националистима. У граничним деловима према Албанији, насељеним албанским становништвом, активност качачког покрета изнова је „отворила” територијално питање. Као саставни део пројекта „Велика Албанија” фигурирала је територија Косова и Метохије, западне Македоније и источне Црне Горе. Ревизионистичка расположења у Бугарској приметно су била увећана доласком германофила на власт у тој земљи. Аспирације на Македонију образлагане су ширењем „животног простора”, присаједињењем „мајци отаџбини Бугарској” и заштитом „рођене браће”.

Југославија се налазила и у плановима Велике Британије, која је заговарала стварање антинемачког и антииталијанског фронта на Балкану. У ту сврху Британци су подржавали јаку антигерманску струју у војсци и привредним круговима српског грађанства и настојали да ојачају своје агентуре на Балкану. Ипак, суочена са егзистенцијалном опасношћу по сопствени опстанак, Велика Британија није имала могућности и снаге да материјално и војно подупре супротстављање Немачкој на Балкану. Јачање балканског отпора Хитлеру снажно су подржавале и САД. Немачка је настојала да „мирним путем” укључи Југославију у пројекте новог поретка. Ипак, обећања о поштовању територијалног интегритета и статуса неутралне земље нису изгледала уверљива када се узме у обзир политика коју је Немачка, у исто време, водила у Европи. Са протоком времена дипломатски притисци су постајали све израженији.

Почетком маја 1940. године Министарство спољних послова је званичним писмом министра упознало Дучића са променама које намерава да изврши у дипломатским представништвима. У тим комбинацијама дотадашњем амбасадору Краљевине Југославије у Букурешту било је намењено место посланика у Шпанији. У питању је била држава која је тек изашла из трогодишњег грађанског рата, али је за Југославију, у ратом захваћеној Европи, имала изузетно значајну улогу.¹²⁹ Убрзо по том сазнању, указом У. пр. пов. бр. 2.545 од 22. маја 1940. године, амбасадор Дучић премештен је за изванредног посланика и опуномоћеног министра Краљевског посланства у Мадриду.¹³⁰ Неколико дана иза новог наименовања Дучић је предао дужност саветнику Посланства др Драгутину Кулмеру.

Телеграм Јована Дучића Министарству иностраних послова, у коме обавештава да је предао дужност у Букурешту саветнику Посланства др Драгутину Кулмеру, 31. мај 1940. (АЈ-334-151-807)

Букурешт је напустио 31. маја 1940. године.¹³¹ Посланичку дужност у Мадриду примио је 3. јуна од секретара Посланства, Јована Ђурашковића.¹³²

Извештаји које је Дучић достављао Министарству из Мадрида говорили су да би Шпанија евентуално закорачила у европски рат једино уколико буде приморана да брани сопствену територију. Питање статуса Гибралтара оцењивао је као „чисто доктринарно”. Сматрао је да су захтеви за „шпански” Гибралтар знак подршке и солидарности према савезницима и израз „шпанског ревизионизма”. Дучић је био убеђен да Шпанија, чак и уколико Енглеска у рату изгуби ту своју колонију, нема довољно снаге да у својим рукама држи „кључ Средоземног мора и прва врата за Индију”.¹³³

Посебну пажњу Дучић је посвећивао односима Шпаније према Немачкој и Италији, уочавајући у њима „пропорцију” адекватну помоћи коју су те државе пружале генералу Франку у годинама грађанског рата. Уочавао је наклоност шпанске јавности према Немачкој и извесне резерве према политици Италије. Франково учестало истицање става да Шпанија још увек није „завршила свој посао” амбасадор у Мадриду је тумачио као начин решавања унутрашњих питања чији је циљ „дисциплиновање народа”. Дучић је важним сматрао и побољшање односа између Шпаније и Португалије које је, почетком августа 1940. године, озваничено потписивањем посебног међудржавног Протокола.¹³⁴

Убрзо по доласку у Мадрид, Дучић је био одређен од Краљевске владе у Београду да на свечаностима обележавања 800-годишњице оснивања португалске државе представља Југославију. У званичној мисији Португалији Дучић је боравио од 23. јуна до 6. јула

1940. године. Том приликом разговарао је с председником владе и министром иностраних послова о успостављању дипломатских односа између Краљевине Југославије и Португалије. Ова идеја је у португалским званичним круговима примљена, по његовим утисцима, врло повољно. Том приликом му је саопштено да ће дипломатски представник Краљевине Југославије бити примљен са великим задовољством.¹³⁵

Разлози за успостављање дипломатских односа са Португалијом били су важни. Добро обавештени посланик у Лондону др Иван Суботић образлагао их је ставом да би „ради осигурања веза за нашу дипломатску и дворску пошту између Београда и Лондона (а и Америке), као и с обзиром на могућност развоја догађаја у Шпанији, требало имати што пре у Лисабону своје дипломатско представништво”.¹³⁶ Поред тога, услед рата, лисабонска лука је постала једна од најважнијих и за бродове Краљевине Југославије којима је, уз остало, посебно у ратним временима, била потребна помоћ и заштита дипломатских представника.¹³⁷ Те разлоге, као кључне за отварање Посланства у Лисабону, наводио је и министар Цинцар-Марковић у обраћању Министарском савету. Сагласност није изостала.¹³⁸ Тиме је отворена могућност да, решењем министра спољних послова У. пр. пов. бр. 5.913 од 15. новембра 1940, Јован Дучић, посланик у Мадриду, буде акредитован и код владе Републике Португалије, са седиштем у Мадриду.¹³⁹ Вест да је влада Португалије дала потребни агреман за вршење дипломатских послова на територији те државе саопштена је Дучићу 5. новембра 1940. године.¹⁴⁰ Крајем истог месеца Дучићу су из Београда послани акредитиви, уз напомену да их преда према свом нахођењу. Он је 20. децембра 1940. отпутовао у Лисабон и убрзо предао своје акредитиве португалском председнику.¹⁴¹

Априлски рат и војни слом Краљевине Југославије додатно су отежали ситуацију у којој се Дучић налазио. Постао је дипломата који заступа отаџбину које више нема, и то у непријатељској држави која слави успехе својих нацистичких и фашистичких савезника Немаца и Италијана.

Све је то утицало на његово здравствено стање. Суочавање са нестанком државе којој је деценијама служио тешко му је пало. Почетком маја 1941. године, због срчаних тегоба, по препоруци лекара да му је потребан „апсолутни одмор и лечење”, тражио је од министра иностраних послова Нинчића да му одобри тромесечно одсуство. Том Дучићевом захтеву министар, који се заједно са члановима Краљевске владе налазио у Јерусалиму, изашао је у сусрет.¹⁴²

Дучић се оглашавао из Мадрида све до 18. јуна 1941. године. Влади која је напустила земљу и налазила се у Јерусалиму јављао је о намерама САД, добијеним из дипломатских извора, да се свим средствима ангажују на заштити и спасењу „угрожене демократије”. Са пажњом је пратио дешавања на ратиштима. Настојао је да има што бољи увид у разлоге „солидарисања” Шпаније и њеном признању Независне Државе Хрватске. Тај акт Мадрида означавао је „непријатељским чином” и „агресијом” према Југославији. Сматрао је да је Шпанија, будући савезница сила Осовине, то учинила у страху и паници од Немачке. Чин признања НДХ сматрао је и уступком Франковог режима римокатоличкој цркви. Дучић је бележио да наведено доводи у питање опстанак Посланства Југославије у Мадриду. Сматрао

је да предстоји и признање „тобожње назаписне Црне Горе”, „нове велике Бугарске”, као и Албаније која ће бити проширена „ампутацијом” делова територије Србије. Његова препорука члановима Краљевске владе у Јерусалиму била је да у случају да се то догоди треба достојанствено укинути Посланство у Мадриду, уз напомену шпанској влади да је према Југославији поступила „без скрупула”.¹⁴³

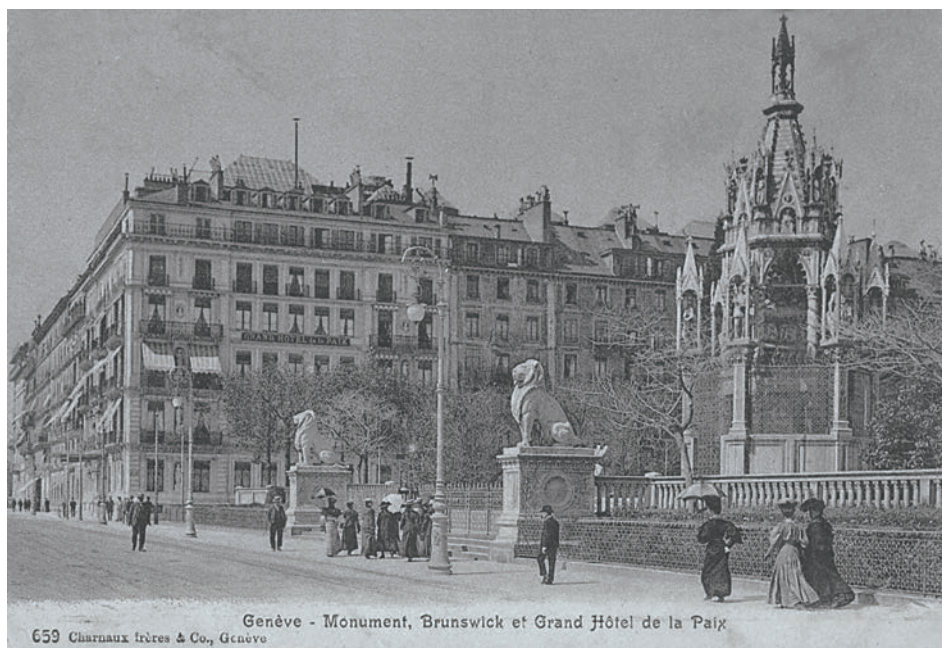
Дучић је 18. јуна 1941. године проследио из Мадрида свој последњи извештај. У посети Лисабону задржао се до 26. јуна 1941. године. Из престонице Португалије захтевао је од министра Нинчића да га пошање у неку специјалну мисију у Сједињене Америчке Државе.¹⁴⁴ Дучић се у Мадрид вратио 26. јуна 1941. године, истог дана када је Шпанија признала НДХ.¹⁴⁵ Одлука да напусти Шпанију већ је била сазрела. Дужност коју је обављао у престоници Шпаније Дучић је 2. јула 1941. године предао првом секретару Посланства Љубиши Вишацком. Наредног дана напустио је Шпанију и у Лисабону предао руковођење Посланством саветнику Славку Којићу. Примопредаја дужности извршена је на основу одобрења министра Нинчића од 9. маја 1941. године, којим је посланику Дучићу, истовремено, дозвољено одсуство ради лечења.¹⁴⁶

У Лисабону је Дучића сустигао и Нинчићев одговор на раније упућени захтев да буде послат у „неку мисију” у САД. Министар га је 9. јула 1941. године обавестио о одлуци владе да, након признања НДХ од стране шпанске владе, у Мадриду остане само отправник послова. Што се тиче специјалне мисије у САД, јављао му је да је Краљевска влада донела решење да се тамо могу упутити само извесни чланови владе,¹⁴⁷ док за друга персонална решења не постоје услови све док се чланови владе не окупе у Лондону. „До тог решења”, саветовано је Дучићу, „ви можете отићи у Швајцарску или Јужну Африку по својој вољи, или као приватна личност у Америку.”¹⁴⁸

Током боравка у Лисабону, Дучић је др Миленка Поповића, аташеа за штампу при Посланству Краљевине Југославије у Португалији, обавестио да је Мадрид морао напустити услед сталних напада секретара Вишацког. Један од ултимативних захтева секретара Вишацког, пре него што је посланика Дучића избацио из канцеларије, била је предаја руковања кредитом од 10.000 долара који је влада послала за случај рата. О ништа бољем односу према Дучићу у посланству у Лисабону говорила је чињеница да он није био обавештен о доласку потпредседника владе др Слободана Јовановића и др Јурја Крњевића у главни град Португалије. Чиновници Посланства у

Александар Цинцар-Марковић
(1889–1947)

Женева
(АСАНУ 14776/166)

Лисабону нису били спремни ни да помогну свом још увек надређеном посланику Дучићу око добијања излазне визе из Португалије. Тај је „посао”, у Министарству иностраних послова Португалије, морао да опосли сам.¹⁴⁹

Много година касније, секретар југословенског Посланства у Мадриду, сликар Пеђа Милосављевић, у сећању на посланика Дучића, навео је да су многи у југословенској дипломатији с потцењивањем гледали на Дучићево порекло, називали га препарандистом, тврдили да је недовољно школован и неуљудан, на шта је он одговарао „са крајњим огорчењем и речитошћу која поражава противника”. Милосављевић је Дучића сматрао „правим господином” и типом „даровитог, далековидног Херцеговца који уме не само да оствари себе, већ и да собом оличи свој завичај, нацију, историју”.¹⁵⁰

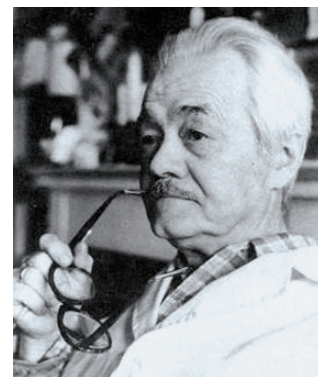
Нарушеног здравља и под утиском вести о страшним страдањима српског народа на простору Независне Државе Хрватске, Дучић је крајем јула 1941. године напустио Лисабон. И поред тога што је и даље имао звање титуларног посланика, тим чином окончана је његова дипломатска каријера. Живот „поносног и самозваног дипломате” и „кнеза српских песника” окончан је 7. марта 1943. у градићу Гери, у Индијани, САД.

*

У преко тридесет година дугој каријери дипломате Дучић је службовао у више престоница – Софији, Риму, Атини, Мадриду, поново Атини, Женеви, Каиру, Будимпешти, поново у Риму, Букурешту, на крају опет у Мадриду. Био је у прилици да се сретне,

разговара, другује са многим владарима и државницима, политичарима и дипломатама, војсковођама и научницима, писцима и уметницима. Осврћући се на пређени животни пут, изрекао је следеће: „Не смем ни да се сетим шта сам све видео, доживео, сазнао, прихватио или одбацио за толико времена вечног неспокојства и вечитог трагања за новим. Нисам доживео само оно што доживи човек коме је ишло све како је хтео, него сам ја лично доживео колико и цела једна династија, по највећим градовима, највишим друштвима, највећим универзитетима, музејима, библиотекама, галеријама...”¹⁵¹ У том времену Дучић је био у прилици да свакодневно опсервира увек мистични свет дипломатије, буде сведок државних удара и ратова, револуција и побуна, пораза и победа. Као човек коме је историја била интелектуална страст, својим положајем и радом ушао је заувек у ту историју, без обзира на то што му неки од савременика оспоравају значај као дипломате.

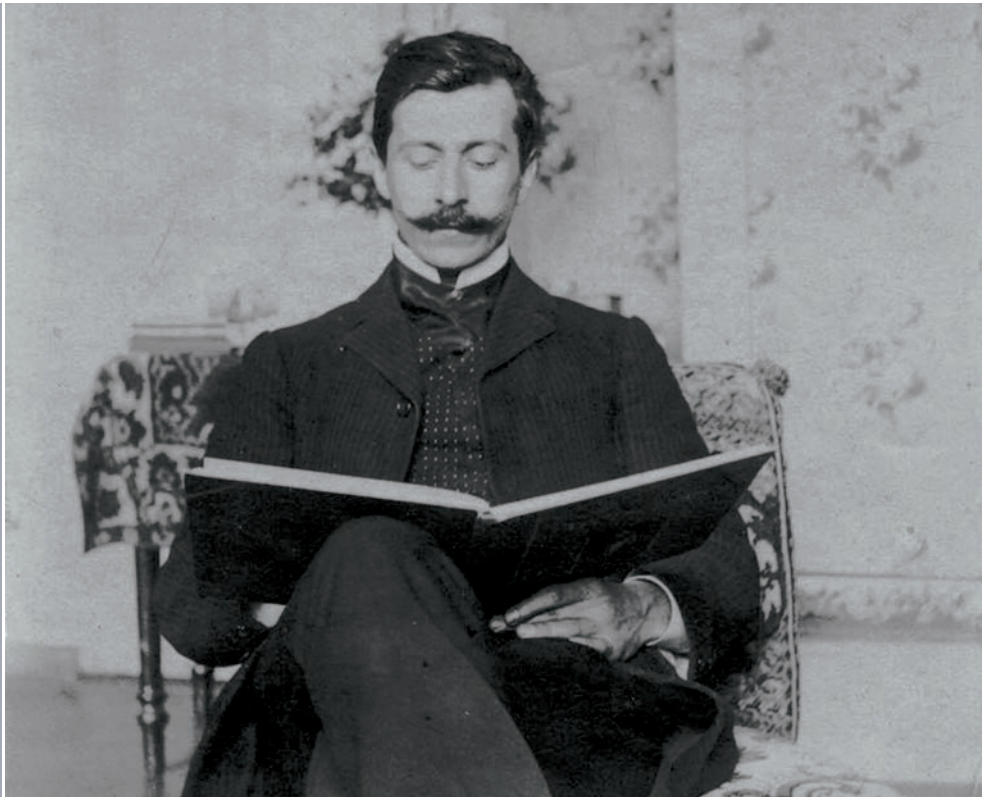
О Дучићевом ангажману у дипломатији, који је трајао преко три деценије (1910–1941), остали су извештаји које је писао и упутства која је добијао, али и утисци и белешке оних са којима је радио и које је сусретао. Његови секретари у Букурешту (Коста Ст. Павловић, 1937–1940) и Мадриду (Пеђа Милосављевић, 1940–1941) оставили су у много чему различита сећања на Дучића човека и дипломату. Траг о Дучићевом ангажману у дипломатији остао је забележен у сећањима и мемоарима Милана Стојадиновића, Милана Грола, грофа Галеаца Ђана, Милоша Црњанског, Урлиха фон Хасела...¹⁵² Дучићев учинак у дипломатској служби уочили су, са закашњењем, и историчари.¹⁵³ Књижевни историчар Радован Поповић темељно је сагледао Дучићев учинак, поред књижевности, и у југословенској дипломатији.¹⁵⁴ Последњих година објављено је и више дипломатских извештаја Јована Дучића.¹⁵⁵ Колико је Јован Дучић песник утицао на Дучића дипломату и обрнуто, питање је на које тек треба тражити ваљани одговор. Несумњиво да је дипломатија, одузимајући истовремено време и снагу, допринела Дучићевом књижевном раду. Свакако да је и песник у њему, као осетљиви барометар који региструје све друштвене притиске свог времена, својим сензибилитетом значајно обликовао Дучића дипломату, оног који појединачне догађаје не посматра изоловано, већ настоји да их са пуно инстинкта, али рационално, сагледава у ширем хронолошком и просторном оквиру, уз уочавање видљивих и мање видљивих процеса дугог трајања, међусобне зависности и повезаности.

Предраг Пеђа Милосављевић
(1908–1987)

Милан Грол (1876–1952)

НАПОМЕНЕ

- 1 П. Каровић, *Дефиниција дипломатије*, Дипломатија, Зборник радова (приредио др Ђорђе Н. Лопичић), Београд 2006, стр. 80.
- 2 *Истио*, стр. 80–82.
- 3 *Сабрана дела Јована Дучића*, књига VI, *О Јовану Дучићу 1900–1989*, Београд–Сарајево 1990, стр. 102.
- 4 К. Ст. Павловић, *Јован Дучић*, Милано 1967, стр. 11–17, 161.
Годину 1874. као најверодостојнију, наводи и један до Дучићевих биографа Радован Поповић.
- 5 У писму упућеном 12. јула 1899. године Милану Савићу, секретару Матице српске, Дучић саопштава да је стигао у Женеву пре неколико недеља, што оповргава мишљење Косте Ст. Павловића да је студије започео три године раније, 1896. године (Видети Р. Поповића, *нав. дело*, стр. 21).
- 6 Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела Краљевине Србије (МИД КС), ПП, 1907, ред 165.
- 7 Архив Југославије (АЈ), Збирка Јована Јовановића Пижона (80), кутија 35, лист 180.
- 8 Коста Ст. Павловић наводи да је Дучић примљен у дипломатску службу на заузимање његових пријатеља Јована Скерлића и Слободана Јовановића. У уверењу МИД-а, издатом на захтев Ј. Дучића, пов. бр. 3.754, од 28. X 1924, каже се да је Јован Дучић био неуказни чиновник МИД-а Краљевине Србије од 1. VI 1907. до 1. V 1910, после чега је постао указни чиновник.
К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 36–38; АЈ., Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (МИП КЈ) – Управно одељење – Персонални одсек (УО – ПО), 1924, ф. V, досије Ј. Дучић.
- 9 А. Митровић, *Дучићев опис краља Фердинанда*, Историјски часопис, књ. XIX, 1972, стр. 320–325; АЈ, Збирка Јована Јовановића Пижона (80), Ј. Дучић – Министру иностраних дела, Софија 27. I / 9. II 1911.
- 10 Р. Поповић, *нав. дело*, стр. 76–77, Дучићево писмо Јовановићу од 19. IV/1. V 1911.
- 11 АС, МИД КС, ПО, 1913, П/2–1, ф. IV.
- 12 АЈ, Збирка Јована М. Јовановића Пижона (80), к-35, л-182, Јован Дучић – Јовану М. Јовановићу, Рим 2. 10. 1912.
- 13 *Документи о спољној политици Краљевине Србије* (даље *Документи*) 1903–1914, 1913, књ. VI, св. 2, док. бр. 174, Извештај отправника послова из Рима од 28. IV / 11. V 1913, стр. 257–258.
- 14 *Документи*, 1913, књ. VI, св. 3, документ бр. 324, Дучићев телеграм из Рима од 13/26. IX 1913, 366; документ бр. 333, *Истио*, Дучићев телеграм из Рима од 15/28. IX 1913, стр. 375–375; документ бр. 534. Извештај отправника послова Љ. Михаиловића из Рима од 22. XI / 5. XII 1913, стр. 547–548.
- 15 Архив Србије, Министарство иностраних дела Краљевине Србије, ПП, 1913, ф-24, бр. 304, Рим 22. 12. 1913, Дучић – Министарству иностраних дела, Београд.
- 16 *Документи*, 1913, књ. VI, св. 3, документ бр. 565, Дучићев телеграм из Рима од 28. XII 1913 / 10. I 1914, 575.
- 17 *Документи*, 1914, књ. VII, св. 1, документ бр. 30, Извештај отправника послова Љ. Михаиловића од 7/20. I 1914, стр. 145–147.
- 18 *Документи*, 1914, књ. VII, св. 1, документ бр. 162, стр. 291.
- 19 Р. Поповић, *нав. дело*, стр. 89.

- 20 АЈ, Канцеларија краља (КК), ф-1, док. пов. бр. 533, Секретар посланства Ј. Дучић – Посланству Краљевине Србије у Грчкој, 14. 7. 1917. (по новом каледнару); АЈ, КК, ф-2, док. пов. бр. 605, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 16. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 21 АЈ, КК, ф-2, док. стр. пов. бр. 606, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 17. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 22 АЈ, КК, ф-2, пов. бр. 604 и 607, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 7/ 21. 8. 1917.
- 23 АЈ, КК, ф-2, док. без броја, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 29. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 24 АЈ, КК, ф-2, док. Пов. бр. 603, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 19. 8. 1917. (по новом каледнару); АЈ, КК, ф-2, док. Пов. бр. 625 и пов. без броја, Секретар посланства Ј. Дучић – Српском краљевском генералном конзулату у Солуну (за Јуришића), 29. и 30. 8. 1917. (по новом каледнару).
- 25 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1918, ф. 1
- 26 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1918, ф. 1.
- 27 Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца проглашена је 1. децембра 1918. у Београду уз сагласност легитимних представника међународно признате Краљевине Србије и међународно непризнате Државе Словенаца, Хрвата и Срба. У оквиру граница нове државе ушле су административне територије Краљевине Србије, Краљевине Црне Горе, Далмације и Словеније, које су биле аустријски царски поседи, Хрватске, Славоније, Војводине и Срема, који су се вековима налазили под угарском круном, Босне и Херцеговине, која је након анексије имала статус аустроугарског државног поседа. Различита историјска искуства остала су снажан отисак у свести држављана који су 1918. започели заједнички живот у Краљевини СХС.
- 28 У рату је погинуло и умрло преко 20.000.000 људи, а исто толико је било рањено или трајно онеспособљено. Страхоте логора или затвора упознало је око 8.000.000 људи. Француска је у рату изгубила 16,8% становништва, Немачка 15,4%, Велика Британија 12,5%, Русија 11,5%, Италија 10,5%, САД 2%. Губици Србије износили су преко 25% становништва.
- 29 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, пов. бр. 294 од 14. 2. 1919, Дешифрован телеграм прослеђен Делегацији Краљевине СХС на конференцији мира у Паризу; АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, пов. бр. 202 од 3. 3. 1919, Дешифрован телеграм прослеђен Делегацији Краљевине СХС на конференцији мира у Паризу.
- 30 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1919, Политичко одељење пов. бр. 6384, од 22. V 1919, ф. I.
- 31 АЈ, МИП КЈ УО – телеграм из Мадрида пов. бр. 234, од 17. IV 1921, ф. VII, дос. Посланство Мадрид.
- 32 АЈ, МИП КЈ УО – персонални одсек (ПО), пов. бр. 3.308, од 19. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 33 *Истио*, Дучићев телеграм из Сан Себастијана од 15. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 34 *Истио*, пов. бр. 3.333 од 20. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 35 *Истио*, телеграм из Мадрида пов. бр. 207 од 12. X 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 36 *Истио*, пов. бр. 4.844 од 7. XI 1922. и пов. бр. 5.040 од 17. XI 1922, ф. III, дос. Дучић.
- 37 *Истио*, акт Политичког одељења пов. бр. 910 од 7. III 1923, указ Пр. бр. 860, ф. III, дос. Дучић.
- 38 Библиотека Јована Дучића (Б. Ј. Д.), Требиње, телеграм Посланства у Атине од 1. IX 1923, X–B–1.
- 39 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, пов. бр. 44 од 25. 1. 1924, ф-X, Дучићев извештај сачињен у Министарству иностраних послова и упућен Посланству Краљевине Југославије у Паризу.
- 40 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Букурешту, ф-XI, Извештај Ј. Дучића упућен министру спољних послова М. Нинчићу, 21. 1. 1924.
- 41 У питању је трећа влада Љ. Давидовића која је трајала од 27. јула до почетка новембра 1924. године.
- 42 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 3.432 од 22. X 1924, ф. V, дос. Дучић; *Истио*, 1922 Извештај посланика Марковића из Атине, пов. бр. 855 од 26. IX и пов. бр. 797 од 7. XI 1924, ф. V, дос. Дучић.
- 43 *Истио*, 1922, ф. IV, дос. Милутин Јовановић.
- 44 *Истио*, Дучићева молба од 25. октобра, пов. бр. 1605 од 8. XI 1924, ф. XXI, дос. 19.

- 45 *Истио*, Дучићев телеграм пов. бр. 10 од 3. I 1925, ф. V, дос. Дучић.
- 46 АЈ, Стална делегација КЈ при Друштву народа (Делегација), деловодни протокол за 1925, телеграм од 15. I 1925. послат МИП-у.
- 47 Одлука о оснивању Друштва народа донета је јануара 1919. на првој пленарној седници Конференције мира у Паризу. Организација је отпочела са радом јануара 1920. Средиште јој је било у Женеви. Основни задатак организације био је очување светског мира, а основни циљ подстицање међународне мирољубиве сарадње. Функционисање Друштва народа било је засновано на идеји „колективне безбедности”. На тај начин сваки члан организације био је обавезан и одговоран за сигурност и безбедност свих осталих чланова. Формирање Друштва народа, чији је један од оснивача била и Краљевина СХС, био је први покушај стварања система колективне безбедности у Европи и свету.
- 48 Библиотека Јована Дучића, Требиње (БЈД), X – B – 2, Наша ситуација у Лиги народа, Женева, 20. април 1925.
- 49 Момчило Нинчић је поново био министар иностраних послова у владама Николе Пашића – осмој од 6. децембра 1924, деветој од 29. априла 1925. и десетој од 18. јула 1925, а затим у првој и другој влади Николе Узуновића од 8. априла до децембра 1926.
- 50 Библиотека Јована Дучића, Дучићево писмо Нинчићу; писмо најпознатијег швајцарског адвоката, члана Парламента; писма угледних југословенских држављана из Женева, X–B–3: О истом К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 50–51.
- 51 АЈ, Делегација, деловодни протокол за 1925, Дучићев телеграм бр. 57 од 10. VIII 1925.
- 52 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1925, ф. 1.
- 53 *Истио*, УО – ПО, решење МИП-а пов. бр. 4.653 од 10. XII 1925, ф. V, дос. Дучић.
- 54 АЈ, МИП КЈ УО, пов. бр. 844 од 16. III 1926, ф. XVI, дос. Дучић.
- 55 *Истио*, телеграм конзула Групчевића, ф. XVI, дос. Дучић
- 56 *Истио*, пов. бр. 1.175 од 21. IV 1926, ф. V, дос. Дучић. Указом краља Пр. пов. бр. 1.057 од 30. марта 1926. укинута је Генерални конзулат, а отворено Посланство Краљевине СХС. Указом од истог дана бр. 1.060 Дучић је постављен за саветника посланства као отправник послова. Иначе, дипломатски односи између Краљевине Србије и Египта успостављени су 1. II 1908. отварањем Дипломатске агенције у Каиру, која је једно време била подигнута на степен конзулата, па поново враћена у статус агенције, која је дефинитивно укинута 4. X 1922, а отворен Генерални конзулат. Први дипломатски агент Краљевине Србије у Каиру био је Бошко Чолак Антић, касније министар Двора.
- 57 АЈ, МИП КЈ УО, стр. пов. бр. 8 од 31. VIII 1927.
У представци од 2. августа. Дучић каже да сукоб са М. Јовановићем датира од времена његовог постављења за сталног делегата при Друштву народа. То постављење, како наводи Дучић, посланик Јовановић је по сваку цену хтео да спречи јер су тиме биле пресечене „многбројне и огромне дијурне којима није било равних у историји наших мисија на страни”. У жељи да задржи место делегата, Јовановић се прихватио бројних интрига које су кулминирале намештеном афером са пропалом девојком и њеним ванбрачним дететом. У тим нечасним радњама Јовановић је ангажовао и двојицу чиновника свог посланства у Берну (Спиру Мијића и Драгољуба Милетића), чији је задатак био да достављају „којекакве пашквиле”, уперене против Дучића, на адресе угледних личности и новинских редакција у земљи и иностранству. Саму тучу Дучић је објашњавао на следећи начин: „на првом случајном сусрету са г. Милутином Јовановићем, нисам могао да се уздржим а да не дадем израза тој индигнацији на један начин који сам најмање желео”. О тучи у министарству налазимо и код М. Црњанског (*Ембахаже*, I–III, стр. 381–382.)
- 58 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 3.799 од 8. IX 1927, ф. III, дос. Дучић.
Сазнавши за казну која је уследила, Дучић је у писму помоћнику министра С. Павловићу кривицу због целе афере приписао МИП-у и његовој неажурности да поред сазнања о нечасним поступцима посланика Јовановића, његову делатност, која је штетила и угледу државе, заузда. Увређен што је стављен у исту равн са Јовановићем, на крају писма Дучић каже: „Али као јавни човек морам изјавити да закони моје отаџбине неће бити поштовани док у нашем животу не буду претходили закони савести”.
К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 57–61. Део писма цитирао је и Р. Поповић у наведеној књизи, стр. 111–113.

- 59 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 5.060 од 13. XII 1927, ф. III, дос. Дучић.
- 60 К. Павловић, *нав. дело*, 62.
- 61 Библиотека Јована Дучића, превод на српскохрватски: „Мађари о Јовану Дучићу – посета Јовану Дучићу, највећем српском песнику”, Каиро, фебруара 1927, X–B–5. Разговор је објављен у листу „Банмеђи Наplo”, како стоји забележено на крају текста.
- 62 АЈ МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 4.732 од 7. XII 1929, ф. III, дос. Дучић.
- 63 *Истио*, пов. бр. 553 од 14. II 1930, Дучићев телеграм из Каира, пов. бр. 10, од 10. II 1930, ф. III, дос. Дучић.
- 64 Слом Њујоршке берзе, до кога је дошло у октобру 1929. године, додатно је драматизовао већ тињајућу економску кризу. Повезаност светског капитала, привреде и тржишта учинио је да нагли пад акција на Њујоршкој берзи произведе ланчани слом светског банкарског система. Кризу је у Европи највише осетила Немачка. Слом су први доживели новчани заводи, кредитна друштва а затим банке које су затваране једна за другом. У кратком периоду индустријска производња, коју није имао ко да финансира, опала је у водећим индустријским земљама за преко 50%. Број незапослених се кретао између 20 и 30 милиона. Животни стандард је драматично опао. Економска депресија је променила схватања људи о привреди, али и о политици.
- 65 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Лондону (ПЛ), пов. бр. 648, 14. 7. 1930, ф. I, дос. I-11
- 66 АЈ, ПЛ, пов. бр. 627 од 26.7.1930, ф-I, дос. I-11; пов. бр. 702 од 7. 8. 1930, ф-I, дос I-11 и пов. бр. 749 од 11. 11. 1930, ф-I, дос. I-11.
- 67 АЈ, ПЛ, пов. бр. 767 од 22, 9, 1930, ф-I, дос. I-11; А. Ј, ПЛ, пов. бр. 328 од 7. 7. 1931, ф-I, дос. I-11.
- 68 АЈ МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 1932, ф. V, дос. Дучић.
- 69 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм из Будимпеште пов. бр. 78 од 16. II 1932. којим јавља МИП-у да је преузео дужност 15. II 1932, ф. V, дос. Дучић. Дучић се вратио из Египта у децембру 1931. и у министарству је 17. XII 1931. године тражио да му се, на предлог лекара, одобри двомесечно боловање, што је и одобрено – пов. бр. 450 од 1. II 1932, ф. V. Због хитности преузимања дужности у Будимпешти, према одлуци заступника министра (пов. бр. 515 од 8. II 1932, ф. V, дос. Дучић), није путовао у Каиро да преда дужност.
- 70 *Истио*, Дучић је био на реферисању у министарству од 13. до 19. марта, пов. бр. 136, од 28. V до 13. VI, пов. бр. 322, 27. XI 1932, ф. V, дос. Дучић, затим у 1933. од 21. III до 4. IV, пов. бр. 1.432, од 7. до 12. V, пов. бр. 2.147, 1933, ф. V, дос. Дучић
- 71 Библиотека Јована Дучића, X-B-7, Мађарски песимизам о Југославији, Бесправност Србије као некултурне земље, Извештај Ј. Дучића упућен из Будимпеште министру иностраних послова Б. Јевтићу, 13. јул 1932.
- 72 АЈ, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије, ф-31, Извештај Ј. Дучића упућен министру иностраних послова Б. Јевтићу. 8. 9. 1932.
- 73 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучић је на законском одмору од 15. јула до 1. септембра 1932, у Бечу 14–20. октобра, пов. бр. 588, на боловању од краја новембра до 20. децембра 1932, ф. V, дос. Дучић, на конгресу Пен-клуба у Дубровнику од 21. маја до 12. јуна 1933, пов. бр. 2.535, ф. V, дос. Дучић.
- 74 *Истио*, „Протокол о предаји и пријему дужности у Краљевском посланству у Будимпешти”, пов. бр. 750/33 од 30. јула 1933, ф. V, дос. Дучић.
- 75 *Истио*, ф. V, дос. Дучић.
- 76 Андреј Митровић, „Дучићев опис краља Фердинанда Кобуршког и прилика у Бугарској почетком 1911. године”, Историјски часопис, књ. XIX, 1972, стр. 318–319.
О фон Хаселу, који је након Будимпеште службовао у Београду, а после тога у Риму, Дучић ће оставити следеће сећање: „Амбасадор који носи у једном делу срца француски метак. Одличан човек, муж, отац, Немац и Европљанин. Искрен пријатељ Југославије, коју је познао по херојству Србије и по љубазности Београда, где је пре Рима био нем.[ачки] посланик две године. И он у Риму о нама и ми у Београду о њему не пропуштамо измену симпатија ...”
Јован Дучић, *Дневник*, под датумом 4. 2. 1937.
- 77 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм из Рима, пов. бр. 1.444, којим јавља да је преузео дужност 1. X 1933, ф. V, дос. Дучић.

- 78 АЈ, Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви (Делегација), пов. бр.15, ф-22, дос. 10, Шта је знала Италија о иступању Немачке у Друштву народа, 18. 10. 1933; *Истио*, пов. бр. 139, ф-22, дос. 10, Разговор са државним подсекретаром за иностране послове Сувичем и његове импресије из Берлина.
- 79 АЈ, Делегација, пов. бр.20, ф-22, дос. 10 Разговор са турским амбасадором о посети Литвинова Мусолинију, 7. 12. 1933.
- 80 Библиотека Јована Дучића, Х-В-18, Талијанска штампа о боравку Његова Вел. Краља Загребу и моје писмо г. Сувичу, 30. 12. 1933; АЈ, Збирка Александра Цинцар-Марковића, ф-2, копија, Мој одговор Сувичу на питање односно последњих догађаја на Балкану, Рим, 2. 1. 1934.
- 81 АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 269 од 25. 3. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр. 276 од 28. 3. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр. 286 од 31. 3. 1934, ф-1, дос. 1-6; *Истио*, пов. бр. 394 од 28. 1. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр. 448 од 17. 5. 1934, ф-1, дос. 1-10; АЈ, Делегација, пов. бр.461 од 12. 6. 1934, ф-22, дос. 1-10.
- 82 АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Турској, ф-22, пов. бр. 2522, Извештај упућен Министарству иностраних послова, 24. 12. 1934.
- 83 Библиотека Јована Дучића, Х-В-14, Шифровано писмо Ј. Дучића упућено Министарству иностраних послова, пов. бр. 1.171 од 11. 6. 1934; *Истио*, Х-В-31, Извештај упућен Министарству иностраних послова, пов. бр. 1.197 од 12. 6. 1934; *Истио*, Х-В-31, Шифровани телеграм упућен Министарству иностраних послова, пов. бр. 1.513 од 13. 7. 1934; *Истио*, Х-В-31, Талијански коментар Источног пакта и зашто на исти пристају, пов. бр. 1.515 од 14. 7. 1934; АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 564 од 1. 8. 1934, ф-1, дос. 1-2.
- 84 Библиотека Јован Дучић, Х-В-31, Извештај упућен Министарству иностраних послова, стр. пов. бр. 1.559 од 17. 7. 1934; А. Ј, Посланство Лондон, пов. бр.1004 од 11. 12. 1934, ф-1, дос. 1-2; *Истио*, пов. бр.207 од 9. 3. 1935, ф-1, дос. 1-9.
- 85 АЈ, Делегација, ф-22, док. бр. 32/II, Италија – шифровано писмо од 5. 7. 1935, пов. бр. 16.341; АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 632 од 20. 8. 1935, ф-1, дос. 1-2; А. Ј, Делегација, пов. бр. 1.348 од 31. 12. 1935, ф-47, дос. 22, Француско-италијански односи, 15. 11. 1935.
- 86 Библиотека Јован Дучић, Х-В-31, Моја посета Мусолинију – разговор о приближавању и терористима, пов. 729 од 24. 3. 1935.
- 87 АЈ, Делегација, пов. бр. 1,386 од 31. 12. 1935, ф-47, дос. 22, Разговор са Сувичем о Абисинији од 27. 8. 1935; АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 912 од 8. 11. 1935, ф-1, дос. 1-2, Разговор са Шамбреном о рату енглеско-талијанском од 16. 10. 1935.
- 88 Библиотека Јован Дучић, Х-В-15, Дучићев извештај о првом разговору са грофом Ђаном у Палацу Кици, 29. 10. 1936.
- 89 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, акт Политичког одељења пов. бр. 3.030 од 1. XI, којим се наређује да Дучић дође у Београд. Дучић је боравио у Београду од 2. до 15. новембра, када се вратио у Рим. Пов. бр. 6.049 од 29. XII 1936, ф. III, дос. Дучић.
- 90 *Истио*, указ, 1936, ф. III, дос. Дучић.
- 91 Библиотека Јован Дучић, Х-В-15, Нова порука мин. спољ. послова г. Гал. Ђана после одговора госп. председника М. Стојадиновића, 18. 11. 1936.
- 92 Библиотека Јована Дучић, Х-В-15, Дучићев други разговор са Ђаном од 20. 11. 1936.
- 93 Библиотека Јован Дучић, Х-В-15, Дучићево писмо М. Стојадиновићу од 21. 11. 1936.
- 94 М. Стојадиновић, Ни рат ни пакт, Ријека 1970, стр. 412–417.
- 95 Библиотека Јован Дучић, Дневник из Рима (*Дневник*), под датумом 17. мај, Х-А-34. Делови Дневника објавили су Р. Поповића, *нав. дело*, стр. 157–181 и Слободан Витановић, *Јован Дучић у знаку ероса*, Београд 1990, стр. 306–311.
- 96 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Букурешта пов. бр. 520 од 20. V 1937. којим посланик Д. Касидолац извештава да је дат агреман; ф. II, дос. Дучић.
- 97 *Истио*, указ, 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 98 *Истио*, писмо од 15. VI 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 99 Ј. Дучић, *Дневник*, под датумом 29. јул 1937. године.

- 100 J. Дучић, *Дневник*, под датумом 20. и 22. септембар 1937. године.
- 101 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 4.601 од 14. IX 1937, ф. II, дос.Дучић.; АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Рима пов. бр. 1.402 од 25. IX 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 102 J. Дучић, *Дневник*, под датумом 25. и 28. септембром.
- 103 М. Стојадиновић, *нав. дело*, стр. 417.
- 104 Гроф Галеацо Бано, *Дневник 1937–1938*, Загреб 1954, стр. 19.
- 105 J. Дучић, *Дневник*, под датумом 20. 9. 1937.
- 106 *Истио*, под датумом 1. 9. 1937.
- 107 *Истио*, под датумом 29. 7. 1937.
- 108 *Истио*, под датумом 7. 10. 1937.
- 109 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм пов. бр. 636 од 15. XI 1937, ф. II, дос. Дучић.
- 110 *Истио*, Дучићев телеграм пов. бр. 1.240 од 12. XI 1937, ф. II, дос. Дучић; У Дневнику, Дучић је записао да је акредитиве предао 5. новембра 1937. године.
- 111 АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 1993 од 28. 12.1937, ф-И, дос. I-7.
- 112 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Дучићев извештај из Букурешта упућен 7. јануара 1938. године председнику владе и министру иностраних послова М. Стојадиновићу; *Истио*, X-B-31, Разговор са италијанским послаником о ситуацији у Румунији од 22. јануара 1938. године; *Истио*, X-B-29, Извештај упућен 22. 1. 1938. године Министарству иностраних послова о тешкој ситуацији владе О. Гоге; *Истио*, X-B-29, Извештај упућен 23. 1. 1938. године Министарству иностраних послова о тешкој ситуацији владе О. Гоге; *Истио*, X-B-29, Извештај упућен 28. 1. 1938. године О шансама владе О. Гоге, 28. 1. 1938. године. О приликама коју је затекао у Румунији сведочио је и дневнички запис од 30. децембра 1937. године у коме је дао сликовито виђење новог премијера Октавијана Гоге и задатака пред којима се налазио: „По природи сав темпераменат, сангвиник, виолентан тип, кавгација, али и мегданција. Он сад треба да спасава корумпирану Румунију на начин како је Мусолини спасавао дегенерисану Италију и Хитлер прегажени и комунистички Рајх...”
- J. Дучић, *Дневник*, под датумом 30. 12. 1937.
- 113 Библиотека Јована Дучића, X-B-29, Устанак Јевреја и знаци ксенофобије, 26. 1. 1938; *Истио*, X-B-31, Разговор са Калинеском, министром унутрашњих послова, односно румунских Јевреја, 4. 2. 1938; *Истио*, X-B-31, Унутрашња ситуација у Румунији. Извештај упућен М. Стојадиновићу, 17. 4. 1938.
- 114 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Румунија према фашизму и нацизму, 9. 2. 1938; *Истио*, X-B-31, О новој влади и положају патријарха, 13. 2. 1938.
- 115 *Истио*, X-B-31, Мишљење шефа либералне странке г. Д. Братјана о новој влади Патријарха Мирона и о диктатури, Извештај упућен М. Стојадиновићу 4. 4. 1938.
- 116 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Извештај упућен М. Стојадиновићу од 13. 3. 1938; *Истио*, X-B-31, Спољна политика Румуније у овом тренутку, Извештај упућен М. Стојадиновићу од 23. 3. 1938.
- 117 *Истио*, X-B-31, Унутрашња ситуација у Румунији, Извештај упућен М. Стојадиновићу 17, 4, 1938; *Истио*, X-B-29, Откриће Кордеановог припремања устанка и јуриша на Букурешт, Извештај упућен М. Стојадиновићу, 17. 4. 1938; *Истио*, X-B-31, Разговор Дучића са немачким послаником Фабрицијусом, Извештај упућен М. Стојадиновићу 14. 5. 1938; *Истио*, X-B-31, Разговор са министром унутрашњих послова Калинеском о процесу Кордеана и учешћу Немачке, Извештај упућен М. Стојадиновићу, 2. јун 1938,
- 118 Библиотека J. Дучић, X-B-31, Односно преговора Мађарске и Румуније за споразум, Извештај упућен М. Стојадиновићу 30. 3. 1938.
- 119 *Истио*, X-B-31, Разговор са италијанским послаником односно преговора Италије и Енглеске, Извештај упућен М. Стојадиновићу, 13. 3. 1938.
- 120 Библиотека Јован Дучић, X-B-31, Односно преговора Мађарске и Румуније за споразум, Извештај упућен М. Стојадиновићу 30. 3. 1938.
- 121 *Истио*.
- 122 J. Дучић, *Дневник*, под датумом 24. I 1937.
- 123 Библиотека Јован Дучић, X-B-29, Бекство Кордеана и пропаст „Гвоздене гарде”, Извештај упућен Министру иностраних послова 28. 2. 1938.

- 124 К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 289.
- 125 К. Ст. Павловић, *нав. дело*, стр. 276–285.
- 126 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 524 од 8. II 1939, ф. III, дос. Дучић.
- 127 Питање подизања дипломатских односа Румуније и Југославије решено је на Конференцији Мале Антанте од 5. V 1938. Румунија је указом од 17. децембра, почев од 1. јануара 1939. године, подигла своје посланство у Београду на степен амбасаде, док је Краљевина Југославија то учинила указом од 22. децембра 1938.
- 128 Амбиције Немачке, Италије и Јапана, да у територијалном и политичком смислу постану велике државе, пониште одредбе мировних уговора склопљених на крају Првог светског рата и свету наметну свој „нови поредак”, резултирале су склапањем војних савезништва. Резултат политичког и војног приближавања Немачке и Јапана био је „Антикоминтерна пакт”, склопљен новембра 1936. Споразуму је 1937. приступила и Италија. Тако је формиран савез сила осовине Рим – Берлин – Токио. Неколико година касније, када је рат већ почео, те су државе 20. септембра 1940. у Берлину учврстиле своје савезништво склапањем војног савеза познат под именом „Тројни пакт”. Тим пактом Јапан је Немачкој и Италији признао право одлучивања „при стварању новог поретка у Европи”. Истовремено су Немачка и Италија потврдиле „вођство Јапана при стварању новог поретка на великоазијском подручју”. Пакту су могле приступити и друге државе. То су током 1940. учиниле Мађарска, Румунија и Словачка, а у марту 1941. прво Бугарска, а онда и Југославија.
- 129 К. Павловић, *нав. дело*, стр. 220–221, факсимил писма А. Цинцар-Марковића Дучићу.
- 130 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, истим указом краљевски посланик у Мадриду Александар Авакумовић (који је годину дана раније био саветник у Посланству КЈ у Букурешту и на Дучићев захтев премештен), наименован је за новог амбасадора у Букурешту 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 131 *Истио*, Дучићев телеграм из Букурешта, пов. бр. 753 од 31. маја 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 132 *Истио*, Дучићев телеграм из Мадрида, пов. бр. 431 од 3. VI 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 133 АЈ, Посланство Лондон, пов. бр. 1.409 од 16. 10. 1940, ф–I, дос. I-10, Ситуација у Шпанији, Извештај упућен министру иностраних послова А. Цинцар-Марковићу; АЈ, Министарски савет К.Ј.(138), ф-4, АЈ. 22, Ситуација у Шпанији и став према рату, Извештај упућен А. Цинцар-Марковићу, 25. 7. 1940; АЈ, Министарски савет КЈ (138), ф-4, АЈ. 22, Споразум између Шпаније и Португалије. Извештај упућен А. Цинцар-Марковићу, 4. 8. 1940.
- 134 *Истио*.
- 135 *Истио*, Дучићев телеграм из Мадрида, пов. бр. 498 од 9. VII 1940, ф. V, дос. Дучић; АЈ, Министарски савет Краљевине Југославије, акт Политичког одељења МИП-а без броја, 138–4–22.
- 136 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 5.579 од 30. X 1940, ф. XXV.
- 137 *Истио*, пов. бр. 6.566 од 24. XII 1940, ф. XXV.
- 138 *Истио*.
- 139 *Истио*, 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 140 *Истио*, Дучићев извештај од 5. новембра, пов. бр. 30.765 од 7. XI 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 141 *Истио*, Дучићев телеграм пов. бр. 920 од 20. XII 1940, ф. V, дос. Дучић.
- 142 *Истио*, Дучић – Нинчићу, пов. бр. 227 од 6. V 1941, ф. V, дос. Дучић; Краљевска влада је напустила земљу 15. априла и преко Грчке отишла за Египат, а затим у Јерусалим где се обрела 18. IV 1941.
- 143 АЈ, Емигрантска влада (103), ф– 63, АЈ. 283, Извештај упућен министру Нинчићу, 18. 6. 1941.
- 144 АЈ, МИП КЈ у Лондону, УО, пов. бр. 5.236 од 28. VII 1941, ф. V, дос. Дучић.
- 145 АЈ, Емигрантска влада, (103) извештај Посланства у Мадриду, стр. пов. бр. 142/41 од 5. јула 1941. министру Нинчићу у Лондон. ф. 63–283. У извештају се каже да је „шеф дипломатског кабинета министра иностраних послова Шпаније саопштио на конференцији за новинаре да је шпанска влада на дан 26. јуна 1941. признала *de iure* нову Краљевину Хрватску”. Месец дана касније, 1. августа, Франко је наименовао свог посланика у Загребу, дон Висенто Гонсалес Арнао и де Амар де ла Тореа; извештај отправника послова из Мадрида стр. пов. бр. 156/41 од 31. VIII 1941, 103–63–283. Наредне године, 4. фебруара, шпанско Министарство иностраних послова затражило је да се затворе канцеларије Посланства КЈ у Мадриду и почасних конзулата у Барселони и Валенсији; извештај отправника послова из Мадрида стр. пов. бр. 9/42 од 10. II 1942, 103–63–283.

- 146 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Мадрида пов. бр. 280/41 од 2. VII 1941, ф. V, дос. Дучић.
- 147 На седници владе у Јерусалиму од 16. маја 1941. одлучено је да један број министара оде у пропагандну мисију у САД и Канаду. Поред тога одлучено је да седиште владе буде у Лондону (в. Б. Кризман, *Југословенске владе у избељаштву 1941–1943*, Загреб 1985, стр. 134–135).
- 148 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Нинчићево писмо од 9. јула 1940, пов. бр. 5.236, ф. V, дос. Дучић.
- 149 АЈ, МИП КЈ у Лондону, извештај аташеа за штампу при Посланству КЈ у Лисабону, М. Поповића упућен Миши Креку, потпред седнику владе, пов. бр. 2.538 од 16. VIII 1942, ф. III.
- 150 Пеђа Милосављевић, „Био сам Дучићев секретар”, у: *Сабрана дела...*, VI, стр. 489.
- 151 Перо Слијепчевић, „Јован Дучић”, у: *Сабрана дела Јована Дучића*, књ. VI, Београд–Сарајево 1999, стр. 108.
- 152 Милан Стојадиновић, *Ни рай ни њакџ*, Ријека 1970; Милан Грол, *Лондонски дневник 1941–1945*, Београд 1990; Гроф Галеацо Ђано, *Дневник 1937–1938*, Загреб 1954; *Тајни архиви грофа Ђано (1936–1942)*, Загреб 1952; Милош Црњански, *Ембахадџ*, Београд 1983.
- 153 Богдан Кризман, *Вањска политика југословенске државе 1918–1941*, Загреб 1975; Вук Винавер, *Југославија и Мађарска 1918–1933*, Београд 1979; *Југославија и Мађарска 1933–1941*, Београд 1976; Милан Ванку, *Мала Антаната 1920–1935*, Титово Ужице 1969; Глигор Попи, *Југословенско-румунски односи 1918–1941*, Вршац 1984, Енес Милак, *Италија и Југославија 1931–1937*, Београд 1987 и други.
- Радован Самарџић на следећи начин дефинише Дучића: „Нимало одбојан према читавом српском сељачком народу, у чијој је историји, веровању, моралу и менталитету налазио црте достојне класичних народа, песник блиставог израза и префињених осећања који је написао најлепше огледе о Петру Кочићу и Борисаву Станковићу, писцима без сумње друкчијег кова, достојанствено незлобив према појединцима и покретима с којима се, иначе, није морао слагати, Јован Дучић, први амбасадор у историји југословенске дипломатије, горд због свога порекла, издашан као учен космополита, поврх свега човек који је умео да носи себе, деценијама је, у понашању, на многе остављао утисак таштог држања и галантне отмености. Али, то није био само његов спољашњи изглед. Отмена је била и природа његове душе.”
- Р. Самарџић, „Сој Јована Дучића”, у: *Сабрана дела...*, VI, стр. 510.
- 154 Р. Поповић, *Истина о Дучићу*, Београд 1982; Р. Поповић, *Жудња за фраком*, Београд 1985. Аутори који су писали о књижевном делу Јована Дучића само узредно говоре о његовој служби у југословенској дипломатији (*Сабрана дела Јована Дучића, О делу Јована Дучића 1900–1989*, Додатак издању, Перо Слијепчевић, Славко Леовац, Радован Самарџић).
- 155 Објављене Дучићеве дипломатске извештаје налазимо у: *Историјски гласник*, књ. XIX, 1972, 317–325, „Дучићев извештај из Софије 1911”, приредио Андреј Митровић; „Документа о спољној политици Краљевине Србије 1912,” књ. V, св. 3, 1913, књ. VI, св. 2, 1914, књ. VII, св. 1 (где је објављено неколико Дучићевих извештаја, док се у неколико других помиње); „Књижевност” 1–2, 1991, 108–129, „Дипломатски извештаји – Јован Дучић”, приредио Миладин Милошевић; Богдан Кризман, *Југословенске владе у избељаштву 1941–1943*, Загреб 1985, 134–135 (један извештај из Мадрида 1941). М. Милошевић, Јован Дучић, *Дипломатски списи*, Београд 2015. У књизи Р. Поповића *Истина о Дучићу* наведени су на више места делови појединих извештаја
- 156 О Дучићевим становиштима израженим у есејистичким књигама *Благо цара Радована: књижа о судбини и/или Јуџа са Леуџара: мисли о човеку* и могућностима њихових упоредних и интердисциплинарних контекстуализација у оквирима светске културне баштине в., нпр., Коларић 2001: 17–23; Јовановић 2008: 18–31; Гвозден 2017: 175–184 и др. Поводом изгледа компаративних приступа у оквирима Дучићевих путописно-есејистичких приказивања в., нпр., Леовац 1990: 375–399; Делић 2001: 119–167; Gvozden 2003 и др. У вези са статусом разматраних тема дела *Моји сајуџници: књижевна обличја или Сјаза поред џуџа: есеји и чланци* у опусу Јована Дучића в., нпр., Ранић 2007: 79–87; Стакић Савковић 2012: 255–266; Стакић Савковић 2016: 493–510. За могућности различитих изучавања Дучићевих есеја в., нпр., Милићевић 1965: 229–243; Витановић 1994; Егерић 2000: 215–220; Иванишевић 2009; Радуловић 2009: 39–67 и др.
- 157 У одређеној мери могла би да буду испитивана понекад и сродна критичка упоришта Јована Дучића и Јована Скерлића. Скерлићев текст „Три млада писца”, у коме је први сегмент посвећен Милићевићевом делу *Бесјуђе*, други *Пријовейкама* Николе Јанковића, а трећи *Причама које су изубиле равнотежу*

Станислава Винавера (уп. Скерлић 1922: 137–149) насловом као да се надовезује на Дучићев текст „Наши најмлађи писци”, објављен 1908. године, делимично посвећен и Вељку Милићевићу (Дучић 1908а: 3; Дучић 2008б: 215–222). Колико се Скерлићеви текстови и непосредно ослањају на Дучићева запажања, сведочи и чињеница о, на пример, блиском обликовању увида поводом „најмлађ[е] генерациј[е] писаца” која „показуј[е] једну наклоност песимизму” (Дучић 1908а; Дучић 2008а: 215), што је код Дучића у наведеном тексту из 1908. године представљено и кроз следећу формулацију: „Њихове се књиге зову овим невероватно кобним именима: *Бесиуће, Под живојом, Живи мрјиваци, Голіоја, Под жрвњем*, и све те књиге имају тенденцију да дадну једну велику трагичност рушења и беспућа, и једну очајну поезију немоћи и нирване. Стихови наших најмлађих писаца, у којима нажалост нема онолико уметности и талента колико у неким од поменутих књига са горњим насловима, допуњују тај тамни тон, и то сасвим педантно” (Дучић 1908а; Дучић 2008а: 215). Скерлићево сагледавање Пандуровићеве збирке *Посмртне њочасије* у тексту „Једна књижевна зараза” као да се директно наставља на претходне Дучићеве коментаре: „У српској књижевности, у последње време, ми смо се већ навикли да сретамо наслове који као да су преписани са надгробних споменика, и корице које су у црнини посмртних листа или са трновим венцем испод кога капљу кржаве сузе. Наше најмлађе песничко покољење пева песме чији наслови казују садржај: *Један љач, Рани увелак, Тужне њесме, Тужан дан, На њробљу, Мрачно је и њустіо, Плач, Поїреб, Сузе, Нирвана, De profundis*, и готово нема млађег песника који нема своје *Finale*” (Скерлић 1909: 97–98). Овакве паралеле актуелизују и питање у вези са тим колико је, у ствари, Дучићево виђење канонског у српској књижевности с почетка 20. века било упоришно за Скерлићеве књижевнокритичке одлуке и књижевно-историјске изборе. Иначе, врло позитивно о Скерлићевом приступу у раду и при изради књиге *Српска књижевност у XVIII веку* и четвртог тома *Писци и књије*, Дучић се изражава управо и у периоду између 1908. и 1909. године (Дучић 1908б: 3; Дучић 1909; Дучић 2008б: 115–119).

- 158 Уп. Дучић 2008а: 166.
- 159 Уп. Дучић 2008б: 140.
- 160 Уп. Дучић 2008а: 124, 125.
- 161 Уп. Дучић 2008а: 152.
- 162 Дучић 2008б: 80.
- 163 Уп. Дучић 1929: 4; Дучић 2008б: 152.
- 164 В.: <https://www.nobelprize.org/prizes/lists/all-nobel-prizes-in-literature/>; последњи пут приступљено 4. 6. 2021. године.
- 165 В.: <https://www.nobelprize.org/nomination/archive/list.php?prize=4&year=1901>; последњи пут приступљено 4. 6. 2021. године.
- 166 В.: <https://www.nobelprize.org/nomination/archive/list.php?prize=4&year=1903>; последњи пут приступљено 4. 6. 2021. године.
- 167 Скоро истоветна запажања Дучић даје и у тексту „Култура нашег сељака” (Дучић 1930: 530–532; Дучић 2008б: 252).
- 168 Први пут 1930. године као пета књига *Сабраних дела* у издању Народне просвете из Београда, а други пут као самостално и проширено издање 1940. у Српској књижевној задрузи.
- 169 Према речима Слободанке Пековић, „читав текстуални корпус Дучићевих путописа је врста декадентног дописивања једне структурално одређене и дуготрајне жанровске традиције” (Пековић 2001: 23).
- 170 Овде се ослањамо на Бахтина: „Нарочито важно значење које имају жанрови. У жанровима (књижевним и говорним) у току векова скупљају се облици визија и схватања одређених земаља света. За писца-уметника жанр служи као спољашњи шаблон, велики уметник, пак, побуђује у њему потенцијалне семантичке могућности” (Бахтин 1997, 48). Путопис који преноси литерарне традиције и активира њене семантичке могућности је дијалог између култура у много већој мери него што је монолог припадника једне културе (Бахтин 1997, 59).
- 171 О књижевним путовањима и књижевним путницима в. Гвозден 2006.
- 172 „Уосталом, ја сам овај Нил, који нигде не пушта гласа од себе, чуо свугде у Египту где год сам изнад себе имао макар једну палмину лепезу, или једну тамну гранчицу сикоморе. Значи да Нил истовремено тече и у ваздуху као музика, докле по земљи тече као светлост” (Дучић 1940, 313; подв. В. Г).

- 173 На истом месту Дучић каже да Шатобријан „није био на Мисисипију, чије је водопаде описао у свом бесмртном опису” (Дучић 1940, 275). Познато је, међутим, да је француски писац боравио у Америци и имао прилике да види реку Мисисипи.
- 174 „Имао је свој аутомобил, кога је звао ’мојим Египћанином,’ и који је увек носио египатску ознаку и арапски број” (Павловић 1967, 64).
- 175 О Дучићевом односу према историји назнаке је дао И. Стојановић у кратком приказу *Градова и химера*: „Све има дах векова, мирис свештених утвари и очајање старе славе, која за нас има дражи по урођеној нам радозналости за оно што је некад било. О садашњости писац говори само утолико што спомене који леп крај, небо, исток и залазак сунца, поезију којег лепог дана” (Стојановић 1932, 366).
- 176 Истицање значаја путовања као вишег облика сазнања јавља се још у Херодотовој *Историји*. Солон, путујући, долази до пребогатог Креза који му поставља питање: „Пријатељу Атињанине, до мене је дошао глас о твојој мудрости и да си, путујући као мудрац, обишао и упознао многе земље; сад ме је обузела жеља да те запитам којег човека сматраш најсрећнијим на свету?” (Херодот 1959, I 30).
- 177 „Народ, као лице, ограничен је дугим прошлим напорима, жртвама и излагањем опасности... Треба имати заједницу у многим стварима. Сви подједнако волимо оне жртве на које смо заједнички пристали и зла која смо сносили” (Ренан 1883, 29–30).
- 178 На везу између ова два аутора први је указао Никола Мирковић учивши да се Дучићев опис карактеристика националног темперамента сасвим поклапа са извршним приказом који је дао Владимир Дворниковић у књизи *Психа југословенске меланхолије* из 1925 године (Мирковић 1936, 340).
- 179 Може се претпоставити да је Дучић многе од њих и непосредно познавао (пре свега Ле Бона и Тена), али је извесно да у тексту „Књижевни космополитизам” помиње Вунта који је створио „психологију раса” (Дучић 1969б, 260).
- 180 Према Ле Гофовом схватању, у историји менталитета пресудну улогу не играју, као у историји идеја, идеје појединачних мислилаца, већ „менталне маглине у којима су деформисани ођеци њихових доктрина, осиромашени остаци неуспјеле ријечи без контекста играли извјесну улогу” (Ле Гоф 2002, 24).
- 181 „Једном народу није потребно много главних карактерних особина. Добро учвршћене оцртавају оне његову судбину. Погледајмо н.пр. Енглеze. Елементи који оријентишу њихову историју могу бити резимирани у мало потеза: култ истрајног напора који спречава да се устукне пред препреком и да се каква несрећа сматра неуклонивом; религиозно респектовање обичаја и свега, што је проверено временом; потреба делања и презирања слабости и празних спекулација мисли; врло интензивно осећање дужности; контрола самога себе, које се сматра као најглавнији квалитет и брижљиво се одржава нарочито подешеним васпитањем” (Ле Бон 1920, 53).
- 182 У тексту „О књижевном образовању” из 1908. Дучић истиче да се књижевно образовање, и у случају читалачке публике и у случају писаца, стиче читањем добрих писаца и то првенствено страних књижевника (Дучић 1969а, 249–252). Сличан став је Дучић раније изразио и у једном од писама Милану Савићу из Женева: „Свакако бих био за једно превађање, једно широко, универзално превађање, једну епоху превађања, да подигне наш укуc или, бар, регенерише” (1963, 478; Женева, 2. 5. 1900).
- 183 Дучић управо у *Градовима и химерама* пише: „Песник је увек једно острво за себе; међу људима, он је увек само претходник и гласоноша другог доба” (Дучић 1940, 132).
- 184 Уп. и став о Дучићевом језику у контексту тумачења његових путописа: „Дучићев књижевни језик развијао се у најбољим токовима традиције београдског језичког стила однеговане духовности на чијем челу су били Јован Скерлић и Слободан Јовановић” (Магарашевић 1996: 251).
- 185 Јован Делић је рад о Дучићевим путописима објавио и у књизи *О њоезији и њоеџици српске модерне*, уз напомену у фусноти да је овде укључен „стога што баца драгоцјено свијетло на Дучићево пјесништво и поетику” (Делић 2008: 101). На истом месту даје се и детаљан преглед литературе у којој се указује на везу између Дучићевих песама и путописа. У новијој литератури та повезаност се препознаје у *личности*: „У Дучићевим делима лиричност је примарна у песмама, и у путописима, чак у његовим есејима” (Леовац 1996: 9). У блискости Дучићевог поетског и прозног израза у путописима Павле Зорић (1996: 178) истиче *екстатичан џон*: „Екстатични тон је изражен у прозној форми, али га ми доживљавамо као

- песму чији језик, својим врховним, коначним миром, својом зрелом лепотом која наговештава блесак једног јединог тренутка среће – подстиче у нама радосно узбуђење”.
- 186 На основу издања из 1940. приређено је и издање из којег је ексцерпирана грађа за овај рад. Упркос недостацима приређивачког поступка (мењан је Дучићев правопис, па и интерпункција), за издање из 2008. смо се определили јер је због великог тиража и године објављивања лако доступно савременим читаоцима.
- 187 Нажалост, недовољно прецизиране формулације често прате описе језичко-стилских карактеристика Дучићевог стваралаштва, а књижевна критика и историја нису оставили ни превише илустрација за изнесене судове. Тако се, на пример, за Дучићеву рану поезију констатује како је у њој из поезије Војислава Илића преузет „китњаст стил” (Деретић 2007: 946), али без икаквих примера или указивања на одлике таквог стила. Истовремено, појављују се и конкретнији описи језика Дучићевих песама: „Код Дучића се стално осећа напор да буде на висини задатка који је себи поставио, да о великим стварима пева на начин великог песника. Отуда извесна пренапрегнутост његовог песничког језика” (Деретић 2007: 949). Наведени тачан и аргументован суд о „пренапрегнутости” у пуној мери важи и за језик Дучићевих путописа. У Дучићевој поезији истакнута је и „тежња ка узвишеном стилу и свечаној, патетичној дикцији” (Деретић 2007: 949), што, такође, корелира са језичко-стилским карактеристикама песникових путописа.
- 188 Слажемо се са ставом Јована Делића (2008: 102) у коментару оцене Бошка Новаковића који је путописца Дучића доживео као „песника и козера, духовитог лакописца”: „Неће бити да је Дучић био баш такав ’лакописац’, каквим се учинио Новаковићу.” У Дучићевој лексици и синтакси препознаје се, напротив, велики напор да се свака реченица, али и текст у целини, доведу до језичког и стилског савршенства кроз бројне прераде.
- 189 Уп. и добар опис Дучићеве песничке лексике: „Углађеног исказа и пробране лексике, песник систематски елиминише стилске ’огреботине’ попут брутизма, дијалектизама, провинцијализама, архаизама, а поготово турцизама и свих трагова Истока у српском језику и култури” (Негришорац 2009: 19).
- 190 Занимљив је и контекст у којем се лексема *солдаџи* јавља: Спартанци су били солдати (ГХ, 160), Христос је био страшни солдат своје цркве (ГХ, 290). Из примера се види да у њима нема специфичне актуелизације овога германизма, нити икаквога пејоративног призвука.
- 191 На ниску фреквенцију славенизама вероватно је утицала и чињеница да Дучића „српска књижевност пре друге половине деветнаестог века врло мало привлачи” (Витановић 1996: 51).
- 192 Наравно, у језику Дучићевих путописа јављају се и глаголи са конкурентским суфиксима, *-иса* (карминисаним ГХ, 108, психологисати ГХ, 220, спиритуалише ГХ, 247, документарише ГХ, 256 и сл.) и *-ова* (дискутовали ГХ, 237 итд.).
- 193 Могуће је да је Дучић форму *педантијерија* у другом примеру увео да се у непосредном додиру и напоредном односу не би нашле две лексеме изведене суфиксом *-изам* (*још више педантизма и концептизма). Изведенице са овим суфиксом, иначе, нису ретке у Дучићевим путописима (педантизма ГХ, 84, концептизма ГХ, 85, ригоризам ГХ, 149, доктринаризам ГХ, 220).
- 194 Занимљиво је да у путописима нема данашње форме *иензионер*, иако су потврђене две именице са овим суфиксом, *визионер* (визионери ГХ, 102) и *мисионер* (мисионери ГХ, 121, 139). Интересантну дистрибуцију суфикса *-ер* и *-ар* у Дучићевим путописима илуструје и лексема *милионар* (милионаре ГХ, 317).
- 195 Одличан опис и тумачење Дучићевог разумевања песничког језика, као и Дучићевог односа према синтакси М. Настасијевића, понудио је Милан Радуловић (2009: 61–62).
- 196 Варијација позиције атрибута није редовна. Нису неуобичајени ни примери са доследном постпозицијом атрибута: са очима зеленим као лишће ловорово (ГХ, 56); оних које нам даје доба цезарско и оних из доба папског (ГХ, 153) и сл.
- 197 Уп.: Ако сиђем у долине које су овде тако дубоке, мени се чини да сам утонуо (ГХ, 6).
- 198 У опису Дучићевог огледа о срећи Мирон Флашар (1996: 24) запажа како се примери „не само помињу и наводе као сведочанства, него се и непрекинуто нижу – готово да кажемо: каталошки”, стварајући „низ или ланац” и повезује ову стилску карактеристику са античким реторичким средствима.

- 199 Дучић је нарочито радо понављао и тиме наглашавао атрибут *свој*: Не треба много говорити, ни говорити о себи: о својој личности, својим укусима, својим навикама, својим опажањима (ГХ, 89); и који даје свакој нашој страсти своје магије и своје истине (ГХ, 138); То духовно царство и кад је губило своју снагу, није губило свој континуитет (ГХ, 139); Има других земаља које су чувене због својих шума, својих снегова, свога цвећа или својих животиња (ГХ, 178); да је она за свагда дубоко паганска, и по својим рељефима и по својем блистању (ГХ, 178); испунила све своје бесанице и све своје намере (ГХ, 210); показујући нам своје катастрофе и своје тријумфе, своја грађења и разграђивања, своје облаке што све побију градом а оживе сунцем; своју непрекидну игру смрти и живота (ГХ, 230), итд.
- 200 Посебну пажњу овде привлачи другачији пример, у којем се у трима напоредним конструкцијама варијација, тј. увођење синонимног предлога, укршта са понављањем новоуведене речи: Учимо због друштва, богатимо се ради друштва, женимо се ради друштва (ГХ, 122).
- 201 Вишечлани субјекат Дучић удваја и заменицом *њо*: Загонетност њене личности, двосмисленост њене праве унутрашње егзистенције, то је оно што њу прати до краја младости (ГХ, 212); Простор и самоћа, то су често две утопије (ГХ, 309). Први пример се, додуше, може тумачити и као пример са апозицијом.
- 202 „Дучић је српски књижевни језик очистио и племенио, ослободио му унутрашња и скривена, неискоришћена семантичка поља, вратио живост, пуноћу, сликовитост и звучну лакоћу” (Палавестра 1996: 2).
- 203 Кашанин је, између осталог, о Дучићу записао да је „мешавина детета и искусног дипломате”, да је „као човек поцрпао из живота све, као што је као писац поцрпао све из речи” (Кашанин 2004: 225).
- 204 Владимир Гвозден исправно примјеђује, илуструјући то одабраним наводима из релевантне литературе, да се Дучић чак и у нашој стручној јавности перципира углавном као пјесник, чему је разлог „у рано израженој идеји да његови стихови надмашују све друго што је написао” (2006: 88). Иако смо у принципу спремни да се начелно сложимо са овим давно донесеним судом, то не значи да Дучићево жанровски разнородно дјело није вриједно проучавања – на првом мјесту барем због исправног контекста који даје слика сагледана у својој свеукупности. Друго, сматрамо да добитак за историју књижевности није једини резултат поновног критичког ишчитавања Дучићевих, често високо лиризованих, медитативно-рефлексивних проза. Сучељавање Дучићеве поетике са поетиком савременика, сагледавање његових традицијскопоетичких избора и истрајавања на њима доноси нову енергију у ионако живописне представе културног контекста наше књижевности, нарочито у међуратном периоду. Учвршћује, уосталом, Дучићеву позицију коју смо склонили да превидимо у смислу усавршавања и модернизовања нашег језика у поствуковском, модерном добу, пружајући евидентан утицај и ка другој половини двадесетог стољећа, све до данашњих дана.
- 205 „Није искључено да је управо Дучић, својом ’Стазом поред пута’ подстакао Андрића на писање рефлексивних виђета – ’Знакови поред пута’, као што је вероватно да обојица само настављају моралистичку традицију француских есејиста и Лава Николајевича Толстоја из ’Пута у живот’”, (Коларић 195: 515). Са овом тврдњом тешко бисмо се у потпуности сложили. Понајприје, чини се да је помало олако изречена тврдња да су редови наших аутора *само настјавак моралистичке традиције француске и Толстојеве*. И најповршнији увид у тематику, па и вођење мисли или аргументације, показује да су оба писца непорециво укотвљена у личној и колективној традицији сопственог народа, што оповргава наведени став. Даље – у нашем виђењу – Андрић би према природи своје медитативне мисли, а која је чита већ и у раним књигама – *Ex Ponto* и *Немири*, до овог облика сасвим извјесно дошао без икаквог директног подстицаја. То, наравно, не искључује неку врсту посредног обликовања, финог утицаја старијег писца на млађег, тим прије што је познато да су њих двојица размјењивала своје књиге. Ипак, *облик* презентованих записа двојице писаца је јасно диференциран. Андрић рефлексии је излаже у форми цртице, понекад концентрисане и до гноме; сваки Дучићев есеј – зваћемо га тако у недостатку боље одреднице – разгранат је, и на нивоу обје збирке пажљиво конципиран. Док уз *Блајо* и *Јујира* не би ишле одреднице „фрагментаран” и „успутан”, уз Андрићеве *Знакове* оне су постале дио незаобилазног критичарског вокабулара. Врло кратко, само напомене ради, овај крак Андрићевог стваралаштва далеко више наликује на Настасијевићеве забиљешке, дневничке, афористичке, рефлексивне (и такође – врло фрагментарне) из четврте књиге Сабраних дела – *Есеји, белешке, мисли*. Постоји озбиљна претпоставка да је Андрић могао бити упознат са

- овим Настасијевићевим записима с обзиром на (раније) Винаверово издање Настасијевићевих сабраних дјела, и на барем једну прилику у којој је Андрић у вези са Настасијевићевим дјелом узео учешћа у дискусији. Да ли су ови Настасијевићевии записи пак на Андрићеву поетику непосредно утицали – питање је за неку другу студију.
- 206 Истовјетан поетички импулс препознајемо и у Андрићевим *Знаковима њоред љуџа*. Балансирање, али и повремена неуравнотеженост, необлажена напетост између широко захваћених тема и микропенти одликују и једно и друго дјело. Ипак, иако је правац посматраних промишљања исти, смјер им је супротан: Дучић пише тежећи да изађе из себе, да дедукује, да се пробије кроз опну индивидуалног не би ли дошао до импулса општег, а Андрић, полазећи од уочених образаца, могућих генерализованих истина, да се привуче свом језгру, што ближе свом унутрашњем егзистенцијалном трептају, да га сагледа и (за себе) протумачи. Ако смо склони да све три књиге (*Благо, Јуџра, Знакови*) прогласимо за рефлексивно-медитативне записе, наш је утисак да је у првима више рефлексije, а у другима више медитације. Другим ријечима, Дучић нам своју ријеч изриче као проповједник, Андрић као мудрац пустињак. Веома је значајна наизглед узгредна напомена Новице Петковића о сличности принципа на којима су настајале Дучићева и Андрићева реченица, и далекосежност и значајност промјена које су обе донијеле у нашој језичкој култури и њеној убрзаној модернизацији, нарочито послије Првог свјетског рата. Петковић биљежи: „За њу (Дучићеву реченицу, напомена Н. Б.) већ можемо рећи да представља језичку тековину која је шира од песничке, јер је суделовала у стабилизовању разрађенијих синтаксичких структура, као нешто касније и другачије Андрићева реченица” (2007: 82).
- 207 Иако током хода кроз *Јуџра* срећемо софисте, Сократа, Хомера, мудрог Соломона, апостола Петра, Немањиће, Борџије, Волтера, Русоа, Пушкина, Гетеа, Игоа, Хајнеа, Шопенхауера, Ничеа, француске и њемачке краљеве, Обреновиће... њихови ликови нису тако изразити, не захтијевају нашу пажњу тако бучно и безусловно као у старијој књизи. Сведени су у *Јуџрима* на динамичну илустрацију, и као такви композиционо врло функционални.
- 208 Остали есеји посвећени су мирноћи, плесу, родољубљу, карактеру и уљудности.
- 209 Милан Кашанин и Меша Селимовић дијеле утисак о правцу којим се кретала Дучићева путописна, есејистичка, и понешто филозофска мисао. Пишући о различитим издањима књиге *Грагови и химере*, Меша примјеђује да Дучић постаје разуђенији, духовитији, штедрији, сводећи на мању мјеру празан ход кроз класику и историју (Селимовић 1969: 334), док Кашанин, поредећи старију и млађу књигу есеја, пише: „У начину писања, између двеју књига има разлике. У *Јуџрима са Леуџара* је мање цитата и демонстрирања ерудиције, а више оригиналних мисли и личнога искуства. Текст, неоптерећен античким примерима и анегдотама, мирно је саткан од кратких и просто писаних реченица, без сувишних поређења и повишеног тона” (Кашанин 2004: 242).
- 210 Методом случајног избора, јер су таква мјеста врло честа и у *Благу* и у *Јуџрима*, навешћемо један одломак из есеја „О мржњи”. Дучић биљежи: „Човек не мрзи другог човека него само ако га се боји, и зато мржња и страх иду напоре. Ако се човек, напротив, не боји свог противника, онда га и не мрзи, него га презире. Стога су људи који пуно мрзе уопште страшљивци, и имају женску ђуд и осетљивост; а други, сасвим противно, имају особине мужевне и поносне” (2004: 271). Ово такође није једино мјесто на коме би се могли зауставити они проучаваоци који су Дучића, нарочито у есејистици, склони да оптуже за фино упаковану мизогинију. У есеју „О карактеру”, гдје се експлицитно моћ индигнације везује за моралну чистоту и здравље, Дучић ће казати: „Жена не уме да индигнира, него само да увреди, зато што у женама има више охолости него поноса, и више укуса за формализам него за суштину. Према томе, осећање индигнације је углавном особина мушкараца” (2004: 320). Ипак, овдје, као и на оним мјестима гдје је Дучић склон да нападно генерализује (као када изриче судове о Енглезима, Бугарима, Хрватима) враћа нам се у видокруг питање са почетка текста – колико је дубинска, композициона иронија као начело продрла у све нивое посматраног текста?
- 211 Занимљиво је, ипак, да се код проблема патње и мука Дучић хришћанин и Дучић класичар разилазе, тј. овај други односи очигледну превагу. Као освједочени заљубљеник у живот, Дучић не полаже много на патњу, нити је истиче као тренутак прочишћења. Тјелесно здравље њему је готово подједнако важно као

- и душевно. Идеал хармоније, неугасла визија калокагатије, провејава, рецимо, из Дучићеве напомене „да дуже и здравије живе они поштени и добри”.
- 212 Једна од таквих сентенци отвара и есеј „О карактеру”. Изненађења код Дучића иду у два тока – или воде до дубоких неслагања са аутором, или, сасвим неочекивано, изазову истинско преиспитивање. Дучићева готово овлаш изречена опаска што слиједи води размишљање другим назначеним правцем. Она гласи: „Једно од најплеменитијих осећања човекових, то је моћ индигнације” (2004: 320). Најприје се, природно, сама од себе зачиње запитаност над очигледним парадоксом – зашто су огорчење, одбацивање, презир, срдитост – проглашени за благородну црту човјекову? Мало даље, неупоредиви стилиста Дучић постепено открива да се парадокс разрјешава на нивоу бинарне поставке – усхићење и индигнација као комплементарне реакције одају биће спремно на племенит ангажман, на реакцију, на тежњу да се свијет учини бољим мјестом. „Моћ индигнације”, поентира есејиста, „долази стога од човекове велике моралне чистоте” (2004: 320).
- 213 И иначе је више него занимљиво посматрати како ова сабрана и здраворазумска природа скоро са (помињаном) индигнацијом посматра повишена емотивна стања заљубљености и страсти. У есеју посвећеном разочарању Дучић вели: „Ка разочарењу су склони људи према њиховом темпераменту, а не према њиховом интелекту; јер је разочарење увек ближе крви и осећању него духу и памети. Ово се најбоље види код заљубљених, који никад не знају ни зашто су очарани, ни зашто су разочарани, *јер заљубљеници живе у болесном најону машиће и поийиуној разузданости нерава*” (2004: 265, подвлачење Н. Б.).
- 214 Од насртаја, као што је општепознато, нису поштеђене ни богиње, некмоли смртне жене.
- 215 Карактеристична је биљешка надреалисте Ђорђа Јовановића у ревији *Надреализам данас и овде* из 1932. године, посвећена првом издању Дучићевих сабраних дјела, у којој је изразито негативно писано о тада новој књизи *Блајо цара Радована*: „Поезија тог господина (Г. Јована Дучића) заостала је још само на понеким светосавским прославама или у ’концертном делу’ неке србијанске, паланачке забаве. Они који су се некад усхићивали Дучићем, имају сада децу која читају Црњанског, Драинца или Декобру [...] Таленат који почиње да се манифестује тим песмицама осредњег провинцијског нивоа, сада (1926–1930) је остварен у гломазној торти од бајатих колача названој *Блајо цара Радована*. Јово Дучић из прошлог века постаје Јован Дучић овог века, а кад би се неким чудом пребацио у идуће столеће био би Ован Дучић, опет песник, варничан дух и тако даље, без икаквих других промена” (Јовановић 1932: 41).
- 216 На ту чињеницу указао је Јован Деретић у својој *Историји српске књижевности*, истичући одређене специфичности Дучића као прозног писца: „Дучићева проза, много обимнија од поезије (од пет књига његових сабраних дела само једна садржи песме а све остале су прозне), остала је ипак у њеној сенци. Премда је показао наративне склоности у поезији, у прози се није огледао у приповедним врстама, није писао приповетке и романе, као прозаиста остварио се у граничним, нефункционалним формама: путопису, филозофским максимама и есејима, у књижевној критици и есејистици, историји, уметничкој критици, публицистици. Као уметник у њима је исти као у песмама: стрпљиви неуморан радник, мајстор који подједнако пази да му детаљи буду савршено изведени, да целина буде складно компонована, перфекциониста у стилу, драгуљар. Зато је на својим главним делима дуго радио, као и на песмама” (Деретић 2002: 986).
- 217 Стога је за његову књигу с правом речено да представља „исто толико филозофско дело колико и књижевно” (Кашанин 1990: 315).
- 218 „Кад се појавила, свечано најављена, као шеста књига *Сабраних дела*, она је изненадила читалачку публику и критичаре” (Леовац 1985: 212).
- 219 „Пошто су ово размишљања једног мисаоног песника, и проза нашег најистакнутијег и највећег стилисте, Одбор је сматрао за част, да прими на себе дужност растурања у највећем броју овог дела, које је једно монументално дело наше књижевности” (Поповић 2009: 132).
- 220 Велибор Глигорић је дјелу замјерао његово исувише књишко мудрословље: „Ова књига писана је у доколици међу разбацаним књигама о антици, после дугог меланхоличног гледања у статуу Амора коме су несташна деца сломила врх од стреле” (*Истио*: 143); дочим је Милован Ђилас у доктринарној марксистичкој визури Дучићу спочитавао искљученост из животне стварности: „Дучић је незванични мислилац

- једне класе. Његове теме често су више салонске козерије (О Љубави, О Жени..., о свему уосталом), него стварна научна и духовна истраживања. Он све види под дојмом једног салона; кроз стакла на његовим вратима или свилене завесе на његовим прозорима; као да не постоји свет ван тога и као да нема ваздуха који не би мирисао на парфем” (Ђилас 1932: 7). Слично ће двадесет година касније писати и Меша Селимовић, осврћући се једном једином реченицом свог „Предговора” Дучићевим изабраним *Стиховима и њрози* на његове есеје у истом духу: „У *Блаіу цара Радована* и неким другим својим делима, Дучић је адвокат буржоазије, њен гласноговорник, цинични заступник њених интереса” (Селимовић 1952: 13).
- 221 Постоје различита термилошка колебања у вези са одређењем типа дискурса којем припада *Блаіо цара Радована*. Естетичар Света Лукић сачинио је, на темељу учења шпанског филозофа Хуана Маријаса, прегледну теоријску студију о једној самосвојној и дугој традицији литерарног стварања коју назива *филозофска књижевност*. Ријеч је о току мисаоно-умјетничке прозе која се протеже од античких дијалога, преко средњовјековних теолошких коментара, ренесансног есеја, француских моралистичких трактата и текстова најразличитијег карактера из деветнаестог вијека, све до дјела аутора прве половине двадесетог стољећа у чијем опусу постоји доминантна рефлексивна компонента. Управо је о тој, последњој фази Лукић говорио као специфичној у односу на претходне етапе развоја филозофске књижевности, називајући је „есејистичком или интелектуалном” (Лукић 1981: 218). Есејистика, у том погледу, представља вјероватно најадекватније термилошко одређење овог корпуса Дучићеве прозе, који припада једном од изразитих токова западноевропске литературе свог времена.
- 222 Занимљив је податак који говори о порасту интересовања за *Блаіо цара Радована* крајем двадесетог и почетком двадесет и првог вијека: „Сагледавање *on-line* каталога Библиотеке Матице српске у Новом Саду (<http://bmsalf.ns.ac.yu/cobiss/>) у марту 2002. показало је да је више примерака појединих Дучићевих дела објављено током последњих десет година, него током читавог претходног периода. Неки издавачи хвалили су се да су продали и по 100.000 примерака *Блаіа цара Радована*. Не би отуда било неумерено рећи да је Дучићева проза представљала бестселер последње деценије. Тешко би се, дакле, могло рећи да је, барем што се читалаштва тиче, проза остала у сенци поезије” (Гвозден 2003: 11). Вјечито читалачко интересовање за књиге „мудрости”, приручнике лако доступног знања и за сваку прилику згодних цитата, учинили су несумњиво и ово Дучићево дјело читанијим са појавом нових и приступачних издања. То не треба схватити као знак његове особите мисаоне тривијалности, већ прије као израз феномена да широка популарност једној таквој књизи може ускратити скрупулознију критичку рецепцију од оне коју је до тада завриједила.
- 223 С разлогом је претпостављен утицај овог Дучићевог дјела и на сродне *Знакове њоред њуіа* Ива Андрића: „Није искључено да је управо Дучић, својом ’Стазом поред пута’ подстакао Андрића на писање рефлексивних вињета ’Знакови поред пута’, као што је вероватно да обојица само настављају моралистичку традицију славних француских есејиста...” (Коларић 1995: 515).
- 224 Мјесто овог Дучићевог дјела у тој стваралачкој области постављено је од критике на највише вриједносне љествице: „Дучићеве медитације иду у сам врх наше медитативне прозе: штавише, оне га и превазилазе јер са непоновљивом елеганцијом и парадоксалном духовитошћу свог израза, сажетошћу мисаоних интензитета, дубином антиципације и далековидим препознавањем односно стварањем мисаоних модела за свет који тек долази – намећу као мера и критеријум медитативног прозног облика” (Глушчевић 1990: 418).
- 225 Настанак легенде везује се за конкретан географски простор, али је по свим елементима очигледно ријеч о лутајућем мотиву, познатом у различитим традицијама и културама широм свијета: „У Тимочкој Крајини, дакле у источном делу данашње Србије, многи људи и жене пророкују о силном благу некаквога *Цара Радована*. За то се благо говори да је необично велико. Али се не може до њега да дође, докле се не би нашла трава *Расковник*, те њом да се отворе браве и катанци на вратима, где се то благо чува. А тај добросрећни *Расковник* нико не може да нађе” (Веснић 1894: 172).
- 226 Најочигледнији и у досадашњим студијама одавно потврђен утицај прије свега чини свеколико античко хуманистичко наслијеђе: „Дучић је увелико окренут античком, грчком и римском наслеђу, грчкој и римској филозофији, књижевности, историографији” (Леовац 1985: 215). У претежном броју текстова

- од раних критика до познијих студија – који су трагали за појединачним узорима Дучићевих филозофско-књижевних рефлексија сасвим оправдано је најфреквентније име Мишела де Монтења, али и других аутора који су извршили несумњив утицај на одређена пишчева поетичка опредељења и мисаона усмјерења: „И по предметима на којима се заустављао, и по лабовој повезаности градива, као и по анегдотичној форми излагања, Дучићево дело подсећа много на *Есеје* Монтењеве, само, док је Монтењ изградио свој животни став на познавању античке културе, која му је била блиска у свима својим танчинама, дотле је наш песник уз њу, коју такође добро познаје и чијем се проучавању нарочито посветио боравећи више година у Атини и Каиру, уз њу додао и огромно искуство и сазнање што је обухватило све духове почев од Ренесансе, кад је Монтењ живео, па до данас. Стога су њему позната учења Сократа, Епиктета, Марка Аурелија, Цицерона и Сененке исто тако као и учења Монтења, Русоа, Лока, Карлајла, Емерсона” (Лебл-Албала 1938: 271–272); „Дучић припада традицији есејистичког начина писања која свој прави почетак налази код Монтења у 16. веку, а настављаче код писаца временски много ближих Дучићу, као што су Американац Ралф Валдо Емерсон, аутор књиге *Управљање живојом*; Морис Метерлинк, писац *Мудрости и судбине*; или Карлајл са својим огледима о херојима” (Гвозден 2006: 89).
- 227 Фројдова расправа „С оне стране принципа задовољства” објављена је 1920. године и Дучићу је могла бити позната. Уп. „У психоаналитичкој теорији прихватамо, без двоумљења, да се ток психичких процеса аутоматски регулише принципом задовољства, то јест верујемо да се он увек побуђује непријатном напетости, а да затим узима такав правац да је крајњи исход смањење те напетости, односно избегавање незадовољства или пак стварање задовољства” (Фројд 1994: 7).
- 228 Сасвим је у складу са реченим један ранији покушај исцртавања Дучићевог филозофског профила: „Он је, ако тако можемо рећи, дискретни стоичар и благи епикуровац, који сања о древним грчким и хришћанским идеалима, о великим идејама и истинама” (Леовац 1985: 218).
- 229 Уп: „Ову синтезу хришћанске филозофије и савремене хришћанске прагматике Дучић је извео сасвим природно и уверљиво, у стилу класичних филозофа карактеролошке и моралистичке оријентације” (Глушчевић 1990: 425).
- 230 Њен носилац је Свети Анселмо, средњовековни теолог који је устврдио: „Највећа мисао која постоји на свету не може бити мишљена као непостојећа” (Крешенцо 2003: 102). Дучић се у многим својим размишљањима ослањао на баштину хришћанских мислилаца, подједнако се везујући за ауторе источне, као и западне традиције.
- 231 „Треба још додати да, пошто је у примарној инспирацији заснован на личном искуству, Дучићев угао виђења је искључиво мушки. Чак и језички, опозицију у његовим текстовима готово увек чине жена – човек, а не жена – мушкарац. Као и у најлепшим примерима витешких, платонских, утопистичких љубави, о којима, како ћемо видети, Дучић често говори, обожавање жене почива на објективизацији њене личности; она је предмет обожавања, али није субјекат у том односу. Она може постати субјекат само у чулној и земаљској љубавној игри” (Витановић 1990: 24).
- 232 Наслов једног текста већ по себи говори о степену таквих аналитичких заострености: „Идеологија мизогиније у Дучићевом *Благу цара Радована*” (Стефановић 2008).
- 233 Управо је једна продубљена студија језичке грађе Дучићевог дјела указала на неке од понуђених претпојавки, пренебрегаваних у корист идеолошки настројених интерпретација: „Основни принцип Дучићевог есеја није коначно ни поетски као што није ни научни – већ је принцип поларности. Све супротности садрже једна другу када се односе на било који значајан ентитет. Ипак се мора признати структурна и смисаона примарност филозофског поретка. У концепцији научних елемената који афирмишу здрав разум Дучић оставља композицијског простора за рационални дух који управља током догађаја” (Јовановић 2008: 29).
- 234 Такав ексклузивизам у афирмисању националне историјске и културне оставштине у Дучићевом опусу адекватно је детектован у литератури: „Дучићево враћање старој словенској и српској митологији није у складу са његовим ’медитеранским’ опредељењем. У поезији, на пример, ако је спомињао српске легенде и повесне чињенице, онда је највише спомињао легенде и чињенице из ’царског’ времена, из средњевековне феудалне историје” (Леовац 1985: 213).

- 235 Јунг је већ у то вријеме увелико разрадио своју теорију о неколико средишњих архетипова људске психе, међу којима ће се ентитет *Аниме* издвојити у његовом схватању као енергетски најпотентнији: „Ова представа је 'господарица душа' како је назвао Шпителер (Spitteler). Ја сам предложио термин *Анима*, јер би тиме требало да се означи нешто специфично, за шта је израз 'душа' исувише уопштен и нејасан. Стање ствари које се подразумева под појмом *Аниме* јесте крајње драматичан садржај несвесног. Он се може описати рационалним, научним језиком који, међутим, ни из далека не изражава његово живо биће” (Јунг 2006: 270).
- 236 На тај аспект у вези са његовим *Градовима и химерама* већ је указано: „Дучићу би се, ипак, могла приговорити и склоност ка стереотипима и општим мјестима” (Делић 2001: 164).
- 237 Утицај Ларошфукоа, на кога се писац на једном мјесту у књизи непосредно позива, несумњиво је присутан у Дучићевим есејима. Поред сродности кључних тема и афористичког начина исказивања о њима, један аспект Дучићевог мишљења, посвећен расвјетљавању праве природе човјекских духовних покретача – истинске мотивације његових „узвишених” поступака – неизмјерно дугује филозофу опсесивно замишљеном над питањем „лажности особина које називамо врлинама” (Ларошфуко 2020: 89). Многи пасуси Дучићевог дјела изгледају као готове разраде појединих Ларошфукоових *Максима*.
- 238 „Предмет поређења у њега скоро је редовно неки апстрактни појам или нека појава из моралног света” (Јовановић 2008: 20).
- 239 Заснована на позитивистичкој основи, једна сродна опсервација о таквом пишевом ставу детектована је у литератури: „Као припадник режима коме је богатство мерило многих вредности, Дучић је рекао мисли које показују да је био каткад охол, недемократичан и уско честољубив, човек који свој духовни аристократизам преобраћа у индивидуалистички себичан аристократизам” (Леовац 1985: 218).
- 240 Интересантно је да први од два на почетку студије претпостављена романа у једној могућој традицији проистекло из Дучићевог дјела – *Прољећа Ивана Галеба* – значајан простор посвећује овој Дучићевој опсесивној теми: Прометеју као једном од најуниверзалнијих и најдубљих симбола човјекове имагинације (Десница 1990: 82).
- 241 Други међу поменутих романима у скицираној традицији прозе ослоњене на *Благо цара Радована – Дрвени и смрћ* – представља индикативан примјер као у првом реду дјело дубоке религиозне сумње (Селимовић 1966). У истом смислу илустративан је и данас готово заборављени роман *Понорница* Скендера Куленовића, који у назначеном хоризонту такође доноси карактеристичну јунакову борбу између „бесчулних чула религије и религије самих чула” (Куленовић 1977: 24). Слично најзначајнијим литерарним интерпретаторима исламског свијета у српској књижевности, који по природи ствари углавном потичу из босанскохрватских крајева (попут самог Андрића) и Дучић је дао значајан допринос разумијевању оних садржаја српског културноисторијског искуства који су у њему чврсто усађени са упливом исламске компоненте и чине његов вишеструко динамичан елемент.
- 242 Архивску грађу о Јовану Дучићу из Административне архиве САНУ и из делова оставштине Јована Дучића, која је доспела у Архив у новије време (2007. и 2013. године), па је стога до сада мало коришћена, истражио је и документа и предмете стручно обрадио Миле Станић.
- 243 Грађа Задужбине Николе Ј. Мариновића налази се у оквиру Административне архиве СКА; Дучићево писмо: р. бр. 193.
- 244 Награда је, и поред по вредности шароликних дела подношених на стечај и њихових већином мање познатих аутора, задржала значај и у каснијим годинама. И после Дучића било је неколико добитника који су оставили дубок траг у српској књижевности – Милан Ракић за *Нове џесме*, Иво Ђипико за спис *Из солунских борби*, поново Јован Дучић за *Сабрана дела*; један од добитника био је Аугуст Крклец за збирку *Љубав и њица*, објављену код С. Цвијановића.
- 245 Ово излагање је објављено: *Реферат њ. др Владана Ђорђевића о џесмама Јована Дучића*, Ново време, Београд, 1911, VII, 3–9, 179–183.
- 246 Целу грађу о овом издању први је истражио Љубомир Никић. На основу пронађеног Дучићевог рукописа који је песник послао Цвијановићу и Цвијановићеве коректуре, детаљно је објаснио Дучићев поступак, исправио нетачности и заблуде којих је било у литератури и критички објавио песме које писац није

- планирао за ужи избор. Опширно о томе: Љ. Никић, *Интегрално издање Дучићевих њесама*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1974, XL, 3–4, 249–267.
- 247 Архив САНУ, 108341/3.
- 248 Српски књижевни гласник, *Јујиро* (1902, V, 25), *Дубровачко вече* (VII, 187), *Сјавање воде* (188), *Брачна њесма* (1903, IX, 594), *Свети* (1904, XII, 1060); *Бдење* (1902, VI, 832–833), *Прошлости* (1904, XI, 38).
- 249 Љ. Никић, *нав. дело*, 159–176.
- 250 Архив САНУ, 10831/4.
- 251 Универзитетска библиотека у Београду, Легат Исидоре Секулић... Поред овог примерка, Никић је навео и два примерка из Народне библиотеке Србије и један из Библиотеке града Београда.
- 252 Административна архива СКА, 46/1922. Предлог је писан руком Слободана Јовановића, са потписима оба предлагача.
- 253 Административна архива СКА, 94/1924.
- 254 Административна архива СКА, бр. 226, 339.
- 255 Административна архива СКА, бр. 145/1930, 106/1930.
- 256 Од девет кандидата, колико их је било у избору у целој Академији, поред Дучића, потребних 15 гласова добио је још само Иван Ђаја.
- 257 Административна архива СКА, бр.1941/1937; 1056/1938.
- 258 *Истио*.
- 259 *Политика*, Београд, 8. март 1939, стр. 6.
- 260 Административна архива СКА, бр. 93/1942.
- 261 *Годишњак*, 1946, LI, 1941–1944, 240–241.

СКРАЋЕНИЦЕ

- АСАНУ – Архив Српске академије наука и уметности
- БСАНУ – Библиотека Српске академије наука и уметности
- АЈ – Архив Југославије
- АЈ, ЗБ – Архив Југославије, Збирка фотографија
- АКЦВПП – Архива Културног центра „Дом породице Павловић”

